

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SZABÓ T. ANNA versei 377
KISS JUDIT ÁGNES versei 379
KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 381
EGRESSY ZOLTÁN: Százezer eperfa (*regényrészlet*) 382
KRUSOVSKY DÉNES: A fiúk országa (*elbeszélés*) 392
NEVEN UŠUMOVIĆ: Mákszem (*novella*) (*Ladányi István fordítása*) 406
LACKFI JÁNOS versei 411
MELIORISZ BÉLA versei 416
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR versei 417
SELYEM ZSUZSA: Táragnak lenni, alagnak lenni (*A személyesség tétje Kertész Imrénél*) 419
MARK TWAIN: Fenimore Cooper irodalmi kihágásai (*Esszé*) 425
TÍMÁR ÁRPÁD: Képcímek és képértelmezések (*Megjegyzések néhány Csontváry-festmény címváltozatához*) 433

Nyolcvan éve született Szederkényi Ervin

- SZEDERKÉNYI ERVIN: Pécsi Rádió 1971 442
PÁLINKÁS GYÖRGY verse 448
Levelek Szederkényi Ervinhez (*Angyal Endre, Károlyi Amy, Lakatos István, Makay Ida, Nemes Nagy Ágnes, Oravecz Imre, Somlyó György, Tatay Sándor, Várkonyi Nándor, Weöres Sándor levelei*) 449
Az összeállítást Szederkényi Ervin fotói illusztrálják.

*

- VÁRI GYÖRGY: „Az egész világot temették” (*Sándor Iván: Az éjszaka mélyén 1914*) 460
KÁLMÁN C. GYÖRGY: Furfangos panoptikum (*Falcsik Mari: Nőket néző képek*) 463
GYÜRKY KATALIN: Változatok koporsóra (*Oleg Pavlov: Orosz trilógia*) 467
SZILÁGYI ZSÓFIA: Generációs szempontok (*Garami András – Mekis D. János – Németh Ákos [szerk.]: Nemzedeki narratívák a kultúratudományokban*) 473

Borbély Szilárd 1964–2014

- BORBÉLY SZILÁRD: A testről (*Keresztesi József beszélgetése*) 478
TAKÁTS JÓZSEF: Borbély Szilárd (1964–2014) 487

2014

APRILIS

JELENKOR

LVII. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444–444; fax: 06 1 303–3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj félévre 4980,- Ft, egy évre belföldre: 9130,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A KRITIKAI SZALON sorozat újabb rendezvényén Esterházy Péter *Egyszerű történet vessző száz oldal – a kardozös változat* – című regényéről beszélgetett *Bagi Zsolt, Pálffy Eszter, Takáts József* és *Vilmos Eszter* március 5-én a pécsi Művészetek és Irodalom Házában.

*

AZ IRODALMI DISZKÓ estjén a kortárs észak-amerikai irodalomról *Gyukics Gábort* és *Sári B. Lászlót* *Stemler Miklós* kérdezte március 6-án a pécsi Tititá kávézóban.

*

DANYIIL HARMSZ *Esetek* című válogatás-kötetéről *Hetényi Zsuzsát*, a kötet összeállí-

tóját és fordítóját *Keresztesi József* kérdezte március 7-én a Művészetek és Irodalom Házában, közreműködött *Bacsó Tünde* színművész.

*

HAVASRÉTI JÓZSEF Szerb Antal-monográfiáját március 13-án mutatták be a Művészetek és Irodalom Házában, a szerzővel *Szolláth Dávid* beszélgetett.

*

VÁRKONYI GYÖRGY részére ítélte oda idén az Ipolyi Arnold-émlékérem kitüntetését a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat. Gratulálunk munkatársunknak!

Szerzőink

Szabó T. Anna (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

Kiss Judit Ágnes (1973) – költő, Budapesten él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.

Krusovszky Dénes (1982) – költő, Budapesten él.

Ladányi István (1963) – költő, irodalomtörténész, kritikus, az *Ex-Symposion* szerkesztője, Veszprémben él.

Neven Ušumović (1972) – horvát író, a szlovéniai Koperben él.

Lackfi János (1971) – költő, műfordító, a *Nagyvilág* szerkesztője, Zsámbékon él.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, középiskolai tanár, Székesfehérváron él.

Selyem Zsuzsa (1967) – író, irodalomtörténész, Kolozsvárott él.

Mark Twain (1835–1910) – amerikai író.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Tímár Árpád (1939) – művészettörténész, Pilisszántón él.

Szederkényi Ervin (1934–1987) – a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.

Pálinkás György (1946) – költő, író, Budapesten él.

Angyal Endre (1915–1976) – irodalomtörténész, szlavista.

Várkonyi Nándor (1896–1975) – író, a *Sorsunk* főszerkesztője, kultúrtörténész.

Tatay Sándor (1910–1991) – író.

Makay Ida (1933–2011) – költő.

Weöres Sándor (1913–1989) – költő, műfordító.

Károlyi Amy (1909–2003) – költő, műfordító.

Oravecz Imre (1943) – költő, író, műfordító, Szajlán él.

Lakatos István (1927–2002) – költő, műfordító.

Nemes Nagy Ágnes (1922–1991) – költő, műfordító, esszéista.

Somlyó György (1920–2006) – költő, műfordító, esszéista.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Vári György (1978) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Kálmán C. György (1954) – irodalomtudós, kritikus, Budakeszin él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Szilágyi Zsófia (1973) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Borbély Szilárd (1964–2014) – költő, író.

Keresztesi József (1970) – kritikus, Pécsen él.

Takáts József (1962) – esztétorténész, kritikus, Pécsen él.

KÉPEK

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR: Fohászkodó Üdvözítő 441
SZEDERKÉNYI ERVIN fotói (A képek digitalizálása és optimalizálása TÓTH
LÁSZLÓ munkája) 380, 391, 410, 415, 418, 443, 445, 447, 448, 451, 455, 457, 477

---

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Szigetvári Takarékszövetkezet
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi
Mihály u. 16. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

830,- Ft

JELENKOR

9 770447 642002 14004

JELENKOR ALAPÍTVÁNY
7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Kedves Jelenkor-olvasó!
Köszönetet mondunk mindazoknak, akik 2013-ban személyi jövedelemadójuk 1%-val lapunk működési költségeihez hozzájárultak.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, csatolja adóbevallásához a mellékelt „Rendelkező nyilatkozat”-ot a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

RENDELKEZŐ NYILATKOZAT
A BEFIZETETT ADÓ EGY SZÁZALÉKÁRÓL

A kedvezményezett adószáma:

1 8 3 0 8 8 8 4 – 2 – 0 2

A kedvezményezett neve:

Ennek kitöltése nem kötelező.

Jelenkor Alapítvány

TUDNIVALÓK

Ezt a nyilatkozatot csak akkor töltsse ki, ha valamely társadalmi szervezet, alapítvány vagy külön nevesített intézmény, elkülönített alap javára kíván rendelkezni.

A nyilatkozatot tegye egy olyan postai szabvány méretű borítékba, amely e lap méretét csak annyiban haladja meg, hogy abba a nyilatkozat elhelyezhető legyen.

FONTOS!

A rendelkezése csak akkor érvényes és teljesíthető, ha a nyilatkozaton a kedvezményezett adószámát, a borítékon pedig az ÖN NEVÉT, LAKCÍMÉT ÉS ADÓAZONOSÍTÓ JELÉT pontosan tünteti fel.

A nárcizmus emlékműve

(egy szobortervre)

*Álmodó angyalt fog a sas.
Az angyal – magába néz? – hagyja.
Mit hírelt egünk hírnöke?
Mi születik? Ki hagy magadra?*

*Kihagy a szíó. Emlékezet.
Kihagynak. Kilépiünk belőlünk.
Magunkra emelünk kezét.
Magunk kútjába beledőlünk.*

*Kakasviadal? Bolhaverseny?
Győzelmes vesztes. Magyarország.
Csak gyertyaláng egész világunk.
Mert céltalan csak, törpe szolgák.*

*Mert szépek mind, mert jók vagyunk,
mert színről színre látunk mindent.
Mércénk és célunk: önmagunk.
Az angyal elfeledte Istent.*

Önkör

*Jelképeink: vak angyalok.
Vállunkon szárnyunk rongya lóg.*

*Veszélyeink: a kinti baj.
Beszédeink: a benti zaj.*

*Ennél többet nem ismerünk.
Ennél jobbat nem is merünk.*

*Hajtjuk az ezerszer meguntat:
magunkban, magunknak, magunkat.*

Politika

*Kiszámolják persze, kockás papíron:
mi honnan hoz és hány szavazatot.
A kövek közt a gaz kihajt a síron,
és egyre több a hirtelen halott.*

*Gyűlölet, mérég – őnekik csak játék.
Ágál a szónok, játssza szerepét.
Hatalmat, pénzt. Oly átlátszó a szándék,
de közben egyre sűrűbb a sötét.*

*Csak aki meghalt, az tudja, hol élünk.
Aki öngyilkos, vagy kivándorol.
Családi fészek. Pompásan megférünk.
Jól berendezett, komfortos pokol.*

Statika

*Hulló angyal, tört szív, örült lélek –
csak magyaráznak és félrebeszélnek.*

*Harc, hogy a multat be kell vallani –
mű-émlék épül, ez is valami.*

Semmipánik

*Valami: semmi. Szobrok omlanak.
Radnóti, Weöres hever darabokban.
Borszagú ország, levizelt falak,
beteg haruspex turkál a romokban.*

*Jövők, na az van. Mit tegyek? Hiszek.
Nem szónokoknak, diadalnokoknak,
nem dalnokoknak – nyelvükön üszök –
csak néhány néma, figyelő halottnak.*

Utóirat

*Mert nem azt sírom vissza, nem a végét,
az elégedetlenség csöndjeit,
ahogyan együtt bámuljuk a tévét,
a kifogásokat: ne most, ne itt,*

*a számítógépes játékkal töltött,
ketten magányos, esti hallgatást,
a kapcsolatnak hívott szürke börtönt,
ahol nem vagy, csupán egy zárkatárs –*

*Az ösztönöket átíró bizalmat
siratom, ahogy a ló engedi,
hogy kézbe vedd a hátsó lábát, azt az
önfeledtséget, ahogy felfedi*

*védtelen hasát a macska előttd.
A vad meglátott, nem futott el mégsem.
Te visszanéztél rá, aztán lelőtted –
a föld szép lassan szívja be a vérem.*

*Noha ártatlanul, értetlenül,
bosszúvágy nélkül pusztul el az állat,
benned is tátong a lövésnyi űr,
mert jól tudod, hogy erre nincs bocsánat.*

Száműzetés

*Mi rabság volt, száműzetés,
egyszer talán otthon lehet.
Ha éjszaka pisilni mész,
a kapcsolót már megleled.*

*A matracod erős tutaj,
visz át a zúgó tengeren,*

*s ha sírsz, néz rád a nagy tükör
fényes szemével szenttelen.*

*A szomszédból már ismerős
a kutya meg a kisbaba,
s ha party végén buszra ülsz,
már úgy mondd: megyek haza.*

*Lehet, hogy mindig így marad.
Ha verset írsz, kibírhatod,
fekszel a takaró alatt,
ölelsz egy játékállatot.*

Szederkényi Ervin

Az ötvenötödikre

(Shakespeare 55. szonettjére)

*Márvány s királyi arany oszlopok
Művem túléllek tomboló időkben,
S én száz serény kukaccal osztozok
Sivár hírnéven, rangsorból kiűlten.
Falánk napoknak vandál férge rág,
Rossz perceim papírmalom zabálja...
Ronggyá olvasva hagynám végre rád
Gyors lelkemet, te, irgalom szabálya,
Szavak törvénye – féltő, szép mosoly,
Ki mély szemem jövőndő fénye lettél,
Hogy látomásban élőn szétfoszolj,
Te tündöklő nyár, hosszú ősz, meleg tél!
Szerelmes társam, kedves mindenem
Te vagy – más vágyam, versem nincs nekem.*

Envoi, 1564 – 2014

*Sekszpirályi témák, költemények,
Visszatérő álmok, búcsúversek –
Tűnt időkől, volt jelenvalókból
Válogatva, összegyűjtve, kötve –
Könyvbe zártan, kegyvel elbocsátlak,
Elmehettek, légyetek szabaddá –
Menjetez már, menjetez világgá,
Szálljatok szét cifra hódolattal –
Zengjetez csak álcás szót, ajánlást
Színvarázsnak, színpados világnak –
Játszva látszó, sok színházi létnek,
Pillanatban lüktető öröknek –
Mindenekben szétszórt semmiségnek –
Senkiségnek, Shakespeare szellemének.*

Százezer eperfa

regényrészlet

Az idő foga romokat rágcsál, ezt látja, amerre néz, ilyen az ő városa, ez a roncsos Budapest, ő meg ilyeneket gondol róla, vagy inkább érez, majdnem mindig az az első, többnyire érzés puhul gondolattá, aztán a gondolat silányul mondattá, *az idő foga romokat rágcsál*, néha maga elé motyogja őket, jobb esetben nem.

Váratlanul, de ami ennél aggasztóbb, elkerülhetetlenül fogalmazódnak meg furcsaságok a fejében, ráadásul egyre gyakrabban, sajnos ez is kétségtelen, nem tehet róla, bosszantja nagyon; a sok hétköznapi semmiség mellé időnként bevez egy-egy költőinek tűnő közhely, ő semmiképpen nem nevezné költőinek persze, ha magát nem is, a fejében cikázó, burjánzó gondolatokat idegesítően értelmiskedőnek tartja. *Értelmiségi fogyatékos gondolatok*, buggyant ki egyszer a száján, nevettek a tanáriban, szellemesnek tartották, ő ettől is elkeseredett.

Szívesen távol tartaná magát az ehhez hasonló sokkocktól, nem a nevetés volt az igazi baj, inkább a megszólalás maga, de jönnek, jönnek valahonnan, törnek fel belőle a meggondolatlanságok, így aztán általában nem marad más választása, mint hogy újra és újra elszégyellje magát.

Milyen jó, hogy most nem mondta ki hangosan ezt a szánalmas időfog-marhaságot, könnyen meghallhatta volna egy utcai szembebandukoló, milyen kár, hogy sokszor kimondja, amit nem kéne, és olykor meghallják; képtelen várni, elszámolni háromig, *tudj kisfiú lenni*, tanácsolta például tavasszal az egyik utolsó óráján, rossz helyzetbe hozva tizenöt éves tanítványát, nem akarta pedig, ahogy meghallotta saját hangját, már szívta volna vissza a szavakat, késő volt. Nem mondott nagy butaságot, de kitört a röhögés az osztályban, nem rajta nevettek, hanem a gyereken, súlyos tanári hiba, azóta is ezzel bánthatják szegény srácot, hogy tudjon kisfiú lenni; Aszfalt Harlequin elmúlt ötvenéves, és már biztosan érezte: nem bölcsül, ellenkezőleg, mind gyakrabban volt kénytelen maga miatt pironkodni.

Megy a hídon, tétova és céltudatos egyszerre, ellentmondásnak tűnik, de nem az: léptei nem túl határozottak, már-már botladozók, az elhatározás, a belső erő azonban kemény jellemre vall, más van kívül és más belül, bent megszületnek az elhatározások és a mondatok, kint viszont elbizonytalanodik miattuk. Ritmusra lép, valamiféle belső ritmusra, mintha csak ütemek zakatolnának a fejében, nem konkrét zenemű, vagy mégis öntudatlanul komponál, ez sem elképzelhetetlen, mindegy, nem figyel rá, másra koncentrálni. Sok minden múlhat ezen a mai találkozáson, ember és növény randevúján, illetőleg a következményein, nem biztos, hogy a legmegfelelőbb félórát választotta a feladat abszolválására, mert figyelme lankadóban van, de a kocka elvetetett, várja az eperfa, és ő a tőle telhető legalaposabb figyelemmel fogja megvizsgálni.

Ahogy a Pozsonyi útról rákanyarodott a Margit-hídra, előrehajolt kicsit, megcapta az enyhe szembeszél, hullámokban egy-egy nagyobb löket is érkezik, de nem veszélyes, nem kell tartania a kalapját, hideg sincs, nem fog fájni, kiváló érzéssel választotta ki húszéves bőrkabátját, igazi átmeneti idő és időszak ez, ebben lépked, beledől a szellőbe, jobbra fordul mindjárt, az úticél a Margitsziget, nem a világ legizgalmasabb helyszíneinek egyike, de hát nem mindennap ünnep, nem mehet minden héten siklóernyőzni. Nyitott férfi alapvetően, óvatos, de azért rávehető sok mindenre, attól függ, ki próbálkozik vele, a fiának nem volt nehéz dolga, amikor befizette őt repülni; huszonöt éves, pár hétig él még Magyarországon, ezt találta ki apja születésnapjára, a tandem-siklóernyőzést.

Eladás előtt álló, kutyaszagú családi autójával cipelte el a Pilisbe, ritka élmény egy tanárnak, még egy kis hegyet is meg kellett mászniuk, hogy elérjenek a starthelyre, Nagy-Kevély a neve, sasbérc tulajdonképpen, bármit is jelentsen ez. Régen jártak kiépített, girbegurba, szakadék határolta turistaúton, utoljára talán éppen közösen, húsz éve is megvan, mint a bőrkabát, még együtt volt a család. A starthely közelében történt némi kavarodás, eltévelygés, rossz ösvényválasztás, pár percre együtt tanácstalanodott el apa és fia, aztán előkerült a fiatal illetékes, a fiú átadta apját a szakembernek, és visszagyalogolt az autójához.

Viszonylag sokáig vártak a megfelelő alkalomra, augusztus óta tartott a telefonálgatás, az időpont-egyeztetés, siklóernyőzésnél minden a szélen múlik, ha kicsi, az a baj, ha nagy, az, a természet erőinek nem parancsolhat sem orvos, sem tanár.

Jó volt madárként, dús, egészséges boldogság öntötte el, érdekes módon konkrétan a tüdejét, és nem félt, fent pontosan értette a madarakat, melyek tudvalevőleg lenézik az embert annak csökevényessége miatt, a repülés alapszolgáltatás, a szárnyak pedig alapfelszerelés kéne, hogy legyen anatómiailag, gazdag és szabad volt fentről minden, igazi felülemelkedés, kiszakadás, egyetlenegyszer jutott eszébe szerelme, a festőnő, többször nem, másféle horizontokat tapasztalt a húszperces repülés során, nem annyira fizikailag, inkább lelkileg.

Lelkendezett, ahogy földet ért, kis híján megölelte az oktatót, majdnem kimondta, hogy *lángoló sikolyt zúgnak az egek*, de megállta, és ennek örült, örült a fia örömeinek is, amiért az örül, nagyszerű volt, élete legjobb születésnap ajándéka, rögtön elhatározta, hogy ő is ezt adja majd valakinek, tudta is, kinek. A fia hazaszállította, panaszkodott elgémberedett nyaka miatt, majdnem félóráig nézett felfelé, nézte égben repülő apját, hétszáz méteren voltak fenn, nem sokkal fölöttük repülőgépek húztak el. Az autóban majdnem kimondta, amit érzett, hogy *sasos volt az érzés*, bár, ha már madár, akkor inkább pacsirta lenne, trillázva szállna felfelé, és némán ereszkedne. Ez végül az ő titka maradt, a sasság és a vágyott pacsirtalét is.

Nem a Margit-hídon jutott eszébe az előző heti kaland, most gondol csak rá, pár másodperccel később, ahogy lekanyarodik a december eleji szélben, mert felnéz az égre, ezért, az égről villan be a repülés. Vészesen közeleg a sötét, a délutánnak ez már a búcsúzó fele, vagy inkább harmada, az ősz a télbe szaladt, ráadásul bármelyik pillanatban eleredhet az eső, nem hiányzik, megint nincs esernyője, a cipője se ázzon most át, ha lehet. Megnézi a híres fát, nem időzik sokat, indul hamar vissza, nem akar sóhajtozni bölcs mosollyal, hátratett kézzel

sétálgatni, nem német vagy francia nyelvészprofesszor ő valami regényből, csak egy immár munkanélküli magyar magyartanár, sőt, munkanélküli igazgatóhelyettes. Várja otthon Mahler öt dalos sorozata, ezt szereti hallgatni mostanában, főleg a Starke Einbildungskraftot, várja egy csésze Ginseng tea is, ha maradt még filter a dobozban, és ha megcsinálja magának, valamint Saramago Kötutaja, a könyv az ágya mellett hever, meg még egy halvány reménysugár várja, esetleg megcsörren a telefonja, és akkor se zene, se irodalom nem lesz ma, ginseng se, akkor Bacardi lesz, amennyiben úgy alakul az este, ahogy a lelke legmélyén szeretné, ahogy a lelke legmélye szeretné; ha Orsolya hívná, rohanna, még a cipője is átázhatna, nem bánna.

Lépked lefelé a szigeti bejáró utáni lejtőn, megérezte a hirtelen változó fényt, ezért nézett fel, gyűlnek a semmilyen felhők, a bágyadt nap elé előzik egymást, szépek nagyon, nem veszélyesek, ez a pillanat, a pár másodperccel későbbi, amikor a siklóernyőzésre gondol, ez pedig már az, amelyben arra, hogy ha festő lenne, csak égboltokat festene, mindig eget, esővel és felhőkkel, halvány, alig látászó holddal, kizárólag nappali vagy alkonyati égboltokat, mert a csillagok nem érdeklik.

Kékségeket lenne szép kikeverni, annak mindenféle árnyalatát, indigósakat, ultramarinokat, királykéket, bár égnek persze elsősorban égszínkéket, békés és vad kékeket, meg ami feltétlenül kell még az éghez, szürkét és fehéret. Megkéri majd Orsolyát, tanítsa meg a színekikeverést, szétdobban a szíve a nagy ötlettől, megbotlik, ettől visszazökken az elképzelt jövőből a buckás jelenbe, az utat figyelni most már, őszintén reméli, hogy nem jut eszébe semmi frappáns gondolat, mondjuk olyasmi, hogy a hegymászó soha nem a hegymászásban bukik el, hanem a lába előtt lévő göröngyben, vagy hogy a pilóta nem más, mint szélben süvítő mennyország, ezt olvasta, ez emlék lenne, nem gondolat, az is, mert eszébe jut.

Közel a cél, a Kisréting sem szükséges elgyalogolnia, a Casino után kell jobbra néznie, itt, már látja is, megvan, tényleg eltéveszthetetlen, letér a szűk betonútról, egyenesen célra tart, avaron gázol át, az is rom valahol, az avar, nem az idő foga rágszálja, a szél kavarja, keresgél a szemével, tetszetős levelet alig lát, piszkosak, rongyosak, halottak. Suhan egyet-kettőt a szellő, unottan lapozgat a levelek közt fenn is, lenn is, kellemes most minden, megállhatna a világ.

Beleszippan a levegőbe, az őszvég, a télkezdet neki való, mindig szerette, még bordóság van, sárga világ. *Millió illatot lehel a december*, jaj, majdnem elront minden jó érzést az érzélgős, értelmetlen mondatgondolat, egyfelől szó sincs illatokról, másrészt hogy jön ez ide, vége az idillnek, nyugalanság moco-rog benne talán a szavak, talán önmaga, talán Orsolya miatt.

Rosszak a kilátások, úgy érzi, nem fog sikerülni a terve, elügyetlenkedte már, elmúlt az az idő, amely alatt komolyra fordulhat valami, van egy ideális ideje mindennek, főleg szerelmi téren, és ők túl vannak rajta, szerelmes, de a lány nem, és nem már nem, sose volt, most is festhet, biztos dolgozik a műteremben, nem is lány, nő, harmincéves, fest biztos, nem rá gondol.

Itt a fa.

Hányszor járt már erre, és mióta! Babakocsiban is kitolták ide, óvodás- és kisiskolás korában szintén gyakran kirándultak itt, később a barátnőit cipelte a Szigetre, volt, akivel éjszakára is maradt valamelyik bokorban, nem lehetett távol

ettől a helytől, de a fára nem figyelt fel soha, a festőlány-nő mesélt a történetéről egy kávéháznak nevezett cukrászdában, azt kérte tőle pár napja, nézze meg neki a fát, így mondta, *neki* nézze meg, és meséljen majd róla.

– Nézze meg nekem, Harlequin, és meséljen majd róla.

Ő bólintott, lenyelte a presszókávé második felét, indult volna azonnal, Orsolya látta, hogy fizetni készül.

– Nem most – nevetett. – Majd egyszer. Most inkább kérjen nekem egy Bacardit.

– Két Bacardit, legyen szíves.

Úgy alakult, hogy mindkettőt a nő itta meg, Orsolya mindig Bacardit kér, és mindig zavarba ejtően gyorsan hörpinti fel a saját adagját, ő meg csak nézi, nézi azt a szempárt, kék szemben ilyen meleget nem látott még, megértés van benne és türelem, de szerelem nem feltétlenül. Valami ellenállhatatlanul vonzza a kékségben, bár éppen a kékség idegen kicsit benne. Talán nem is az égbolt érdekli, hanem ez a kék, talán ezt akarná kikeverni, emiatt akar eget festeni, Orsolya kék szeme lenne az égbolt színe.

A feladat, amit kapott a nőtől, nem könnyű, egyszerű szavakkal kell leírnia a fát, nem akarja, hogy kiábránduljon belőle a festőnő, nem akar áradozni, át kell gondolnia, milyen kifejezéseket használ, lesimít és racionalizál majd, nem fogja azonnal megosztani a tapasztalatait, bár legszívesebben már este felhívna, nagy hiba lenne. Végső soron egyáltalán nem kellene keresnie, megvárhatná, míg a másik hívja, szerencsésebb volna, ha Orsolya keresné, ő pedig mintegy mellékesen szóba hozná a dolgot, megnézte a fát, persze, és akkor mondaná is, mit gondol.

Lassan közelít, a benyomásaira próbál hagyatkozni, de azok egyelőre nincsenek, nem lát benne semmi érdekeset, hacsak az alja nem fura kissé, életkorához képest kifejezetten szerényen álldogál a semmiben, ez már valami, ez egy megállapítás, egyedül van, körülötte még a talaj is kikopott, mintha aurája lenne, mintha nem lenne szabad megközelíteni, az avar alatt látszik a kopárság, biztos tiszteli a többi élőlény a kétszáz megélt évet, a hősiesség helytállást, a nagy túlélést.

A festőnőtől tudja a történetét, a hatalmas 1838-as árvíz csak ő élte túl, ő, így mondta a nő, vajon mi kellett hozzá, különleges genetikai adottságok, energia, egészség, szerencse, esetleg a szomszédos fák önfeláldozása? Fiatal példány volt, nem kizárt, hogy személyesen József főherceg ültette, de, az kizárt, ő maximum ültetethette, Schönbrunn példájára akart tündéerkertet csinálni a vad, buja szigetből, hozatott rengeteg kőrist, hársfát, jegenyét, vadgesztenyét, fenyőt, platánt, nyárfát és ezt a narancseperfa nevű narancseperfát, ő egyenesen Észak-Amerikából érkezett.

Amikor jött a nagy víz, az idősebb fák valamivel tovább bírták a nyomást, a fiatalok egy kivétellel hamar elestek. Az árvíz behordta iszappal a mélyebb gödröket, elegyengette a felszínt, adódott később is hasonló vízi probléma, bár ekkora többé nem, ez volt a legsúlyosabb, nem véletlenül híres, a Rókus kórház melletti kápolna sárga falán látható egy vízszintmutató, jelzi, meddig ért akkor a folyó, még ott, a Rákóczi úton is, a természet félelmetes valami, rosszabb néha, mint az ember, pedig az nem kis bravúr, jön egy gondolat, *az a tavaszi szél túl nagy vizet árasztott*, elhessenti, emlékezni próbál a pár napja hallottakra, érzékletesen

mesélte Orsolya mély alt hangján, mintha látta volna szép festőszemével a két héten át tartó Duna-tombolást.

Most Harlequin is átéli, ahogy tarol a jég, hálnak meg a fák, megy ki belőlük az élet, még sikolyokat is hall, ha nagyon akar, bokrokét, fákét, és akar, úgy könnyebb elképzelnie a katasztrófális pillanatokot. Ha száz évvel öregebb lenne, láthatta volna a Hétvezér-platán három törzsét, az egyik árvízben megsérült fából nőttek ki, száz éve három még megvolt belőlük, mára ez az egyetlen emlék maradt.

Az egyik legfiatalabb fa lehetett ez akkor, talán hálás volt, messziről hozták, nem akart csalódást okozni, így nézi a tanár, háttértudással és naiv elképzelésekkel, valamint komoly tisztelettel, nem akar túl közel menni hozzá. Viszonylag alacsony, igaz, az ágai itt-ott le vannak fűrészelve, beteg lehetett, ha nem, miért vágták volna le, és ha hagyják nőni, mekkora lenne vajon? Ha nem volna ilyen különös módon vízszintes az alsó része, a göcsörtös, kitüremkedő gyökérzet – nem tudja, az-e egyáltalán, nem ért hozzá –, nem lenne benne semmi érdekes. De az, furcsán vízszintes, göcsörtös, másfelől több mint kétszáz éve tekeredik maga körül.

Körbejárja, nézi, mint Orsolya egy meghódítandó vásznat, vagy ahogy fia, az orvos egy beteg térdet, figyelemmel, különösebb érzelmek nélkül, tövises ágakat lát, egyszerű, vékony, sárga leveleket, a termés áltermés, ezt nem látja, ezt a nő mondta, hívják lócitromnak, vadnarancsnek és majomagnak is, ezt sem magától tudja.

Elmondja majd a legletisztultabb mondatokat, ami tőle telik, hogy megfestesse a szerelme, azt ígérte, az alapján festi meg, amit hall a férfitől, ki se jön megnézni, nem kell, nagy bizalom ez, nem mintha ne lenne lefotózva már a fejében, nem mintha ne festene évek óta kizárólag csak fákat.

A tanár közelebb lép, mozgásra lesz figyelmes, eddig nem vette észre, hogy a legvastagabb ágon szerelmespár üldögél, mint két nagy madár, össze vannak bonyolódva, gabalyodva, jobban, mint a göcsörtös gyökérzet alattuk, karok fonják át egymást, fényképezőgép nyúl ki az egyik kézről, felé nyújtja valamelyik szerelmes, a lány szólal meg, akkor tehát nyilván ő.

– Can you take a photo, please?

Aszfalt Harlequin bólint, besétál az intimszférába, felerősödik a szél, elveszi a gépet, *nem hisznek a pillanatban*, gondolja a szerelmesekről, megfordul, nézi, melyik gombot kell mindjárt megnyomnia, kettőt lép, utána sötétül el a világ.

* * *

Kiszúrták messziről a helyet, annyira különleges, ki ne venné észre, azonnal szimpatikus lett mindkettőjüknek, ez fontos, mindenképpen biztató a jó kezdet, bármi történjék is kettejük ügyében az eljövendőkből. Ez még nem a következőkkel való foglalatosság ideje, most még szellő fújkal a lelkekben, szív dobban a másik közelségétől, öröm minden, ami közös, talán magukat is meg tudják szeretni a másikkal, ahogy a költő írta, bár ez a lány nem Edit, mint a vers katalizátora, ez a lány egy Julianna, másoknak Juli, a fiúnak Jul, hátha tényleg meg tudják szeretni magukat a szerelemben, jó volna, járna nekik a boldogság.

Tetszik még minden a másiban, ha indokolt, ha nem, ez a feltétlenség majd

elmúlik, de még friss a kapcsolat, egyelőre keveset tudnak a másik ízléséről, hosszú hónapokig kerülgették egymást, úgy volt összeszerkesztve az élet, hogy kereszteződjenek az útjaik, látszólag sima kis munkahelyi találkozásról van szó, ám aki ért erősebb hatalmak mesterkedéseihez, másféle törvényszerűségeket ünnepel egy ilyen történet hallatán.

Megtetszett nekik ez a hely, milyen jó, már az első alkonyaton eléjük került, majd végiggondolják később, hogy kerültek ide egyáltalán, meg se beszéltek, csak hozta a lábuk őket, éppen elfáradtak a gyaloglástól, amikor meglátták, röhögsélve másztak fel, mint két kisgyerek, jó odúnak tűnik, még kényelmes is, maradnak egy darabig, egyértelmű, ezt sem kell megbeszélniük.

A szerelem második legszebb időszaka a kezdet maga, a megszületése, a leglegszebb viszont a következő szakasz, ami ezután jön, a lelkes felfelé ívelődés, értelmet nyerne a reggelek, a fiúnak és Julinak különösen kedves marad a hajnal mint napszak, már most az, emlék, bár nem régi, mai, reggel hétkor csókolóztak először. Egy kórház ócska folyosóján ütődött nyélbe a dolog, nagyjából a meglepően finom itallal szolgáló kávéautomata magasságában, hét előtt pár perccel. Ott néztek össze úgy, hogy annak pillanatában nyilvánvalóvá vált, amit addig is tudtak: összebonyolódásuk immár elkerülhetetlen. A végkimenetel kérdéses, de aminek meg kellett történnie, annak nem állhattak útjába. Állhattak volna, nem álltak.

Misi vérző fejű sérültet látott el, ez volt az utolsó feladata, fél 7-kor hozták be, viszonylag eseménytelen éjszaka végén érkeztek a mentők. Szeretett ügyelni, főleg, ha nem adódott komplikáció, műtét, életveszély, felelősségteljes beavatkozás, ez az utolsó, hajnali ügy megviselte kicsit, pedig nem volt több szokásos papírformaesetnél, éjszakai ügyeletben ez mindennapos, családi perpatvar áldozata került hozzá. Részeg ember, patakzó vér és a szokásos, zavaros történet, szombatról vasárnapra virradtak otthon az érintettek, így sikerült. Jött a feleség is, jött vagy hozták, kísérő vagy gyanúsított, nem világos, talán ő okozta a sérülést, mást mondtak mindenesetre, a beteg és a hozzátartozó is azt bizonygatta, elesett a férfi.

A fiatal orvos nem firtató típus, ellátta a sebet, majd elküldte CT-re a részeg, halálos baj nincs, ez a lényeg, a többi, például a feleség nyakán és arcán tisztán kivehető, viszonylag friss karmolásnyomok, valamint a szem alatti bevérzés, továbbá a jobb szemöldök felszakadásának oka, eredetének kinyomozása nem rá tartozott. Jobb nem belemenni a részletekbe, az ügyeletesség nem lelkiismereti kérdés, vagy ha az is, semmiképp nem lelki, nem volt nehéz kívül maradnia érzelmileg, nem érdekelte, mi történhetett, gyakorolta, amit mindig szeretett, az egészséges kívülmaradást.

A módszer lényege, idősebb orvosok tanították neki, a hideg célratartás, mint futballban a jó védőjáték. Nem kell cifrázni. Nem kérdez sokat a betegről, csak amennyit muszáj, anélkül is van, aki szereti vigasztaltatni magát, sokan sírdógnak, vagy könnyek nélkül esnek kétségbe, várnak valami pluszt az orvostól, együttérzést, sajnálatot, ilyenkor ő rideg marad; ha érzelem valaki, akkor nagyon érzéketlen, legalábbis úgy csinál, mintha az lenne, nem büszke erre, így alakult. Ezúttal nem volt panaszkodós a sérült, az ő állapotában ez nem is lett volna könnyen megvalósítható. Semmi jajongás, nyugodt együttműködés – ideális betegviselkedés, megkönnyíti az orvos dolgát.

Álmosan nézett az órájára – hétéves múlt, lassan kéne új, már az érettségi-jén is ez volt rajta, arra kapta, de előre –, kimerítette a nemalvás, egyébként is kóválygott egy ideje, motivátlanságot, kiürülést érzett, nem voltak rendben a dolgai, úgy érezte, valaminek történnie kell, vannak fordulópontok az életben, kell jönnie néha egynek-egynek.

Ha őszinte lett volna magához, bevallotta volna, hogy egyvalami érdekelte hetek óta, egyvalaki, a szép asszisztens fehér köpenyben, nem közvetlen munkatárs, de ott van majdnem mindig, közel, ő adott értelmet az ügyeleteknek. A félhosszú, szőkésbarna hajú, mindig csak enyhén rúzsos szájú lánynak – amely szájjal összezárva húzódik mosolyra, ha mosolyog – már-már legendája volt az épületben, azt mondták, átlát az embereken, nem szó szerint, nem úgy, mint a röntgen vagy a CT, annál pontosabban, az orvos pár hete nevezte el magában Julnak, egyszer mondta is a nevet neki, az ebédlőben, egyetlen betűt csípett le az igazi névből, nem olyan nagy dolog. Kenyeret kért tőle, ezt tudta kitalálni, kenyérvérést és betűcsippentést, serclit kapott és mosolyt, zárt szájút, a zöld szemekben szabad vegyértékeket ismert fel, helyesen egyébként, legszívesebben elmondta volna neki azonnal ezt a vegyérték-dolgot, de nem merte, meg ildomosnak se tartotta, hogy ilyesmiről beszéljen, szintén helyesen, ezért inkább csak megköszönte és elvette a kenyeret. Kollégáival ült együtt, az utolsó kanalazás előtt nézett át a távoli asztalhoz, az asszisztensekhez, Juli őt nézte, bámulták egymást kicsit, ő kapta el a tekintetét.

Rendőrök üldögéltek a folyosón, a családi perpatvar elsimítói, minduntalan megszólalt az adóvevőjük, a főnökeik ellenőrizhették, mit csinálnak. Misi összehaverkodott korábban egyikkel-másikkal, de csak szőrmentén, a nevét például nem árulta el, megtalálta enélkül is a hangot velük, mindenkivel megtalálja, ehhez viszonylag jó érzéke van.

Miután elküldte CT-re az embert, aki nyilván elesett, a mosdóba indult. Az asszisztenslány a kávéautomata előtt álldogált, cappuccinót kortyolgatott, mellette kellett elhaladnia, és ez most olyan pillanat volt, amikor meg lehetett állni, úgy nézett rá a lány, mint az ebédlőben, kacérság volt a zöld szemekben, kíváncsiság és biztatás. Misi megtorpant, továbbindult, de megtört már a lendület, és jó volt ez így, vártak mindketten egy véletlennek tűnő összefutást, mondjuk ezt, érlelődött egy hajnali randevú régen, a lány bedobta a szemétkosárba immár üres poharát, és elindult a folyosón.

A férfi nem a mosdó felé indult, hanem Juli után, dörömbölt a szíve, a folyosón pislogtak a fények, mint valami gyenge horrorfilmben, régen cseréltek izzókat, száználmas körülmények ezek egy romantikus beteljesedéshez, a FEKTETŐ feliratú helyiség előtt állt meg a lány, Misi megfordította őt, és szó nélkül csókolta meg.

Belevágtak valamibe, kérdés, nem lett volna-e szebb vagy legalább okosabb csak nézni egymást, annak nincs ára, amit tettek, az viszont komoly következményekkel járhat, bár ez szinte semmi még, vissza lehet csinálni, ha nem, akkor is legfeljebb a reggelek kapnak értelmet kezdetben, aztán következne majd a tanulás időszaka, egymás megtanulásaé, de ez későbbi fázis, egy biztos, nincs igazi felhőtlenység, a fiúval van némi probléma, tudják mindketten.

Zúgtak a neonok fölöttük.

– Hát... Szia – mondta Misi, amikor abba hagyták a csókolózást.

– Hogy hívjalak? – kérdezte Juli.

Misi megkönnyebbült, a csókkal abszolválta egy régen esedékes feladatot, most más miatt szorongott, simítgatta ismerkedősen a lány haját, élvezte a szép szemeket, és nem válaszolt.

– Ne rontsuk el, ez fontos – mondta a lány. – Nekem.

– Tudod a nevemet, Jul.

Másodszor szólította így, a fényes ebédlő után most a sötét folyosón, első alkalommal még nem voltak egyenrangú felek, a fiú fiatal orvos, de orvos, a lány csak asszisztens, hiába tisztelik titokzatos tudását. Nem lebecsülendő dolog, ha igaz, amit mondanak, pár másodperces megfigyelés elég neki, utána hosszasan és nagyjából tévedhetetlenül, igen kis hibaszázalékkal képes beszélni az emberről, akít néz, jobban járnának a rendőrök, ha őt kérdeznék, megtudhatnák, el-esett-e a CT-s ember, vagy a felesége ütötte szét a fejét.

Képességét az apjától örökölhette, számtalanszor hallotta tőle, hogy amikor belép a tárgyalóterembe a vádlott, a jó bírónak azonnal konkrét benyomása lesz, nem az arc fontos, nem a hang, nem a szemek, hanem a viselkedés, a mozdulat, ahogy belép. Kis-, majd nagylányként többször szállt vitába ezzel, ő ebben nem tudott hinni, belépésben és mozdulatban, a szemek őszinteségére esküdött, az arca, a mimikára, óvta apját attól, hogy érkezéssel kapcsolatos benyomások alapján hozzon ítéleteket.

Most Misi szemét nézte, a szemeit, ő ebben hitt, meg ebben a felnyírt hajú orvosban, úgy, ahogy van, nem szerelemmel nézte, inkább komoly figyelemmel, ez zavarba ejtőbb volt a fiúnak, mint egy párás tekintet. Juli olyanak tűnt, mint valami tudóstekintetű szobrásznő, az anyagot vizsgálta, gyönyörködött benne, gondolkodott, mit tudna kihozni belőle a maga örömére.

– Mihálynak nem hívhatlak, az szilaj – mondta, megborzolta a fiú haját, aztán gyors mozdulattal szájon csókolta őt. Volt ebben valami túl bensőséges, a borzolásban és a csókban is, mintha máris megszokásból tette volna, de intim is volt, mintha mindez ezer éve természetes lenne.

– Hívj Misinek – mondta a fiú.

Zajt hallottak, egyszerre rémültek meg, de nem azonos mértékben, a lány inkább csak meglepődött, csalódottan érzékelte új szerelme ijedt pillantását. Nem jött senki, valami gép morgott, a CT talán.

– Azt szereted? A Misit? – kérdezte a lány.

A fiú húzta volna be a helyiségbe Julit, üres volt, félhomályos, ideális, a lány nem mozdult, kis ráncok jelentek meg a homlokán. Csóválni kezdte a fejét.

– Nem. A Misi edzetlen Mihály. Tejfölösszájú.

Átfogta karjaival a fiút, nem érzelmek nélkül, de nagyon józanul, a keze indokolatlan természetességgel pihent a derekán, otthon volt rajta. Kereste a nevet, mintha addig nem érne semmit a kapcsolat, míg meg nem találja.

– Apám Miskának hív. Az jó lesz?

Próbált csókot adni, Juli épp csak annyira mozdította el a fejét, hogy ne sikerülhessen.

– Az se jó – mondta a lány.

– Az se?

– Nem. A Miska bonviván.

Reccsent egy neoncső, kiégett, végre összecsókolóztak megint, aztán Juli kibontakozott, kezébe fogta Misi, Miska, az ifjú Mihály fejét, ölelte, szorította, és a fiú, aki még mindig névtelen volt ebben az új szerelemben, közről érezkelhette, amit messziről érzett már, valami nem teljesen normális, izgató, kiszámíthatatlan szabálytalanságot.

– Hogy hív a feleséged? – hangzott az újabb kérdés.

Misi betolta őt az ajtón.

Mintegy tizenöt percet töltöttek benn boldog egyetértésben, még két neoncső hangoskodott közben a kiégetten kívül, háromszor rezzentek össze egyéb zajok, leginkább sietős léptek miatt, a kérdésre egyébként nem érkezett válasz, az sem derült még ki, hogy a fiatal orvos Belgiumban akar dolgozni, és az se, hogy oda már nem a feleségével készül.

Délután öt órára beszéltek meg találkozót, séta lett a program, nézték a lombjukat vesztett fákat, zörgették az avart, időnként megfogták egymást kezét, a lány aktívabb volt ezen a téren, közben fejtegette szorgalmasan a szembejövőök titkait. Elhagytak egy nagy zsáknyi falevelet cipelő embert, róla hosszasan értekezett, Misi élvezte, viszont azt kérte, ígérje meg a lány, hogy őt nem elemzi majd. Egyszerre szúrták ki a helyet, amely távrolól is annyira különleges, ki ne venné észre, azonnal szimpatikus volt mindkettőjüknek, biztató a jó kezdet, bármi történjék is velük a jövőben, vagyis hát kettejükkel, együtt. Éppen elfáradtak a gyaloglástól, így amikor meglátták, röhögcsélve másztak fel, mint két kisgyerek, jó kis odúnak tűnik, még kényelmes is, maradnak egy darabig, ezt meg sem kell beszélniük.

– Kétségbeejtő, mennyire sokat jártál a fejemben – mondja Juli, miután egymásba gabalyodnak.

Misi a száját keresi, megbillennek, majdnem leesnek csók közben.

– Túl jó egyedülálló pasi lennél, ha az lennél. Tudom, hogy nem az vagy. De nem vagy jól a feleségeddel, látom rajtad.

A fiú most elmondja, hogy beadták a válópert, azt nem teszi hozzá, hogy Bruges-be készül, így aztán azt se, hogy oda már nem megy vele a felesége, bár ez anélkül is magától értetődő lenne.

Juli nézi az arcát, járhatja a tekintetét rajta, szemtől szemig.

– Most megijedtél, hogy ezt kimondtad, mi? – kérdezi mosolyogva. – Olyan, mintha biztosítanál a szándékaid komolyságáról, vagy mintha elköteleződnél, de ezt túlzásnak érzed. Ugye?

– Ezt hagyd abba, így nem fogom bírni.

Juli elnéz a Duna felé, fúj a szél, erősebben, mint eddig.

– Majd vigyázok.

Összehúzza magán a kabátot, a felhőket figyel, egyre gyorsabban szaladnak az égen, valami kicsit elromlott az előbb, túl hamar kerültek közel egy rossz ösvényhez, érzik mindketten. Pár percnyi hallgatás után a lány belebújik Misibe, befeszkei magát a karjai alá, a füléhez hajol.

– Nem is ismerlek még – súgja. – Nem akartam kötődni, de máris elkezdtem. Lennél kicsit rossz?

Mosolyog édesen.

– Megígéred, hogy leszel rossz? – kérdezi.
– Hogyhogy rossz?
– Á, nem jó, nem hinném el. Csak még jobban szeretnélek, tudnám, hogy értem csinálsz.

Misinek tetszik ez a pirosság, játék, elevenség. Juli leváriálja magáról a kezét.

– Tudod, mi van? – kérdezi.

– Mi?

– Éhes vagyok, szomjas vagyok, olvasni akarok, cappuccinót akarok, haza akarok menni, itt akarok maradni örökre, estét akarok, enni akarok, Vidámparkot akarok, csúszkálni akarok, puszira vágyom, fázom.

Misi összevissza puszilja, ennyit tud biztosítani a felsoroltakból. Juli fényképezőgépet vesz ki a zsebéből.

– Éreztem, hogy ma végre megszeretsz rendesen – mondja. – Képnek kell készülni rólunk. A máról. Nézd, egy turista, majd ő lekattint.

Misi hunyorog, azt gondolja, rosszul lát. Kalapban, görnyedt tartással közeleg valaki, egyenesen feléjük tart, mintha látná őket, pedig csak a nevezetes fát keresi, amelynek ágain a fiatalok ülnek. Megy eltökélten, gázol át a nagy avaron.

Román Lászlóné könyvtáros és Csorba Győző a Széchenyi téri szerkesztőségben

A fiúk országa

A négy barna papírszatyor a szoba közepén állt egymás mellett, dugig tömve, észre sem vettem őket. Már régóta nem élek itt, és az elmúlt évek során szépen lassan szinte minden holmimat elhordtam magammal a másik lakásba. Ahogy a könyveim, kacatjaim, képeim elvándoroltak innen, egyre kevésbé éreztem már otthonomnak ezt a pár négyzetméteres helyiséget, amit valamikor, fiatalabb koromban olyan magától értetődően belaktam. Szobám mostanra egy lett csak szüleim házának öt szobája közül, s már nem is úgy emlegettük magunk között, hogy a „szobád”, hanem csak úgy, a „kisszoba”. A kisszobában állt tehát a négy nagy IKEA-s szatyor, de mivel be sem néztem, hiszen nem volt már miért, egészen addig nem szereztem róluk tudomást, míg anyám fel nem hívta rájuk a figyelmemet.

Ahogy hazaértem, ledobtam az utazótáskámat az előszobában, és anélkül, hogy könnyű, nyári velúrcipőmet lerúgtam volna, átsétáltam a lakáson a teraszajtó felé. A teraszajtó és a kisszoba ajtaja egymás mellett állt, mégsem fordult meg a fejemben, hogy legalább egy pillanatra bekukkantsak. Apám a teraszon ült, újságot olvasott és vörösborot ivott, amit ebben a melegben elég különös dolognak tartottam, igaz, akkoriban már gyanítottam, hogy nyugdíjas éveinek kezdete egybeesett jól nevelt alkoholizmusának kezdetével is. Soha nem láttam igazán részegnek, de ha éppen nem kellett vezetnie, teljesen józannak is ritkán. Mindig volt a közelében egy üveg bor vagy egy-két doboz sör, szerencsére a töményeket nem szerette. Most épp valami erős vöröshöz támadt kedve a nyári délután közepén. Mikor meglátott, olvasószemüvegét hanyagul az asztal közepére dobta, majd felállt, és megölelt. Hát megjöttél, mondta, mintha nagyon messziről érkeztem volna. Nagy nehezen, feleltem fanyarul, majd hozzátettem, azért autóval egyszerűbb. Arról volt szó, hogy egy ideje már, ha itthon jártam, a menyasszonyom is mindig velem jött, pontosabban, mivel nekem nem volt jogosítványom, ő hozott haza kocsival. Most viszont egyedül érkeztem, mint diákkoromban, vonattal, hogy még az esküvőnk előtt néhány napot hármásban tölthessek a szüleimmel. Nem mintha erre később ne adódott volna még számtalanszor lehetőségem, mindenesetre az esküvői előkészületek közben, bármennyire is igyekszik az ember megőrizni realitásérzékét, bizonyos dolgok jelentőségteljesebbnek és végletesebbnek tűnnek, mint amilyenek valójában.

Apám nemrég locsolhatta meg a pázsitot, s az erős napsütésben a friss pára-felhő úgy lebegett fölötte, mint egy kellemes, zöld sóhaj. A szüleim büszkesége volt a kert, nem is véletlenül, aprólékos gondossággal kiválasztott növénycsoportok helyezkedtek el benne itt is, ott is, a terület épp legmegfelelőbb sarkában. És a fák is, valami számomra titokzatos, de láthatóan működő rendszer tartóoszlopaiként ágaskodtak a kelet-nyugati árnyékJárás logikája által megszabott

sorrendben. Előrébb a napfénykedvelők, hátrébb, a többiek takarásában, a hűsítő árnyat igénylők kaptak helyet. Az én két kedvencem az öreg, sok-sok vihart megélt, kissé megcsavarodott törzsű eperfa volt, illetve a fiatal páfrányfenyő, amiről sokáig azt hittük, nem marad majd meg, de aztán, ha erőlködve is, mégiscsak gyökeret vert és kihajtott.

Éppen csak pár szót váltottam apámmal, mire megjelent a teraszajtóban anyám is, kezében egy ezüsttálcan kávéval és süteményekkel. Hosszú volt az út, kérdezte, mire apámmal egymásra vigyorogtunk. Nem, nem annyira, válaszoltam félvállról, majd leültem az egyik gyékényfotelbe, és végre lerúgtam magamról hanyagul a cipőt, lerántottam a rövid zoknit is, és feltúrtem kissé a nadrágom szárát. Elkezdtem kigombolni az ingemet is, nem végig, de a mellkasom közepéig legalább, ha már ilyen hőség van. Anyám ekkor odanyúlt, és balkeze hüvelyk- és mutatóujja között morzsolgatva a vásznat elismerően bólintott, szép ez az inged, még nem láttam, régóta megvan? Nem, feleltem, de nem is annyira új, tavasz elején vettem, amikor Bécsben voltam. Jól áll, mondta, és tovább morzsolgatta elmélázva, majd felém hajolt, elengedte az ingem ujját, és úgy suttogta, mint valami titkot, erről jut eszembe, összeraktam a régi holmijaidat pár szatyorba, nézd majd át őket, ott vannak a kisszobában, ami nem kell, azt elviszem a vöröskeresztnek. Azért mondta ezt ilyen óvatosan, mert nem akarta, hogy apám meghallja, ő ugyanis utált kidobni és elajándékozni, de még eladni is bármit. Amíg van hely a padláson, addig felesleges kidobni, hátha jó lesz még később, mondogatta már kamasz koromban is, örületbe kergetve ezzel szegény anyámat meg engem is. Azóta ráadásul még rosszabb lett a helyzet, volt, hogy a kukából szedett ki valamit, ha véletlenül észrevette, hogy anyám kihajította. Lyukas porszívócsövek, ócska, megsárgult újságok, behorpadt pingponglabdák kerültek elő a legváratlanabb helyekről, ha az ember elkezdett a padláson keresgélni. Pedig mindenük megvolt, de úgy látszik, a gyűjtögető ösztön soha nem veszett ki apámból.

Rendben, átnézem majd őket, mondtam, és kiszüröcsöltem a kávémat. Sok ócska rongy, gondoltam, és inkább amiatt forgattam a fejemet, hogy kinézzem, hová, melyik fa alá tudnám úgy behúzni a nyugágyat, hogy szűrt napfénybe heverhessek le. Olyan fehér a bőröm, hogy fél óra alatt leég, ha tűző napra fekszem, viszont vagyok olyan hiú, hogy nyaranta mégis barnulni szeretnék, így folyton a félárnyékban meg a lemenő vagy felkelő napnál kísérletezem, minimális sikerrel. Az eperfa most éppen olyan szöveget zárt be az udvarba beeső nap-sugarakkal, hogy jobb oldali, ritkásabb lombozatú ágai alatt pont megfelelőnek látszott a fény-árnyék arány. Gondosan elhelyeztem harántirányban a műanyag nyugágyat, úgy, hogy a felsőtestemet érje a napsütés, de az arcom már takarásban legyen, majd visszamentem az előszobában hagyott utazótáskámhoz, hogy kivegyem belőle a könyvem. Súlyos, vastag kötet volt, az új amerikai nagyregény, ahogy az ajánlók állították róla. Kétségtelenül sok oldal volt benne teleírva, de azért néhol gyanúsnak éreztem, hogy ez a nagyszabás nem inkább csak póz-e, akarás, mint valódi tartalom. Mindenesetre ezt a regényt olvastam, és már-már meg is szerettem fél távnál, kíváncsi voltam tehát, hogyan alakul tovább, csak azt felejtettem el, hogy a szüleim kertjében nem olyan könnyű olvasni, mint a saját lakásomban. Persze mindig tiszteletben tartották az olvasó családtagok csend-

hez való jogát, de, különösen, ha egy ideje már nem láttak, egy-egy kérdéssel, megjegyzéssel, némi szabadkozó faggatózással mégis képesek voltak meg-meg-akasztani. Ezúttal sem volt ez másként, pláne, hogy az esküvői előkészületek iránti érdeklődés alibit is szolgáltatott nekik. Néhány mondaton még végigfutattam a szemem, hogy ne tűnjek úgy, mint aki rögtön feladja, aztán lassan leeresztettem a könyvet, becsúszttam a lapok közé a könyvjelzőként használt vonatjegyet, fölültem a nyugágyon, felvettem a pár perccel előbb ledobott inget, és átadtam magam vállatóimnak. Azt azonban nem gondoltam, hogy ilyen részletesen ki kell majd térnem mindenre, a lakás állapotára, a ruhabeszerzésre, az asztali díszek és a virágcsokrok elkészültének határidejére, sőt, az összeállításban szereplő virágfajtákra is, amire nem nagyon tudtam mit mondani, hiszen a rózsán kívül nemigen ismertem fel más virágot a koszorúköttő szalonban látott képeken. Kezdem fáradni, és valahogy ezzel együtt egyre jobban izzadtam is, a verejték pedig előbb csak apróbb pöttyökben, majd egyre nagyobb, összefüggő foltokban kezdett átútni az ingemen. Amikor pedig anyám ismét szóba hozta a szobámban álló papírszatyrokat, jó alkalomnak látszott, hogy a válogatás feladatára, na meg a szoba hűvösebb levegőjére hivatkozva kivonjam magam a tovább sorjázó kérdések hatóköréből.

Egyáltalán nem akartam ruhákat válogatni, azt gondoltam, bemegyek a kishobába, magamra zárom az ajtót, aztán ledőlök a kanapéra, és kifújom magam, talán alszom is egy keveset, aztán egyszerűen azt mondom, hogy minden szatyrot rendben találtam, mehetnek a vöröskereszthez. Így is tettem, ledobtam átizzadt ingemet a földre, kigomboltam a nadrágomat, majd végighevertem a kanapén. Élveztem a helyiség hűvösét és a nyugalmat, hogy ha csak egy rövid időre is, de régi szobámba zárkózva nem kell senki kérdéseire felelnem. Viszont a könyvet kint felejtettem a nyugágy mellett a fűben, ami elég bosszantó volt, hiszen éppen megfelelők lettek volna a körülmények egy-két órányi zavartalan olvasáshoz. Hát akkor csak pihenek egyet, gondoltam, de nem éreztem már fáradtnak magam, és hiába vártam, elkerült az álom. Félórányi heverés után végül nem is bírtam tovább tétlenkedni, felültem, s hogy valamit csináljak, de ne kelljen kimozdulnom, mégis magam elé húztam az egyik papírszatyrot.

Frissen mosott ruhák illata szállt fel belőle, és valóban, régi holmijaim sorakoztak benne gondosan összehajtogatva, szorosan egymás mellé rendezve. Kézfejemmel végigsimítottam rajtuk, majd egyet-egyet taláломra kihúztam közülük. Ott volt egykori kedvencem, egy kék színű Nike teniszpóló, amit testnevelésórákon és kosárlabdaedzéseken viseltem gyakran. Meglepő módon egészen újszerű állapotban volt, habár itt-ott kifoszlott rajta enyhén a varrás, de még simán el lehetett hordani. El is képzeltem rögtön, hogy vajon mit fog hozzá szólni új gazdája, akit valamiért egy vékony, hallgatag, szegénységét méltósággal és csendes gyűlölettel viselő kamaszfiúként láttam magam előtt. Aztán egy kötött kardigán akadt a kezem ügyébe, vastag, szürke pamutfelső, aminek a közepén, valahol a mellkas és a köldök vonala között, egy fekete és egy fehér sáv futott körbe merőlegesen a cipzár irányára. Az éppen aktuális divathoz képest túlságosan bő volt, slampos, de ezt leszámítva szinte észre sem lehetett rajta venni, hogy nem mai darab. Így turkáltam tovább a ruhák között egyik szatyrot a másik után magam elé húzva, egyre idegenebbül szemlélve a holmikát, mintha nem is

az enyémekek lettek volna egykor, pontosabban, mintha egykori viselőjüket csak annyira ismertem volna, mint egy távoli unokatestvért vagy családi jóbarátot. Pedig emlékszem, némelyikre milyen büszke voltam új korában, az öltözködésnek mindig nagy jelentőséget tulajdonítottam, mintha legalábbis a népszerűségem függne a rajtam lévő ruhadaraboktól. Az ízlésemben eléggé megbíztam, annak ellenére is, hogy a színekkel sokszor nem boldogultam, de hát szintévesztőként az ember időnként csúnyán mellé tud nyúlni.

Az utolsó szatyrot a nadrágok töltötték meg: egy-két farmer, kopottas, de hordható állapotban, egy sötétzöld szövetnadrág, egy kockás trapéz, amiről teljesen elfeledkeztem, és őszintén szólva remélem is, hogy nem hordtam sokat, aztán egy Airwalk deszkás kord, ami jó drága volt a maga idejében, meg néhány rövidnadrág. Mehet mind a francba, gondoltam, de azért leellenőriztem még egyszer, hogy nem hagytam-e ki valamit. Beszúrtam a tenyerem a két farmer közé, és lenéztem a szatyor alá, semmi, aztán a kockás trapéz és a szövetnadrág közé, ott volt lecsúsza egykori Cassone úszónadrágom, de mehet az is, aztán az Airwalk meg a rövidgatyák közé is benéztem, és észrevettem alattuk egy bársonynadrágot. Elsőre nem tűnt ismerősnek, de ahogy kihúztam és az ablak felé fordítottam, a napfényben mégis ráismertem, és aztán már le sem bírtam venni róla a szemem.

Készen vagy, kérdezem halkán a telefonban, aztán várom a választ, de akadozó lélegzetvételen és halk szipogásán kívül nem hallok semmit. Juli, készen vagy, kérdezem megint, aztán várok türelmesen és elszántan, hogy ha órákig kell is itt állnom válasz nélkül, akkor sem fogom felidegesíteni magam. Órák azért nem telnek el, de néhány hosszú perc kell neki, mire kinyögi, igen, mehetünk. A nyolc tizenötös buszban egyeztünk meg, az se túl korán, se túl későn nincs, szóval épp időben érünk vele oda, ha minden jól megy. Leteszem a telefont, odalépek az étkezőasztalhoz, és kiiszom a maradék teámat. Anyám hálóköntösben ül a széken, és onnan néz fel rám, ébredés utáni zilált hajával fiatalabbnak tűnik, mint amikor megfésülködik. Nem értem, mondja, miközben visszafordul a tányérja felé, és egy vajaskenyeret kezd el lekvárral megkenni, hogy miért kell pont ma mennetek. De hát már egy csomószor elmondtam, csattanok fel, azért, mert ma nincs sulis, viszont hétköznap van, szóval tovább tart nyitva minden. A kenyeret már a szájához emelte, de mégis, nekem kezd el válaszolni inkább, mint hogy beleharapna. Jó, de holnap apád be tudna vinni titeket, és ott tenne le, ahol akarnátok, aztán haza is hozna. Nem értem, miért kell erről ennyit beszélni, mondom neki, miközben a cipőmet húzom már az előszobában, mi ma akarunk menni és külön, nehéz ezt felfogni? Azt csináltok, amit akartok, mondja, de olyan lesajnáló hangszíjjal, hogy egy pillanatra abbahagyom a cipőfűzőm bekötését, és ránézek. Szigorúan akarok nézni, bántani akarom a nézésemmel, éreztetni vele, hogy semmit sem ért, és hogy jobban tenné, ha elhallgatna végre, de nem fordul hátra, gondolom, sejti, mi játszódhat le bennem, ezért egy pillanatra sem néz felém, csak apró állkapocsmozdulatait és meg-megfeszülő nyakizmait látom, ahogy a pirítóst rágja.

A szüleim nem szeretik Julit, illetve apámnak, azt hiszem, még csak véleménye sincs róla, éppen hogy tudomásul veszi a létezését, de ha szóba kerül, akkor anyám pártját fogja. Anyám szerint jobb lányt is találhattam volna, mert lehet,

hogy helyes, de elég szerencsétlen, állandóan a baj van vele, meg a családjáról is mindig zűrös dolgokat hallani csak. Hát én pont leszarom a családját, mondom mindig, ha ez a téma kerül elő, és utána nem is vagyok hajlandó erről több szót váltani. Felveszem a kabátomat, majd óvatosan a belső zsebébe nyúlok, hogy leellenőrizzem, ott van-e a dugi cigim. Kitapogatom, rendben van, ott figyel mellette az öngyújtó is, indulhatok. Akkor majd jövök, szólok oda, aztán felkapom a hátizsákom, és megállok még egy pillanatra a nyitott ajtóban. Anyám továbbra sem fordul hátra, belekortyol a teájába, lenyeli vele a falatot, és annyit mond maga elé, jössz, amikor akarsz.

Hideg van odakint, metsző, jeges szél csap az arcomba, amitől azonnal könnybe lábad a szemem. Gyűlölöm a februárt, az ember már kezdi elhinni, hogy nem-soká véget ér a tél, aztán ekkor jönnek a legalattomosabb hidegek. A szél is éle-sebben vág, mint januárban, ha meg véletlenül egy-két napra enyhülne az idő, rögtön elkezdi esni az ónos eső. A buszmegálló nincsen túl messze tőlünk, ebben a városban semmi sincsen messze semmitől, de ilyen pocskék időben a legrövidebb séta is kínszenvedés. Röhejesen festhetek, ahogy lobogó sálammal, bő télikabátomban összehúzódva megyek előre, beledőlve a szélbe. Se sapkát, se kesztyűt nem szeretek hordani, most mégis örülnék, ha legalább az egyik lenne nálam, de ezért nem fogok visszafordulni. Kicibálom inkább a belső zsebemből a cigit, és rágyújtok, habár az öngyújtóval sokáig kell bajlódnom a szélben. A cigit a számban hagyom, mert annyira fáznak a kezeim, hogy inkább ökölbe szorítom őket, és behúrom a kabátujjba. Nem gondolok arra, hogy mi vár ma ránk, nem gondolok arra, hogy mi lesz, ha valami rosszul sülni el, elhessegetem az összes gondolatot, az összes fájdalmat, önsajnálatást és idegességet. Olyan üres akarok lenni, mint ez a féldecis üveg, gondolom magamban, miközben egy nagyot rúgok a járdán előttem heverő sósborszeszes palackba. Mindenki megbaszhatja, ezt már hangosan mondom ki, igaz, a felsorolást megint csak némán végzem el: megbaszhatja a sértődős anyám, a flegma apám, Juli depressziós anyja meg alkoholista faterja, megbaszhatja az összes tanár, de basszák meg a buszsofőrök is mind meg a villamosvezetők, és végül mi magunk is basszuk meg, ha már erről van szó.

Megyek előre a szélben, és érzem, hogy lábujjaim egészen átfagytak, alig bírom behajlítani őket. Befordulok két panelház között, és az átjárón túl már látom, hogy ott áll Juli görnyedten, a megálló összekarcolt plexijének támaszkodva. Megint a vékonyabbik kabátját vette fel, pedig mondtam neki, hogy kurva hideg lesz, öltözzön fel jól, de hiába szólok rá minden egyes alkalommal, nem hajlandó a télikabátját magára húzni, mert az szerinte égő. Megsimogatom a kabát csuklyáján keresztül a fejét, megrezzen az érintésemtől. Felém fordul, és kihúzza a fülhallgatót a füléből, úristen, de megijedtem, mondja, nem vettem észre, hogy van mögöttem valaki. Csak én vagyok, válaszolom feleslegesen, hiszen látja, meg amúgy sincs rajtunk kívül senki a megállóban. Nyolc van, még maradt egy negyedóránk, úgyhogy előhúrom megint a cigisdobozt, és kivesszek egy szálat. Adj egyet nekem is, mondja, mire habozok egy kicsit, amit rögtön megérez. De hülye vagy te, vigyorodik el keserűen, és egy határozott mozdulattal kikapja a dobozt a kezemből. Beszívjuk a füstöt, kifújuk, és nem mondunk egymásnak semmit. Végül mégis megszólalok zavartan, mit hallgatsz, kérdezem, a *White Pony*-t, feleli, majd megint hallgatunk, egészen addig, amíg meg nem jön a busz.

Nem sokan ülnek rajta, és szerencsére azok között sincsen ismerős. Leghátul helyezkedünk el, az ablak mellé húzódva, de itt sincs sokkal melegebb, mint odakint, úgyhogy rögtön át is karolom, és elkezdem a hátát simogatni. Nem tudom, miért, talán csak hogy megtörjem a hallgatásunkat, talán mert zavarban vagyok, vagy mert szeretnék a dologról beszélni, mindenesetre odahajolok hozzá váratlanul, és a fülébe suttogom, hogy minden rendben lesz, és még egyszer, hidd el, minden rendben lesz. Rám néz, nem mond semmit, és olyan furán üveges a tekintete, hogy nem tudom belőle kiolvasni, megvet-e, amiért ilyen apáskodóan próbálok biztatni, vagy hálás azért, amit mondtam.

Egy éve vagyunk együtt, egy éve és két hónapja. Az egyik közös barátunk szilveszteri buliján jöttünk össze, nem teljesen józanon, de nem is teljesen váratlanul. Amióta ismerem, mindig is tetszett nekem, de volt egy előző barátja elég sokáig, és az a srác egészen más stílusú volt, mint én, szóval azt hittem, ő inkább a rocker-típust kedveli. Tulajdonképpen azt gondoltam, hogy egy alapvetően egyszerű lány, aki valamitől mégis érdekes. Néha egészen magának valónak tűnt, sőt, nagyképűnek, néha szimplán labilisnak, néha meg ijesztően esettnek, de mindig maradt benne valami kiismerhetetlenül izgalmas, még ha ez nem is volt mindenki számára egyértelmű. Egy ideje elég sokat beszélgettem vele a szünetekben, mert ő is mindig ugyanarra az eldugott helyre járt le cigizni, ahová én meg a haverjaim. Később már nemcsak a szünetekben és nemcsak a dohányzó rejtkehelyen, de a délutáni biliárdozásokkor is, ha éppen ott volt, meg a pénteki bulikon is egyre többet dumáltunk. Éreztem rajta, hogy kedvel, de abban nem lehettem egészen biztos, hogy ez csak azt jelenti, elvan velem, vagy valami több is alakulhat közöttünk. Aztán ez a közös barátunk, aki az ő osztálytársa volt, meghívott a bulijába, de úgy, hogy hozzátette, Juli is ott lesz. Akkor már sejtettem, hogy jó úton vagyok. A buli egyébként önmagában nem lett volna különösebben emlékezetes, túl sokan voltunk, és túl kevesen hoztak piát, szóval már éjfél előtt a vésztartalékhoz kellett nyúlni, ráadásul valaki elcsaklizta egy doboz cigimet is, amitől elég ideges lettem. Tudtam is, hogy ki volt az, és félrészegen oda akartam menni hozzá, hogy számon kérjem, sőt azt is elhatároztam, hogy ha flegmán tagadni fog, pofán verem. De mielőtt erre sor kerülhetett volna, odalépett hozzám Juli, és ugyan kicsit bugyután csak annyit kérdezett, hogy hát te, de közben olyan kedvesen nézett, hogy az előbbi dühöm gyorsan elszállt. Sűrű, szőkésbarna haja kissé oldalra volt befonva, úgy, ahogyan még nem láttam addig, de nagyon tetszett. És miközben rám mosolygott, rúzzstalan ajkai közül kivillantak szabályos, fehér fogai, az ornyergén meg kissé összeráncolódott enyhén szeplős, fakó bőre. Én csak úgy vagyok, mondtam neki, és próbáltam közben sármosan vigyorogni. Cigizünk egyet kint, kérdezte, amire bólintással feleltem, majd, miközben elindultunk kifelé, azért még körülnéztem, hogy látom-e valahol a cigitolvajomat, de az már eltűnt addigra.

Odakint szakadt a hó, úgyhogy behúzódtunk az eresz alá. Kihúztam egy szál cigit, aztán odanyújtottam neki a dobozt, és ő is kivett belőle egyet. Amikor az öngyújtót odatartottam neki, megfogta a kezem, és finoman közelebb húzta magához. Ez már számtalanszor előfordult közöttünk, amikor a szünetekben cigiztünk, tulajdonképpen másképp nem is értünk még egymáshoz, csak ha tüzet adtam neki, de ezúttal úgy nézett rám közben, hogy a jelentéktelen kis mozdulatnak hirtelen nyomatéka lett. Aztán mégsem történt semmi, elengedte a kezem,

én meg zavaromban a cigilopásról kezdtem mesélni neki. Úgy tűnt, érdeklí a dolog, elmondta, hogy ő is utálja azt a srácot, és kár, hogy nem vágtam végül pofán. Egyik téma és egyik cigi jött a másik után, nem tudom, meddig lehetünk ott kint, de egészen átfáztam közben, és csak akkor kaptunk észbe, amikor odabentről meghallottuk a hangos visszazámlálást. Erre beszaladtunk mindketten, és a hangosan kiabáló meg gúnyosan, röhögve himnuszt éneklő tömegben szem elől tévesztettük egymást. Engem a barátaim rángattak magukkal, és egy ki tudja honnan előkerült unicumos üvegből vagy egy decit töltöttek a poharamba, amit muszáj volt velük húzóra meginnom. Az ordibáló, összevissza ugráló társaság, na meg a pia hatására hirtelen meg is feledkeztem arról, hogy az előbb még meg akartam keresni, de annál inkább megörültem neki, amikor megéreztem, hogy valaki hátulról megütögeti a vállam, és mikor megfordulok, látom, hogy ő áll ott. Boldog új évet, mondta, és koccintásra nyújtotta a poharát, csakhogy az enyém üres volt már. Amikor ezt észrevette, letette a sajátját, majd hirtelen, a tarkómnál fogva maga felé húzott, és hosszan megcsókolt.

A busz, gondolom, a jejes út miatt lassabban halad a kelleténél, de ezt nem teszem szóvá, nem akarom ezzel idegesíteni, és az órát is csak lopva nézem meg, ne vegye észre, hogy aggódom. Különben nem nagyon szólunk egymáshoz, annyit mondott az előbb, hogy nem bírt aludni, és hogy nagyon fáradt, én meg erre mutattam neki, hogy hajtsa a vállamra a fejét és pihenjen. Most így ülünk, én mozdulatlanul, nehogy felébresszem, ő meg rámdőlve, a busz döc-cenéiseivel együtt rázkódó fejjel. Van ebben az utazásban valami elcseszett harmónia, ez jut eszembe, meg hogy tulajdonképpen nem is kell beszélünk, értjük egymást pontosan. Itt vagyunk mi ketten, és ami rajtunk kívül van, az teljesen érdektelen, igaz, valamiképpen fenyegető is. Hirtelen megérezem, hogy reszket, előbb azt hiszem, hogy csak a hidegtől, úgyhogy kicsit erősebben simogatom a hátát, de amikor felém fordítja az arcát, látom, hogy sír. Hangtalanul, időnként összerándulva zokog. Na, minden rendben lesz, mondom megint, mint egy idióta, aki nem tud jobbat kitalálni, de hát tényleg egy ilyen idióta vagyok. Anyám már megint leordította a fejem, suttogja, azt üvöltözte, hogy én folyton cserbenhagyom, és már megint rá marad minden. Juli nagyanyja pár éve agyvérzést kapott, amitől teljesen lebénult, de annyira azért szívós az öregasszony, hogy nem halt bele, amivel viszont a család életét nehezítette meg rettenetesen. Ezt ő maga is tudja, szinte egész nap mást sem csinál, csak bög, meg szidja a családtagjait, vagy könyörög nekik valamiért. A pelenka meg az ágyneműcsere pedig Juli feladata, mert a nővére már a vőlegényénél lakik, az apja használhatatlan, az anyja meg egymaga nem győz mindent megoldani. Ne foglalkozz vele, suttogom neki, miközben a könnyeit törölgetem az arcáról, ne foglalkozz semmivel, minden rendben lesz, mondom még egyszer, és közben gyűlölöm magam.

A busz lelassít, mert egy piros lámpához értünk, ez azt jelenti, hogy nem vagyunk már messze, nyugodtan ránézhetek végre az órára, kilenc van, fél óra alatt bőven ott leszünk. A végállomáson, ami még kétlámpányira van innen, leszállunk, aztán elsétálunk az első villamosmegállóig, és onnan már csak pár megálló. Kinézek a busz ablakán, mindenféle autó áll körülöttünk a kereszteződésben, eszembe jut, hogy gyerekkoromban mennyire szerettem a kocsikat figyelni, már messziről felismertem őket, és azt számolgattam, hogy egy óra

alatt hány nyugati és hány keleti autó megy el előttem. Mi van, kérdezi ekkor Juli, semmi, csak elgondolkoztam, válaszolom, nem kéne, mondja halkán, és ő is kinéz az ablakon. Az egyik sarkon egy elcsúszott vénasszonyt támogatnak fel éppen, akár el is törhetett a combnyakcsontja, fut át az agyamon, de azt már nem látom, hogy mennyire készült ki, mert továbbhaladunk és ráfordulunk a végálmás behajtójára.

Ahogy sétálunk a villamosmegálló felé, Juli hirtelen belémkarol, egy pillanatra talán meg is tántorodom ettől, igazából nem tudom, hányadán állunk. Együtt vagyunk, az nem kérdés, de kialakult egyfajta távolságtartás, illetve zavar is közöttünk. Nem mondok semmit, csak a könyökömmel óvatosan magamhoz szorítom a kezét, azt hiszem, jólesik neki.

Emlékszem azokra a napokra, amikor kezdett gyanússá válni a helyzet. Nem sok csajjal volt előtte dolgom, konkrétan eggyel, és az sem tartott tovább egyetlen éjszakánál, viszont Julival már a legelejétől elég komolyan vettük a szexet. Mindkettőnknek új volt ezt így csinálni, rendszeresen, egyre felszabadultabban, és egyre kíváncsibban is. Egy idő után nem használtunk óvszert, azt mondta, hogy elég pontosan szokott megjönni neki, ki tudja számolni, mikor lehet és mikor nem. Én ehhez nem értek, válaszoltam, de ahogy akarod. Nem nagyon foglalkoztattak a különféle módszerek, le akartam feküdni vele, minél többször, ez érdekelt csak, szóval, ha ő azt mondja, hogy biztonságos, nem én leszek az, aki húzódozni fog. Aztán egyszer felhívott, hogy valami nincs rendben. Micsoda, kérdeztem, nem jött meg, válaszolta, lehet, hogy csak késik, mondtam, nem szokott, vágta rá, aztán hosszan hallgattunk, végül abban egyeztünk meg, hogy egy hetet ad még magának, hátha. Nem jött be, én meg összezavarodtam, úgy éreztem, hogy az egész életem elcsesződne, ha ő most tényleg terhes lenne, pláne, ha meg akarná tartani. Önző voltam, habár elhatároztam, hogy mindig ott leszek mellette, és akárhogy hisztizik, nem kapom fel a vizet. Beláttam, hogy neki sokkal rosszabb, mint nekem, habár nekem se könnyű, mégis önző voltam, sajnálni kezdtem magam. Ha megláttam a szüleimet a reggelinél, szégyelltem és szántam magam, ha a haverjaimmal találkoztam, szerencsésnek éreztem őket és nemtörődömnek, miközben azt persze nem mondhattam el nekik, hogy én mitől vagyok rosszkedvű és ingerlékeny. De a legrosszabb az volt, amikor Julit hibáztattam mindenért. Kimondani soha nem mondtam ki előtte, de aljasabb pillanataimban azért megfordult a fejemben, hogy az egész őmiatta van, hogy ő rángatott bele ebbe az örületbe, és ki tudja, lehet, hogy szándékosan csinálta. Aztán az egyik nap megbeszéltük, hogy sulis után elmegyünk a patikába terhességi tesztet venni. Félttem, hogy meglát valaki, de aztán Juli mondta, hogy nem kell bemennem vele, az neki is kínosabb lenne. Megvártam odakint, az utca túloldalán cigiztem, és onnan figyeltem, ahogy a patikusnő fel-alá mászkál a pult mögött, valamit keres, majd odaadja Julinak, és átsétálnak vele a kasszához. Tudtam, ha valaki most látna, teljes joggal tarthatna gyáva féregnek, de fogalmam sem volt, hogyan kéne ezt jól csinálni. Amikor odaért hozzám, azt mondta, hogy két különbözőt vett, a biztonság kedvéért. Úgy gondoltuk, az a legjobb, ha most azonnal megcsinálja, úgyhogy elindultunk a törzshelyünk felé, ahol délutánonként mindig összegyűltünk az osztálytársainkkal meg egy-két idősebb haverunkkal, és biliárdoztunk, dartsóztunk meg persze söröztünk. Anyám utálta ezt, eleinte valahogy

el is akart tiltani ezektől a délutáni sörözésektől, de nem hagytam magam. Arra vigyáztam mindig, hogy ne igyak túl sokat, általában két pohár volt a maximum, de abba nem mentem bele, hogy egyáltalán ne járjak el sulis után. Beléptünk a kocsmába, szerencsére még elég korán volt ahhoz, hogy a haverjaink ne legyenek ott, a pultos srác meg valami sorozatot nézett, teljesen hidegen hagyta, hogy megjelentünk. Hátramentünk a félhomályos kisterembe, és letelepedtünk egy agyonhasznált kanapéra. Akkor én most kimegyek, mondta Juli, és fejével a véce irányába biccentett. Oké, mondtam, magabiztosnak akartam tűnni, igyekeztem lazán venni a dolgot, mégis volt valami rettenetes erőlködés a hangomban. Nem tudom, meddig vártam rá, úgy képzeltem, hogy biztosan hosszúnak fog tűnni az a néhány perc is egyedül, ehhez képest iszonyatosan gyorsan visszaért. Mintha becsapott volna az idő, azt vártam, hogy minden lelassul, de nem, követhetetlen sebességgel zajlottak a dolgok. Falfehér volt, és láttam, hogy mindjárt elsírja magát, mit kérdezzek most, hiszen tudom a választ, de valamit mégis muszáj. Mi van, nyögtem ki szárazon, de közben hányingerem támadt. Leült mellém, és bólintott egyet némán, majd hátradőlt, és belesüllyedt a kanapéba, mintha el akarna tűnni a szemem elől. A bejárat felől hallottam, ahogy ordibálva és röhögve megérkeznek a többiek, a kurva életbe, mondtam, miközben odanyúltam és megszorítottam a kézfejét, hideg volt és göcsörtös, mint a mirelitborsó.

Leszállunk a villamosról, és megint rögtön belémkarol, de most nem szorítom magamhoz, csak hagyom, hogy ott tartsa a kezét, átfűzve az enyémen. Átvágunk a parkon, és a túloldalon meglátjuk a kórház bejáratát, felsétálunk a kőlépcsőn, és a lengőajtó mögött megpillantjuk a várakozócsarnokot. Nincsenek sokan, belépünk, és egyszerre úgy érzem, mintha minden szem ránk szegeződne, mégis észrevétlenek, pontosabban jelentéktelenek lennének ebben az öreg, kopott teremben. A betegfelvételi ablaknál megkérdezzük, hogy merre kell mennünk, alaposan végigmér a bent ülő férfi mindkettőnket, majd a folyosó vége felé mutat, ott jobbra, aztán már látni fogják, mondja. És valóban látjuk, ahogy befordulunk, tíz-tizenkét különböző korú nő várakozik ott, ki a fal alján guggolva, ki a kórházi padon ülve, ki fel-alá járkálva. Juli bekopog egy ajtón, majd hátrafordul, és azt mondja, várj meg itt. Hátrébb lépek, és a falnak támaszkodom én is, körül se merek nézni, szédülök, két tenyeremmel megtámaszkodom, majd behunyom a szemem. Mintha felpuhultak volna mögöttem a téglák, és kezeimet lassan belemélyesztetném a nyers agyagba, el is kezdem gyúrognatni a nyirkos masszát, aztán hirtelen mégis megérezem a fal keménységét, körmömmelel viszolyogva kaparom az olajfestéket róla. Lassan enyhülni kezd a szorongásom, kinyitom újra a szemem, és végigpásztázom a várakozókat, egy férfi sincs köztük, kivéve az orvosokat, akik időnként keresztülsétálnak ezen a folyosószakaszon. Hallgatózom, de nem tudom kivenni, hogy miről beszélnek körülöttem. Aztán a folyosókanyarulatban, amerről mi is érkeztünk, feltűnik egy új pár, olcsó, műbőr télikabátban egy idősebb nő és mellette egy egészen fiatal lány. Vajon melyikükről van szó, kérdezem magamban, de hamar kiderül, amint mindketten előveszik igazolványaikat, és a fiatalabb az idősebb felé nyújtja a sajátját. Tessék, anyu, mondja, majd azt kérdezi, szerinted máris be kell mennem? Maradj csak itt, válaszolja az idősebb, most még csak a papírokat intézik. Éppen kopogni akar, amikor nyílik az ajtó, és Juli lép ki rajta, olyan az arca, mintha porcelánból lenne, teljesen sima, hófehér és rezzenés-

telen. Mi volt, kérdezem, semmi, mondja, majd hozzáteszi, az asszisztens szerint szerencsés vagyok, hogy elmúltam már tizennyolc, különben sokkal macerásabb volna. Ahogy ezt kimondja, észreveszi a mellettünk álldogáló lányt, látom rajta, hogy az jár a fejében, vajon hány éves lehet, én tizenötre tippelve. Kicsit távolabb húzódunk tőle, aztán megint a falnak dőlök, Juli pedig szembeáll velem, és úgy simogatja meg a vállam, mintha engem kellene megnyugtatni. Porig aláz ezzel a mozdulattal. Úgy lesz minden, mondja, ahogy a védőnő mesélte, nemsoká behívnak, aztán neked majd csak délután kell visszajönnöd. Nem bírok megszólalni, ránézni sem, a padlóra szegezett tekintettel bólintok egyet. Próbálom összeszedni magam, tudom, hogy röhejesen festek, mint egy kétségbeesett kislány, és hogy most nagyon közel állok hozzá, hogy mindent elrontsak, de nem érzek erőt a karjaimban, zsibbad mindenem, és a leghülyébb gondolatok kavarnak a fejemben. Vajon magasabbak lesznek-e az idén a felvételi ponthatárok, mint egy éve, tavaly bekerültem volna az egyetemre, de tavalyelőtt nem. Egyszer kilestem anyámat a kulcslyukon keresztül, négyéves lehettem vagy öt, nem tudom mi vitt rá, hatalmas fekete szőr borította az altestét. Viszont milyen érdekes, hogy a lecsót mennyire megszerettem, ahhoz képest, hogy pár éve még megkóstolni sem voltam hajlandó, legfeljebb a saftjába mártott kenyeret ettem meg, most meg már azt hiszem, ez az egyik kedvenc étel. Majdnem elájulok, az ment meg, hogy a háttérben hirtelen elkezdnek pakolászni az emberek meg búcsúzkodni. Úgy tűnik, itt az idő, mondja Juli, és csak ekkor veszem észre, hogy még mindig a vállamon tartja a kezét. Tenyeremmel végigsimítom a kézfejét, de olyan verejtékes a bőröm, hogy fényes sávot hagy rajta. Elneveti magát, én meg csak nézem az izzadságot a bőrén, olyan lettem, mint egy csúszómászó.

Először nem jutok messzire, leülök a kórházbejárat előtti jeges padra, és rágyújtok. Bámulom a járókelőket, gyűlölöm őket és irigylem, miközben magamat megvetem és sajnálom, Julira meg ezekben a pillanatokban inkább nem is merek gondolni. Csakhogy nagyon nehéz kiállni a képek rohamát, ahogy levetkőztetik, vajon elsírja magát közben, vagy már sírni sem bír, kedvesek vele vagy lenéznek, kikkel kerül egy szobába, vajon a kislány, akit láttunk, hogy viseli? Nem szoktam köpködni, de most összegyűjtöm a nyálát a számban, forgatom kicsit a nyelvemmel, majd egy nagy levegővel együtt kifújom. Éppen mielőtt áthaladna előttem egy nő, talán orvos vagy ápoló, nem tudom, télikabátja alól kilóg fehér köpenye, és nem cipő van rajta, csak klumpa, tehát a közelből jöhetett. Szép volt, mondja, én meg úgy nézek rá, hogy abból tudnia kell, mindkettőnk érdeke az, hogy gyorsan továbbmenjen. Tovább is megy, szívesen utána szólnék, de inkább beleszívok egy utolsót a cigimbe, és elpöckölöm a csikket, körülbelül ugyanoda, ahová az előbb a nyálamat köttem.

Anyám azt hiszi, hogy vásárolni jöttünk, valamit ki kellett találni, és az utóbbi időben más ügyben nem nagyon jártunk itt, szóval megint azt adtam be neki, hogy kell valami. Még egy nadrág, nézett rám értetlenül, amikor először említettem neki, de hát a múltkor vettétek azt az oldalzsebes kordot, az is egy csomó pénzbe került. Különben a védőnő ötlete volt, hogy most jöjjünk, tudta, hogy ma nem lesz tanítás, úgyhogy fel is hívta egy ismerősét, hogy lefíxálja a kórházzal nekünk a napot. Elég megértő volt, pedig már arra készültem, hogy az élet szentségéről, az ártatlanul elpusztított magzatokról és hasonló baromságokról

fog prédikálni. Rossz előérzetem oka az volt, hogy az iskolai felvilágosítás során levetítette nekünk a *Néma sikolyt*, és közben rettenetesen komoly arcot vágott, de úgy látszik, ez munkaköri kötelessége lehetett, mert amikor bementünk hozzá, és mondtuk, hogy mi a helyzet, egészen másként viselkedett. Igaz, az utolsó találkozásunk végén nem teljesen értettem, minek kellett azzal búcsúznia, hogy aztán ha együtt maradunk, és családot alapítunk, hívjuk meg a keresztlőre. Így akart volna biztatni, vagy egyszerűen ő is meggzavarodott a helyzettől hirtelen?

Nem szállok villamosra, jólesik sétálni, és időm is van, igaz, így a fél városon át kell vágnom, de legalább kiszellőztetem a fejem. Azt hiszem, helyesen döntöttem, amikor úgy határoztam, hogy nem adom be az itteni egyetemre a jelentkezésemet, ki kell mozdulnom erről a környékről, messze lenni, elkerülni, vissza se jönni, ha nem muszáj. Nem gyűlölöm ezt a helyet, egyszerűen csak nem érdekel. Taposom a havat, megyek előre, nemsoká a főtéren vagyok, ami minden tágasága ellenére elképesztően lehangoló tud lenni a maga kongó, sűrű önteltségében. Végigsétálok az árkádok alatt, aztán kiérek a sétatér végén az útkereszteződéshez, és a túloldalon már látom is a boltot, ahová igyekszem. Kéken világító neonfelirat függ a bejárat fölött: *David's*. Gondolom, Dávidnak hívják a tulajt, és szeretett volna valami amerikai hangzású nevet az üzletének, mindenesetre elég szerencsétlen választás volt. Nincs még senki odabent, az eladók is a pultokat rendezgetik, tíz perce nyitottak körülbelül. Helló, segíthetünk, kérdezi az egyik, de olyan bizonytalanul, mintha nem hinné el egészen, hogy máris megjelent egy vásárló. Aha, nadrágot néznék, kezdek bele, és nagyjából körülírom neki, hogy mire gondoltam, de ez a kevés beszéd is úgy elfáraszt, hogy a végén már szinte kapkodnom kell a levegőt, arra meg végképp nincs erőm figyelni, hogy összefüggően beszélek-e. Anyámnak persze igaza van, felesleges ez a nadrág, de hát mit mondtam volna, egy cipőhöz túl sok pénzt kellett volna kérnem tőle, egy pólóért vagy felsőért meg nem utaznánk be mindketten a legnagyobb hidegben. Maradt a nadrág, mint köztes hazugság, és most itt vagyok, hallgatom az eladót, aki azt igyekszik összefoglalni, hogy mijük van. Szívesen megmondanám neki, hogy ne törje magát, az egész csak színjáték, és magasról leszarom, hogy mit veszek, egész egyszerűen vennem kell valamit, fel kell mutatnom a zsákmányt, hogy megelőzzek minden további kérdést vagy esetleg felmerülő gyanút a mai kiruccanásunkkal kapcsolatban. Elég készséges a srác, megmondom neki a méretemet, mire eltűnik, de pár másodperc múlva ismét előttem áll egy három összehajtogatott nadrággal az ölében, és a próbafülkék felé biccent. Miután magamra húzom a függőnyt, végre megnyugszom, egyedül vagyok, meleg van és félhomály, az egész napot el tudnám itt tölteni, gondolom, miközben persze tudom, hogy ha öt percig nem megyek ki, rögtön megjelenik majd az eladó az ilyenkor szokásos, „na milyen” vagy „jó a méret” kérdéssel. Egyszóval muszáj végigpróbálnom az előttem heverő nadrághalmot, de mivel nincs türelmem hozzá, a legegyszerűbb taktikát választom, az elsőnél, ami kényelmes és megfelelő hosszú, megállok. Szerencsétlenségemre ehhez hármat is magamra kell húznom, de végül is azt hiszem, tíz percnél így sem megy el sokkal több idő. Egy pillanatra felnézek magamra a tükörben, jól áll, ez villan be, és rögtön elszégyeltem magam emiatt. Kit érdekel, hogy jól áll-e vagy sem, ki nem szarja le a zsebek ívét, a térdhajlat gyűrődéseit, a nadrágszár aljának esését a cipőre, a kék bársony

érdekes árnyalatát, micsoda ember vagyok én, hogy ilyenekkel foglalkozom, és mégis, igen, egyszerűen jól áll. Megtántorodva lépek ki a fülkéből, jó lesz valamelyik, kérdezi nyálas hangon az eladó, ez, mondom artikulátlanul, mintha csak csuklottam volna egyet, és már a pénzemet számolgom a kasszájánál.

A nap további része szédült bolyongással telik. Betérek egy antikváriumba, céltalanul nézelődöm, majd megveszem egy amerikai költő kötetét, de csak azért, mert tetszik a címe, meg mert a fülszöveg alapján a fickó is szimpatikusnak tűnik, szétitta magát, aztán beugrott a tengerbe harminkét évesen. Akkor nekem még pontosan tizenöt évem van, jut eszembe, milyen beláthatatlanul sok idő az is. Az antikvárium után megebédelek egy gyorsétteremben, aztán megint sétálok, majd bemegyek egy könyváruházba, ott minden túl drága nekem, de nem számít, csak teljen az idő, és ne kelljen közben semmire sem gondolni. Megállok egy makettbolt kirakata előtt, már nem érdekel, vagy legalábbis nem úgy, mint egykor, viszont a régi ösztön még bennem van. Egész gyerekkoromban csodálattal vegyes izgalommal jártam ide, meg valamiféle melankóliával, hiszen nem lehetett minden az enyém, amit láttam, de ugyanakkor egyfajta megnyugvással is, hogy túl sok lenne az nekem, nem kellhet az összes. Most már inkább csak a nosztalgia működik bennem, talán az is hamisan, mindenesetre kényelmesen, hiszen mégiscsak egyszerűbb világ volt az, amelyikben egyetlen boltban elért minden vágyam. Nézem a kifejezéstelen arcú figurákat, a napszitta tankokat és repülőgépeket, a miniatúr embereket, némelyik 1:35-ös, némelyik 1:72-es kicsinyítésű, és arra gondolok, hogy mekkora lehet egy tíz hetes embrió, kisebb vagy nagyobb, mint ez a Wehrmacht katona, aki épp kézigránátot dob egy ruszki tankra.

Délután négyre pontosan visszaérek a kórházhoz, az jár a fejemben, amit a védőnő mondott, hogy ha minden rendben, rögtön haza is jöhetünk, ha viszont valami komplikáció lesz vagy csak valami kis gyanú, benntarthatják másnapra is. Ezt már nehezen magyaráznánk ki, gondolom, és mielőtt bemennék a portára érdeklődni, rágyújtok, mintha attól remélnék erőt, ehelyett viszont csak a gyomrom fordul fel, majdnem elhányom magam, de aztán minden bent marad, a hamburger, a sült krumpoli, a kóla és a keserűség is. A váróteremben jóval kevesebben vannak, mint reggel, a portás viszont ugyanaz, de nem ismer meg. Mit kell ilyenkor kérdezni vajon, térjek a lényegre, vagy próbáljak virágnyelven beszélni? Jó napot, a nőgyógyászati részen lehet már látogatni, szólalok meg kissé esetlenül, milyen ügyben, kérdez vissza, hát ma reggel jöttünk be, mondom, abortusz, kérdez vissza megint, száraz, színtelen hangon, bizonyára a foghúzást és a mandulaműtétet is ugyanezzel a tónussal szokta kimondani, igen, felelem, lehet, vágja rá kurtán, majd mintegy kötelességből még rákérdez, hogy ismerem-e a járást. Az is egyfajta fordulópont, jut eszembe, amikor erre a kérdésre igennel tudok válaszolni. A folyosón, ahol reggel elbúcsúztunk, most nem áll senki, hová tűnt ez a sok névtelen nő, teszem fel a teljesen röhejes kérdést magamban, hiszen egyik sem névtelen, attól még, hogy én nem ismerem őket. És hirtelen az fut át az agyamon, hogy én kívülálló vagyok, hogy én ezt az egészet végső soron fel sem foghatom, s legfeljebb az együttérző parazita pozíciója lehet az enyém. Férfi vagyok, most váltam azzá, és nem korábban, a szeretkezéseink alkalmával, hanem ezekben a pillanatokban, ahogy magányosan és bután ácsorgok itt a nőgyógyászati osztály huzatos folyosóján.

Éppen kopogtatni készülök, amikor kilép egy nővér az ajtón, elnézést, állítom meg, miben segíthetek, néz rám értetlenül, s ettől csak még inkább betolakodónak érzem magam. Elnézést, mondom még egyszer, érdeklődni szeretnék egy betegről. Persze szó sincs betegségről, tudjuk ezt, de hát mit lehet mondani helyette? Lediktálom neki a nevet, memorizálja kicsit, majd visszamegy az ajtó mögé, ahonnan jött. Várok, arra számítok, hogy visszatér, és azt mondja, minden rendben ment, csak még egy kicsit türelmesnek kell lennie, közben azzal is eljátszom, hogy mi lesz, ha azt mondja, baj van, és leültet, hogy elmagyarázza, milyen komplikáció lépett fel. Várok tovább, egy helyben topogva, és amikor nyílik az ajtó, Juli jelenik meg csapzott hajjal, beesett szemmel, kórházi köntösbelen. Odalépek hozzá, és megölelem, érzem, mennyire erőtlen, szinte kifolyik a karjaim közül, és ahogy elengedem, olyan formátlanul áll, mintha legalábbis a csontjait törték volna össze. Hogy vagy, kérdezem, szédülök, mondja, de amúgy jól. Nézzünk egymásra, de nem sírunk és nem is mosolygunk, egyszerűen megtörtént valami, aminek örülni sem tudunk, de bánkódni sem vagyunk képesek miatta. Amúgy szörnyű volt, mondja, futószalagon csinálják, épp csak a függönyöket húzták el, de így is láttam a szemben lévőket. Hallgatunk, aztán a kezébe adtak egy gézdarabot, teszi hozzá lassan, hogy törölgesse magának a vért. Látom a térdét remegni, látom, hogy fázik, hogy össze van zavarodva, fél, fáradt, majd összeesik, odalépek hozzá, hogy megöleljem újra, és akkor megérezem azt az egészen különös, édeskés büzt, ami árad belőle. Soha nem éreztem még ezt a szagot, nem is tudom mihez hasonlítani, de nem engedem el, ölelem egyre szorosabban, és közben mélyre szívom a szagát, hogy ne felejtsem el soha. Jól van, mondja, mindjárt összeszedem magam, és kibontakozik az ölelésemből. Ahogy megfordul, észreveszem, hogy hátul, a feneké alatt tiszta vér a köntöse, de nem szólok neki, száraznak tűnik, órákkal ezelőtt vérezhette össze. Figyelem, ahogy csoszog visszafelé elesetten és mocskosan, az orromban érzem émelyítő szagát, és bár iszonyatosan nehéz ezt most ilyen egyszerűen kimondani, de azt hiszem, nagyon szeretem. Kinyitja az ajtót, és már el is tűnik mögötte szinte, az utolsó pillanatban mégis váratlanul visszafordul. És a nadrágot megvetted, kérdezi, én meg azt sem tudom hirtelen, hogy miről beszél. A nadrágot, kérdezek vissza dadogva, igen, mondja, az van benne, és a lábamnál heverő reklámszatyorra mutat. Ja igen, nyögöm ki végül, és rögtön hozzátenném, hogy de ki a szart érdekel ez most, meg hogy magával törődjön, semmi más nem számít, de nem tudok megszólalni. Szuper, mondja, nagyon kíváncsi vagyok rá.

Feküdtem a kanapén, ki tudja, meddig, a plafont bámultam, és közben az ölemben ejtett nadrágot gyűrögettem. Nagyon rég nem gondoltam már arra a napra, sőt Juli is ritkán jutott eszembe, fogalmam sem volt, mi lehet vele. Nyár végéig még együtt maradtunk, de nem volt már olyan felhőtlen a viszonyunk, mint korábban, valamiféle kiszámíthatatlan ragaszkodás vette át az addigi egyszerűbb szerelem helyét. Engem végül felvettek a fővárosi egyetemre, éppen elég lett a pontom, kicentiztem, de sikerült. Julinak viszont nem jött össze, talán nem is gondolta komolyan, ezt nem tudhatom, de nem tűnt elkeseredettnek amiatt, hogy otthon kell maradnia, és legalább még egy évig pelenkázhatja a nagyanyját, meg veszekedhet értelmetlenül az anyjával, aki ezután sem a megfelelő embe-

rekre fogja ráborítani elkeseredettségét. De ami az én szempontomból még ennél is fontosabbnak tűnt, az a természetesség volt, ahogy mindketten tudomásul vettük, hogy hamarosan különböző városokban fogunk élni, távol egymástól. Talán többet kellett volna erről beszélnünk, de nem vagyok benne biztos, hogy bármit is tudtunk volna mondani egymásnak. Azt el tudtam képzelni, hogy eltávolodunk majd kicsit, az is eszembe jutott, hogy mi lesz, ha hosszabb-rövidebb időre összejövünk valaki mással, az mégis meglepett, hogy milyen magától értetődően zajlott ez az egész. Úgy látszik, tévedtem, amikor azt hittem, hogy érzéketlenek lettünk a világra, csak egymásra nem. Az volt az igazság, hogy csak egymás számára váltunk azzá, és mindketten elkezdtünk valami másra vágyani, valami újra, hogy ne csak régi önmagunkat, de mindent, ami arra emlékeztet, hátrahagyjunk.

Anyám kopogtatására tértem magamhoz, résnyire nyitotta az ajtót, és anélkül, hogy benézett volna, azt kérdezte óvatosan, hogy ébren vagyok-e. Most ébredtem, hazudtam, mert nem volt kedvem bevallani, hogy egész idő alatt nyitott szemmel, magamba szállva hevertem itt a kisszobában. Kérsz valamit, kérdezte, nem, köszönöm, mondtam neki, majd hozzátettem, hogy mindjárt kimegyek én is. Valóban kimentem, de csak az előszobáig jutottam, a még mindig ott heverő utazótáskámból előszedtem a laptopomat meg a fülhallgatómat, és visszasurrantam a kisszobába. Nem tudom, hogyan jutott eszembe, mert erre a számra valóban nem gondoltam már évek óta, mindenesetre felnyitottam a gépet, csatlakoztam a szüleim wifijéhez, és miközben észrevettem, hogy jött egy levelem a fotós barátomtól az esküvővel kapcsolatban, meg egy másik a menyasszonyomtól, megnyitottam a YouTube-ot. A leveleket nem tudtam akkor elolvasni, be is zártam a postafiókomat, és elkezdtem keresni azt a dalt, de már csak nagyon homályosan emlékeztem a címére. Végül a Wikipédia segített ki. Amikor a buszon hazafelé jöttünk aznap este, a fáradtságtól és a hirtelen ránk törő közös magánytól képtelenek voltunk beszélgetni. Juli elővette a discmanjét, és a vál-lamra döntött fejfel kezdte lejátszani a lemezt, amit már reggel is hallgatott a buszmegállóban. Én az ablakon néztem kifelé közben, belebámultam a téli éjszaka sötétjébe, ami, mint valami fekete lyuk, úgy éreztem akkoriban sokszor, beszippantani készül mindannyiunkat. Juli hamar elaludt, szinte kómába esett, egy döccenőnél lebukott a feje a vállamról, és egész felsőtestével beledőlt az ölembe, de úgy, hogy közben fel sem ébredt. Az egyik fülhallgatója kicsusszant a füléből, a másikat meg szépen lassan én húztam ki, majd beillesztettem őket a saját fülembe. A lejátzás épp a bónusz számnál járt, amivel a *White Pony* zárul, kicsit hangosabbra vettem a discmant, és hátradőlve elmerültem a zenében. A YouTube-on is hamar megtaláltam a dalt, *The Boy's Republic*, ez volt a címe, és bár kevésbé tetszett már, mint egykor, azért jó néhányszor végighallgattam becsukott szemmel, a kanapén fekve. Amikor aztán nem bírtam tovább, felültem, kihúztam a fülhallgatót, lecsuktam a számítógépet, és mozdulatlanul élveztem az újra visszanyert mély csöndet percekig. Végül letettem magam mellé a gépet, kézbe vettem a nadrágot ismét, majd egy hirtelen mozdulattal visszatömtem a többi kiselejtezett ruha közé. Ültem még ott egy kicsit, de már nem gondoltam semmire, az eperfát figyeltem az ablakon keresztül, aztán kiszóltam anyámnak, hogy átnéztem a satyrokat, rendben vannak, viheti őket a vöröskeresztnak.

Fordítói jegyzet

Neven Ušumović horvát prózaíró 1972-ben született Zágrábban. Szabadka magyar–szerb–bunyevác közegében nőtt fel. Egyetemi éveit, amelyek egybeesnek a délszláv háború idejével, Zágrábban tölti, haza-hazalátogatva, Magyarországon keresztül, Szabadkára – a Horvátországgal háborúban álló Szerbiába. Először filozófiából és összehasonlító irodalomtudományból szerez oklevelet, később hungarológia és könyvtáros szakon. Horvátra fordítja többek között Esterházy Péter *Hrabal könyve* című regényét, Bodor Ádám *Sinistra körzetét*, illetve számos tanulmányt, esszét jelentet meg magyar irodalmi témákról horvát folyóiratokban, főképp Kertész Imre életműve foglalkoztatja. Lukács Istvánnal és Mann Jolánnal társszerkesztője a *Zastrašivaoje strašila (A madárijesztő ijesztgetése, 2001)* című, mai magyar elbeszéléseket tartalmazó antológiának. A szlovéniai Koperben él, és a szlovén határhoz közeli, horvátországi Umag városka könyvtárának vezetője.

Az 1997-es *7 ifjú (7 mladih)* elbeszéléskötetet és a 2001-es *Ekskurzija (Tanulmányi kirándulás)* kisregényt követően, 2009-ben jelent meg a jelen novellát is tartalmazó *Makovo zrno (Mákszem)* című könyve, 2012-ben pedig a *Rajske ptice (Paradicsommadarak)*.

Novelláinak világa igen változatos ugyan, de köteteinek közös nevezője, hogy hősei a szerző által jól ismert közép-európai, jellemzően többnyelvű, több kultúrájú közegben élnek, ingáznak, próbálnak a felszínen maradni. Hőseinek hétköznapi életét, többnyire kisszerű, jóformán jelentéktelen tragédiáit mélyen meghatározza a felszín alatt lappangó múlt, annak többnyire meg sem ismert, feldolgozatlan traumáival. Ez jellemző a legújabb kötetére is, az isztriai közegben játszódó, szlovén, horvát, bosnyák, magyar identitással, identitástörmelékkel rendelkező szereplők történeteit elmondó *Paradicsommadarakra*.

A magyar olvasók számára különösen fontos könyve az ezt megelőző, 2009-es *Mákszem*, nemcsak a magyarországi, illetve vajdasági helyszínei okán, hanem a Csáth Géza szövegeire épülő motívumaival, azonosítható vendégszövegeivel. Erre a novellát mottószerűen bevezető, különálló oldalon lévő megjegyzés is figyelmeztet: „Csáth Géza rövidtörténeteinek motívumai nyomán (Szabadka, 1887 – Subotica, 1919)”. A többek között a csáthi novellapoétika által is összekapcsolt, cselekményük szerint azonban különálló történetek sajátos regénykompozícióként is felfoghatók, több, soha össze nem érő regény töredékeiként.

Ladányi István

Mákszem

Az ujjbegyeimmel próbálgattam életre kelteni, sikertelenül, a nadrágjában haladkló ólomkatonát. Még azt sem mondhatom, hogy figyelemre se méltatott; Jóska odafigyelt, és udvariasan megengedte, hogy csináljam, figyelmességéből, nehogy elrontsam a foglalatosságát. A mákteafőzés pedig komoly dolog. Végül én is inkább az előkészületekre összpontosítottam, és otthagytam a katonámat gyengédségünk hamvaiban.

Vajon ő is látja azt, amit én, vagy ő kizárólag csak ezeket: a mákgubókat, az egérszart, a citromszeletet, a mézet és a teásfazekat? Miközben undorodva kapargatja le az egérürüléket – amit mindig csak ő vesz észre –, vajon ugyanígy távolítja-e el az én részeimet is, amelyek jégtiszta szívéhez ragadtak? A tea nem nyitja meg az utat kettőnk között, nem oldja fel a távolságtartást, nem orvosolja az érintések és bármiféle szenvedély hiányát. A tenyerem még forró, még el tudom képzelni, hogyan nő és lüktet a kezemben, az ujjaim között. Jóska elvégezte a munka ráeső részét. Egyenként belerakom a mákfejeket a fazékba, beleteszem a citromot, majd az egészet leöntöm vízzel.

A sparhelt már melegít, a fazék alatt pattognak az öblítés nyomán rajta maradt vízcseppek. Hús percig főzzük a teát, aztán hagyjuk leülepedni és kihűlni.

A néni, akitől a mákgubókat vettük, Szabadka szélén, a Zentai úti temetőnél lakik, a vasúthoz közel. Jóska egyébként Budapestről hozza az ópiumot, illetve rosszabb esetben a mákgubókat, de ezúttal elszámította magát, nem fogadták el a drámaszövegét, és nem hívták meg Pestre, így szabadkai forrás után kellett nézni. Nagy reményeket fűzött ehhez a szövegéhez, úgy érezte, a valódi érvényesülése múlik rajta, a nagyvárosi siker. Amíg azonban a vágyott siker csak az övé lett volna, a kudarc áthárult mindannyiunkra, akik közel álltunk hozzá, mindannyian hibásak lettünk.

Az öreg dalmát néni gyanakodva szemlélt bennünket, gyengécskén beszélt magyarul, nagyjából annyit, hogy *mennyi, van-nincs*. És mint valami mantrát, olyasmit mormogott félig magában, hogy *dico, dico, dico*. Sokáig egyedül hagyott bennünket a konyhájában üldögélve, amely szárított haltól bűzlött; a tőkehaldarabok mint a denevérek lógtak a falakon. Bent elviselhetetlen hőség volt, Jóska zsebkendővel törölgette a homlokáról a verejtéket, miközben két, repedt üvegű ablakon keresztül néztük a kavargó havat.

Végre előkerült a néni, de nem mákfejekkel, hanem üvegpoharakban már a kész, zavaros teafőzetet hozva. Jóska bedühödött, és káromkodni kezdett, világosan emlékszik, hogy mit mondott, nem igaz, hogy nem értette, az ördög tudja, hogy mit dobott bele, milyen fosból főzte a teát. Kiment az öregasszonnyal, és egyedül hagyott a konyhában. Egyenként húzogatni kezdtem az ujjaimat, nyújtózkodtam, mint egy macska, élveztem a hajlékonyságomat. Jóskát csak

fájdalmas hangszerként érdekelte a testem, amely alkalmasnak bizonyult dühe megszólaltatására, a tompa ütésekben jutott rövidke örömhöz, és talán az alakatlanná dagadt arcom szemlélésében. Dühkitörései váratlanok voltak, és ezekben a pillanatokban úgy éreztem, hogy a legszívesebben megölné.

A drámáiban semmilyen formában nem jutott számomra hely, egyik szereplőben sem ismertem magamra, és éreztem, hogy kellemetlenül érintené, ha valamelyik pesti bemutatóján megjelenék a kíséretében. Csak abban az örömben ismertem magamra, amit a formátlanná tett arcom szerzett neki, öntelt, gúnyos mosolyában, amely valamiféle pózként folyamatosan ott volt az arcán és mindamögött, amit írt és csinált.

Ez az arc bukkant most föl az ajtóban, és szólt, hogy *gyere, megyünk*; a kezében egy kisebb jutazsákot lóbált. Megkaptuk a mákfejeket az öregasszonytól, aki valószínűleg átkozódott, ahogy távoztunk tőle.

Az átkozott tea kihűlt, most már ihattuk. Jóska leszűrte, és az asztalra tette. A szemben lévő székre ült, színpadi érzéke tévedhetetlenül megtalálta azt a helyet, ahol a lehető legnagyobb távolságra tudhatta magát tőlem. Valahol arról olvastam, hogy épp ez a távolság szükségeltetik az elmélyült lelki beszélgetésekhez, de ezúttal bizonyosan nem erről volt szó.

A tea leírhatatlanul undorító ízű volt. Három nagykanál mézet tettem bele, és kipréseltem fél citrom levét, majd megkevertem. Jóska addigra már megitta az egyik csészével, és másodszor is töltött magának. Mindent előre lehetett már tudni, most az következett, hogy elkezdje rövid monológját az ópiumról. Amíg szürcsöltem a magam méregadagját, lelkesülten szemlélt, mintha legalábbis egy zsúfolt auditórium nézne vissza rá. Így, megszázszorozódva talán újra tetszenék neki.

Ezek az alacsony emberi lények (a körülötte lévő személyekről mindig mint emberi lényekről beszélt) nem tudják, mi a gyönyör. Óvatosan szereznek maguknak apró kellemségeket, mindig a munkahelyükre, a családjukra, a társadalmi rangjukra gondolnak. Pfüj! (Ennek mindig ismétlődnie kell.) Pfüj! A nagy szerelem (ha-ha, kicsúszott a száján, pedig gyűlöli ezt a szót) csak nagy gyönyörben mutatkozik meg (ezúttal bizonyára nem a mi „nagy szerelmünkre” gondolt, erre a tizenkét meddő évre). Ezek miatt a szánalmas nyomorultak és az ő unalmas és undorító kedvteléseik miatt lett ez a világ kockázat és valódi izgalom nélküli helyé. Az Életet ünneplő ősi gyönyörünk arra ítélte, hogy be legyen zárva a börtöneikbe, és ezeket a börtönöket nevezik ezek a fogyatékosok (számára mindenki fogyatékos, én különösen) színházaknak és hangversenytermeknek.

Sosem tapsoltam meg, legfeljebb megkérdeztem, hogy most melyik hőse beszél éppen. Rövid szünet után mindig egyetlen nevet kibökve felelt: Géza vagy Dide vagy Ottó vagy László. Ezúttal konkrétabb voltam:

Terád ez hat?

Mi? – kérdezte, mintha nem is a teára kérdeztem volna, hanem a monológra.

A tea.

Hat – felelte, mint a visszhang.

Nekem jobban esik a tiszta ópium, ettől csak elkábulok, egyelőre csak hánynom kell tőle.

Várj, amíg betakar.

Előszedtük a korcsolyáinkat a táskánkból, és kimentünk. Nem éreztem jól magam, meg voltam róla győződve, hogy már megvirradt, pedig a sötétség és a

sűrű köd még csak a holdfényt nyelték magukba. Jóska mögöttem jött, és durván lökdösött, mintha kivégzésre kísérne. Megérkeztünk a befagyott tó partjára. Egy padról, amelyen nyaranta minden biztonnyal a mi felfuvalkodott asszonyságaink üldögéltek, hatalmas, ízléstelen kalapjaik meg napernyőik alatt szunyókálva, most lesöpörtük a vastag hóréteget, és leültünk, hogy a lábunkra kötözzük a korcsolyáinkat.

A tea megnyugtató bennünket. Összevissza nevetgéltem mindenem: ahogy levetettük a cipőt, ahogy végtelen hosszú ideig kötözgettük a korcsolya fűzőjét, a lábainkon, amelyek csak nagy nehezen, ellenszegülve mentek bele új, groteszk bilincsekbe. Jóska fojtott nevetését is hallottam, gúnyos volt és határozott.

A jég felé futottam, és pillanatok alatt eltűntem a ködben. Egy ideig nem hallatszott semmi, csak a halk csikorgás a lábam alatt és a jég pattogása. Nem hallatszott a tanyasi kutyák elmaradhatatlan ugatása sem a távolból.

Egy idő után úgy hallottam, hogy egész varjúraj nehéz szárnyacsapkodása szűrődik át a ködön. Erre a hangra összpontosítottam, és láthatatlan madarak beszélgetését képzeltem bele, ami az én fordításomban obszcén párbeszéddé egyszerűsödött. Hallottam őket, ahogy fogadnak egymással, hogy a mellbimbóim közel sem olyan finomak, mint a dió, amiből tegnap olyan jót lakmároztak. De végtére is, mondták, jól jönne egy kis változatosság. Még ha ezért a néhány falatért keservesen meg is kellene dolgozniuk: leszedni a kabátot, a blúzt, csipkedni, vesződni a bugyborékoló vérrrel.

Átbuktam egy jégdudoron, pontosabban egy jégtorlaszon, amely az egymáshoz ütődő jégtábláknál képződött. Ez rossz jel volt: ezek a torlaszok rendszerint valószínű labirintust alkotnak, hegynyi jégkoszorúkat képeznek, amelyeken csak négykézláb lehet túljutni. Minden félelmemet legyőzve a hátamra feküdtem, és a ködfoszlányok, pontosabban a ködtakarók szemlélésébe mélyedtem. Jeges szikrákat láttam, amelyek a ködrétegek és a jég között pattantak ki. Úgy éreztem, mintha egy hajón feküdnék, és a Hold felé hajóznék. A halvány fénypont, amelyet célokként szemeltem ki, hívott magához. A ködfoszlányok félrehúzódtak a hajóm előtt, a fény tágult, és a sötétség távoli zugokba húzódtott vissza. El kellett fednem a szemeimet a kezemmel, és csak ekkor vettem észre, hogy ez a fény melegít. Újra megnéztem. A Nap volt, nem a Hold.

Egész idő alatt a Napba néztem.

Megrázkódtam a borzongástól, és fölegyenesedtem. Az egyik lábam alatt vérnyomok. A sebem nem volt mély, de mindez valahogy túl sokáig tartott. A horizonton megláttam Jóska-t, apró pontocska volt, ahogy eltűnt. Lövéseket hallottam, mindig volt nála pisztoly. Talán a varjakra vadászik? Vagy engem próbál eltalálni? Azt kívántam, bárcsak eltűnne valamelyik lékben, amelyet a horgászok vágtak, a mély víz fölött, a kövérré hízott tavi halak és a nyálkás vízinövények között. És valóban, kiáltás és rianás zaja hallatszott. Még nem engedett. *Betakart*, ahogy egyetlen szerelmem mondta.

A fénytől nem láttam a partot. A napsugarak körbetapogattak, és az agyamat szurkálták. Hamarosan fölerősödött a fájdalom, és recsegő akkordokba ment át; beindult a jégtáblák felszínének hasadása. A zaj egyre nőtt, géppuskaropogássá változott, a kíméletlen nap tovább feszítette ennek a hatalmas citerának a száz meg száz húrját, amelyek sorban pattantak el, a végtelenségig.

Tükörhártyák pattogtak szét körülöttem, milliárd prizma tördelte szét a fényt, felfoghatatlan absztrakt mozaikot hozva létre.

Végre, végre megkaptam a főszerepet, végre itt a monológom, megszázszorozódva. Hálásan fordultam abba az irányba, amerre Jóskát láttam eltűnni az előbb, de nem láttam semmit. Elvakítottak a színpad reflektorai. Ha ez az a pillanat, amikor minden kívánságom teljesül, akkor nagy varázslónk teste, akit Jóskának becéztünk, már a tó fenekén nyugszik, vízínövényekből készült ágyon. Dicsőség neki!

A jégre tapasztottam a fülem: ütemes dobogást hallottam, szépen hallatszott, hogyan ütődnek egymáshoz a zsiros tavi halak. Érthető volt a nyugtalanságuk, végre megjött a táplálék, már csak hozzá kellett volna fézni valahogy a maguk falatjához. Ha lenne még egy kis erőm, hogy a dobolás tompa hangját követve elmásszak a lékhez, és megnézzem kedvesem iszapos sírját: ejtenék érte néhány könnycseppet. Így csak fekszem, a szememben a Nappal, lelkem elválik átfagyott testemtől, és kiéhezett ragadozóként elvegyül a halrajokkal a jég alatt, hogy megkaparintsa végre zsákmányát.

LADÁNYI ISTVÁN fordítása

A Jelenkor szerkesztőségében: balról a második Békés Sándor, Arató Károly költő, a jobb szélén Pákolitz István

A levágott mellű filmcsillag-paradigma

Mondhatnánk, kit érdekelnek egy filmcsillag mellei, de hát tudjuk, egy formásra fitnessezett, csücsöri szájú, babaszemű filmcsillag mellei elég sokakat érdekelnek, s mindezen az sem változtat, hogy a filmcsillag mellei mostantól nem igaziak, hiszen a férfiak által bámult színesnyomású hölgyek jelentős százalékának a mellei nem igaziak, a filmcsillag azzal a bejelentéssel kavart vihart, orkánt, cunamit, és ébresztette fel maga iránt a világ döbbszótárát, hogy mivel édesanyja emlőrákban hunyt el, és az ő génjeiben is kimutatták, hogy jelentős esélye van erre a betegségre, hát fogta magát, és mint önnön életének erőskezű úrnője, kikapatta addig oly sokak által sóvárgott melleit, hogy gyermekeinek ne kelljen anyja nélküli felnőnie, ami, ugye, szép gondolat, ebben valamennyien egyetérthetünk. A mell különben, mielőtt még hatékony összetársadalmi marketing eszközökkel szexuális fétist fabrikáltak volna belőle, szoptatásra szolgált, afféle élelmezési szeronek volt mondható, bár újabban ebben a formában is fétist csinálnak belőle. Anyáink hadi rendszer szerint két óránként szoptattak, s ha a gyerek korábban volt éhes, hát kivárta szépen a büdös, ha pedig elaludt, fel kellett verni álmából, nono, mi az, hogy nem eszünk táplálkozási időben, nos, a katonás anyákat mára felváltották a végtelenül természetesek, a földanyák, akiknek testén éjjel-nappal ott csüng a gyermek, akár anno a cukornádültetvényeken, kettejük vitális rendszere egybeforr, s mikor éppen nem parkban, buszon, péknél, hentesnél szopik a kicsi, akkor is szívja magába a testmeleget, fotoszintetizálva szürcsöli édesanyját. Ezt a funkciót a filmsztár melleinek nem állt (s most már nem is áll majd) módjában

megismerni, férjével, aki nehéz döntésében mindvégig
mellette állt (amint arról a sajtó is beszámolt,
márpedig ha a sajtó beszámol valamiről, az úgy van),
amúgy is örökbefogadott gyerekeket nevel,
így az alakja is megmarad, ami nem
mellékes, hiszen azzal keresi kenyerét,
meg aztán ahelyett, hogy további boldogtalan
és elkényeztetett véglényeket szülne evilágra,
evilágnak boldogtalanságára, eleve boldogtalan
sorsú csemetéket emel ki nyomorúságukból,
az ő sorsuk így mindenképpen jobbra fordul,
a színésznő melleit pedig csak a hajdan katonás
anyák szoptatta, s ezért gyengédséghiányos
férfiak sajnálják majd sóhajtozva, ezután már
be kell érniük azzal, amit a sebészek a színésznő
melle helyére varrtak. Már ha varrtak, bökken
fel bennünk az óvatosság, hiszen honnan tudja
meg az egyszerű sajtófogyasztó, hogy ez a történet,
mely testről és késről és vérről és anyaságról szól,
valódi történet-e, sosem adatik meg neki
a színről színre látás, sosem tapinthatja meg
a varratokat az amerikai filmsztár testén.
Vajon a történet csupán a plasztikai
sebészeti nagyipar gigászi reklámja? Gondoljuk
meg, mi mennyiségű hentesmunkát végeznek
el jelenleg is megereszkedett asszonyi idomokon
világszerte, tonnaszámra dobálják kukába
az emberi húst és hájat, a Harcosok klubjában
még szappant is főztek a zsírleszívó klinika
narancsszín emberfaggyú-hulladékából a szereplők,
miről beszélünk voltaképpen, míg egyes
országokban egy rutin hályogműtetre sincsen
kapacitás és szakértelem, egy életet él le szeme világa
nélkül valaki, akit két perc alatt tünetmentessé
lehetne tenni... Asszonyok, kapassátok le melleiteket,
férfiak, varrassátok magatokra asszonyaitok
lekapatott mellét, friss, ruganyos emberi test
kapható, minden cserélhető, kioperálható,
a betegségek jó eséllyel kiküszöbölhetőek,
a halál jó eséllyel megszüntethető. Íme az ember,
íme az asszony, húsa, csontjai, inai közszemlére
kitéve, íme a teniszező megfeszített és lecsupasztott
izmai, íme egy hematológus kettéhasított érrendszere,
egy matematika-tanárnő zakatoló agylebenyei
kétismeretlenes egyenlet megfejtése közben,
meglehet, mind kínaiak és elevenek voltak

egykor, meglehet, nem voltak politikailag kifogástalanok, meglehet, akadtak problémáik a hatósággal, meglehet, nem önként mondtak le szabadságukról, korántsem önként járultak hozzá testük gyötretéséhez, szerveik közszemlére tételéhez, preparálásához, nüansz ez most már, csepp áldozat a tudomány vérgőzös oltárán, tessék, tessék, minden valódi és semmi sem az, érintsétek meg, de ne érintsétek meg, boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek, még boldogabbak, akik hisznek a színes magazinok ábrázolásaiban, a megdicsőült hús át- meg átvarratott csodájában, a bátor asszonyok gyors és hatékony feltámadásában.

A pucér lantos-paradigma

Valaha rengeteget hallgattuk itthon az egyetlen jelentősnek tartott magyar reneszánsz zeneszerző lantkompozícióit öreg bakelit lemezekről, négykorongos album volt, az intelligensen tagolt pengetésben összerosódtak a minőségi, nagyon hangulatos, kissé unalmas kompozíciók határai, a komikusan visszatérő, mindig egyforma zárlatot pedig kívülről fújtuk, tirüdirü-dirüdirü-dé, a derék mester az összes művének pontosan ugyanúgy vetett véget. Ki sejtette akkor, legkevésbé a komoly húrokat pengető lantos, a honi régizene apostola maga, hogy a turnébusz volánjánál elszunnyadva milyen emberi és művészi szakadékba hull, ahonnan kikecmeregni nem lesz ereje, zenésztársai az ő hibájából vesztek oda, minőségi csapat és legfőképpen mindannyian kisbetűs emberek, x darab özvegy és x plusz n darab árva, akiknek képtelenség a szemébe nézni, ezt nem lehet ép ésszel bírni, lantosunknál is kattant egyet a gépezet, vagy talán már a korábban játszott zeneszerző (Bakfark) neve predesztinálta, mindenesetre mind kevesebbet mutatkozott hagyományos szerepkörében, ehelyett a bulvárlapok címdalán bukkant fel, egy szál lantban nyilatkozott,

és kuncogó riporternők előtt hengegett
ama tagjával, mellyel lantot ugyan nem,
de az erotika hírvéit kiváltképpen pengette,
már ha szavainak hihetünk, és miért
ne hinnénk, ő aztán cseppet sem szégyenlős,
nyoma sincs benne a társadalmunkat oly
sajnálatos módon jellemző képmutatásnak,
ismeri minden csínját-bínját, miként tehető
boldoggá a nők minél nagyobb serege,
elvesztegetett idő életünk minden olyan perce,
amelyet nem szeretkezéssel töltünk, a lantos
legszívesebben az interjú ideje alatt is ezt
a végtelenül élvezetes játékot űzné, akár a
kuncogó riporternővel is, miért ne, ez filozófiájának
alapja, az ember gyönyörkereső állat, egyetlen
hosszú aktusból álló életét csakis azért
szakítja néha félbe, hogy hirdesse felszabadító
tanait a média csatornáin keresztül, misszió ez
a javából, igazi művészet, melyhez a reneszánsz
lantszó sem ér fel, pontosabban hát a reneszánsz
szellemiség is ezt sugallja, középpontban
az emberi testtel, melynek mezítlenségét
már Michelangelo is hangsúlyozta. Nem csoda,
ha egy feleségkereső, import valóságshow
szerkesztői lecsaptak a kitűnő emberanyagra,
és három-négy leharcolt, újrátuningolt középkorú
lédi társaságában bezárták hősiüket egy villába,
köldökből szürcsölt ananászkoktéll, sejtelmesen
szortyogó jacuzzi, enyelgve spriccelő kerti szökőkút
festőien ízléstelen környezetében ugyan választaná ki
élete párját, vagy legalábbis egyik párját,
kihez mesés nyeremények, nyaralások, autó
és különféle értékes termékek járnak melléklet
gyanánt. Íme a modoros, porszagú reneszánszból
kiollózott, módosult tudatállapotú művész-kém
a showbiznissz forgószínpadán, csiricsaré reklámok
papagájaként, remek üzlet ez, kérem, mindkét félnek,
mert ugyan kit érdekel önmagában a provinciális,
több száz éves gitármuzsika? A társadalom úri
öt százalékát, a Müpába járó pár ezret maximum,
ő viszont, mint Karinthy hőse a cirkuszban, az erotika
billegő építményének magasába felkapaszkodva
eljátszhatja a kis melódiát, melyen röhög a jónép,
de BEFOGADJA, hát nem ez a cél? És magában ki-ki
hümmment, menő arc ez a fickó, hiába csúcsművész,
csak azon jár neki is az agya, mint Mórckának

*meg nekem, Panel Lajosnak, ha anyu már
lefeküdt, és pornót keresgélve kapcsolgatom a tévét.
Másfelől meg ugye, a média is jól jár, hiszen
a tucatbunkók után végre olyan valakivel
hitelesíttetheti saját elveit, aki egy kifinomult
kultúra nagykövete, és lám-lám, ugyanolyan
lelkesedéssel iszapbirkózik, mint bárki, hát
mi a demokrácia, ha nem ez, egymilliárd légy
nem tévedhet, egyen ön is fost, apró hiba
a hasonlatban, hogy a légy nem fogyasztja
az ürüléket, csupán belepetézik, de rárepülni
bizony rárepül, mint média az egy szál semmibe
csomagolt lantmuzsikára.*

Bertók László, Hallama Erzsébet és Pákolitz István a szerkesztőségben (Széchenyi tér 17.)

Októberi fájl

*visszatérő álmokból országos lázak
a vártnál jóval nagyobb esők
igék sár görbedni hétrét*

Mivé lesz

*mivé lesz a holnap
félek szép szerelmem
torkomra forr a szó
csomagom elejtem*

*beszélnek így és úgy
senki sem értheti
meg kéne szöknöm vagy
te fogsz elrejtteni?*

Csak vár

*azt hiszem október van
kikericsok liláznak
nem történik semmi más*

*persze élünk valahogy
szavaink sötétlenek
nem múlik régi lázunk*

*a bennünk maradt gyerek
ígéri jó lesz s csak vár
nem tudom még mit kezd majd*

Egy pillanatra

*büdösanyu
ki vagy a földön
és naponta elszívsz
egy doboz cigit
szenteltessék meg a pillanat
kapcsold ki azt a
kibaszott tévét
a fiad most a 30 éves
rozoga szekrénysor elé áll
nézz rá egy pillanatra
tele van karcolással
a szekrény is meg a fiad is
nem is kell megszólalnod
ugyan mit is tudnál még
mondani
most megint rágyújthatsz
füstöld tele az életemet
majd én hallgatok tovább
helyetted is*

Visz az út

*a másnapos sörösüveg
szaga
ez vagy nekem
apa
egy rossz rím a világra
ülünk négyen
a sötétkék zsiguliban
viszel minket, amerre visz az út
a sebességváltó a megfelelő
fokozatban, valahol
nagyon eltévedtünk
azóta igyekszem haza*

*apa
régen a sört nem dobozban
hanem üvegben árulták
és nem volt paszlőrözve
hamar meg kellett inni
ez jut eszembe rólad
romlik, romlékony*

A háttérben Békés Sándor, Arató Károly, Hallama Erzsébet, elől Bókay Antal és Meliorisz Béla

TÁRGYNAK LENNI, ALANYNAK LENNI

A személyesség tétje Kertész Imrénél

„A jó emberek a háború pártján vannak.”

Robert Musil

A XX. század diktatúráiban az egyének alkalmazkodásból vagy kényszer hatására pusztá funkcióikra homogenizálódtak, a diktatúrák összeomlása után pedig funkciójukat vesztes fogyasztókká, felhasználókká partikularizálódtak. Mindkét hatalmi alakzat, a diktatórikus és a posztdiktatórikus is, elszemélytelenítésen és kirekesztésen alapul. Pontosabban, kölcsönviszony volt/van az egyén *személytelensége és szolidaritáshiánya*, valamint a diktatúra között: minél kevésbé vállalja személyességét, minél inkább behúzódik privát szférájába az ember, és minél kevésbé gyakorolja a szolidaritást, annál diktatórikusabban működik a hatalom, és fordítva, minél erősebb, minél inkább a hatalmon lévők magánérdekeinek alárendelt a kontroll a közintézmények fölött (iskolák, közterek, sajtó, kulturális intézmények, igazságszolgáltatás stb.), annál nehezebb a szolidaritás viszonyait kiépíteni, és annál kockázatosabb a személyesség vállalása.

Sokáig nem tudatosult bennem, mennyire partikularizálhatja, mennyire az elmúlt idők írója szerepébe zárhatja Kertész Imrét a Nobel-díj indoklása – „a történelem barbár önkényének kiszolgáltatott törékeny ember tapasztalatait mutatja fel” –, még ha utána a historizációval szembeni, egyetemes Auschwitz-értelmezés jelenik is meg: „Kertész Imre számára Auschwitz nem véletlen, kivételes esemény, hanem végző, logikus fázisa annak a megálzásnak és rombolásnak, amelybe a modern világ az emberi lényt veti.”

A *Kaddis a meg nem született gyermekért* és a *Felszámolás*, illetve Kertész Imre megannyi esszéje, naplója, följegyzése és beszélgetése kívül visz „a történelem barbár önkényének” – végül is megnyugtató, hiszen elmúlt – határain. Kertésznél nem az derül ki a diktatúrán kívüli létezésről, hogy az ember többé nem kiszolgáltatott, nem törékeny. Dehogyan, még kiszolgáltatottabb és még törékenyebb, mivel az elmondhatatlan szenvedések nem váltak közös tudássá, a kultúrához nem, csak a kultúripar termékeihez fér hozzá az ember. A *Felszámolás*ban Judit mondja, hogy Auschwitzban úgy érezte, mintha skanzenben járna, az Iris Radischnak adott interjúban a szerző jegyzi meg: „Egyszer meghívtak Buchenwaldba, ahol rabruhában bicegő embereket láttam. Ízléstelen volt.”¹

A *Mentés másként*ben szabadpiaci demokráciának nevezi azt a társadalm szerkezetet, amelyben élünk. Kíméletes, de pontos megfogalmazás. A szabadpiac homogenizálja, a tőkének rendeli alá a jelenségeket, értelmezhetetlen benne mindaz, ami árban nem kifejezhető; láthatatlan, ami nem az áruforgalom része. Az úgynevezett szabadpiac a pénz hamis univerzalizását és az egyének fogyasztói csoportokra osztását (partikularizációját) jelenti, folyama-

---

Angol nyelvű változata elhangzott a 2013. október 4–5-én, a Collège de France és az École normale supérieure-ben *Imre Kertész: Éthique du récit et forme d'existence* címmel megrendezett nemzetközi kollokviumon.

¹ Imre Kertész beklagt die „Holocaust-Industrie”. *Die Zeit*, 11 September 2013, <http://www.zeit.de/kultur/literatur/2013-09/Imre-Kerteszh-Vorab>, magyarul: *Népszabadság*, 2013. szeptember 14., http://nol.hu/kult/a_teljes_kerteszh-interju_holokausz-bohoc_voltam_

tos szegmentálódást, zárt, egymással kommunikációra képtelen identitások konstrukcióját. A 2003-ban megjelent *Felszámolás* Béje nem látja értelmét regénye megjelentetésének, búcsúlevelében, melyben a kézirat elégetéséről is hagyatkozik, ezt írja: „Nem akarom felütni sátram az irodalmi zsbivásár piacterén, nem akarom kitergetni a portékámat.” (96.)

Amellett, hogy Kertész művei a kortárs viszonyok között is keresik az autonóm, szabad döntések megformálásának útjait, regényeinek történelmi távlatban, a XX. századi diktatúrák keretein belüli értelmezése valójában elfedése annak, hogy mindegyik Kertész-regény felmutatja és meghaladja az alávetettség feltételeit. Köves története a *Sorstalanság*ban és *A kudarc*ban, B. a *Kaddis*ban és a *Felszámolás*ban nemcsak kilép, kiszabadul az őt eltárgyasító, sorsát uniformizáló szerepből, nem valamiféle egyszeri és egzotikus, csak az ő számára érvényes privát utat talál meg, hanem a szolidaritás, a másik ember szabadságának, az egyetemes közösségi létnek a lehetőségét is.

Személyes az, ami túl az adottságokon, az éppen adott történelmi/etnikai/vallási/nemi stb. partikularitásokon, az egyéni létezését minden uniformizálás nélkül artikulálja, helyet adva a bárhonnán érkezőnek, hogy személyességét hasonlóan uniformizálás nélkül artikulálja. A személyes nem adottság és nem körülhatárolható, s mivel odaadva nem fogy el, így nem is fogyasztható. Ahogyan Marx szerint a *Háború és béke* nem fogy el, függetlenül attól, hogy öten vagy ötvenen olvassák, nem válhat az áruforgalom részévé mindaz, ami az univerzális személyest fejezi ki.

A személyesnek semmi köze a priváthoz, amely a világból kiharásít és elkerít saját maga számára egy darabot, és semmi köze a szubjektívhoz, amely feladva a felelősségvállalás és a bárkivel való kommunikáció lehetőségét, önkéntelenül is a létezés esetlegességét és tehetetlenségét példázza. A privát nem akar, a szubjektív nem tud közölni, a személyes a közlés folyamán keletkezik. A privát és a szubjektív amit állít, önnön privilégiumaként állítja, a személyes újabb és újabb személyes közléseket hív elő.

Kertész Köves Gyurkája akkor lép ki a zarnoki rendszer és különféle partikularizmusok privilégiumaikra kényes kliséi meghatározta elszemélytelenedésből,² amikor életének külső meghatározottságaiért és véletlenszerű eseményeiért felelősséget vállal: „én is megtettem a magam lépéseit, s nem csupán a birkenauai sorban, hanem már itthon. Léptem apámmal, és léptem anyámmal, léptem Annamáriával, és léptem – s mindkőzt tán a legnehezebbet – a nagyobbik nővérel. [...] Nem az én sorsom volt, de én éltem végig – és sehogy se értettem, hogy is nem fér a fejükbe: most már valamit kezdenem kell vele, valahová oda-, valamihez hozzá kell illesztenem, most már elvégre nem érhetem be annyival, hogy tévedés volt, vak-eset, afféle kisiklás, vagy hogy meg sem történt, netalántán. [...] nem nyelhetem le azt az ostoba keserűséget, hogy pusztán csak ártatlan legyek.” (*Sorstalanság*, 207–209.)

A legelementárisabb felosztást, jók és rosszak, ártatlanok és bűnösök mitikus oppozíciójának könnyen kínálkozó kliséjét utasítja itt vissza Kertész Imre. Nem fogadja el a számára előkészített ártatlanság szerepét. Ha elfogadná, maga is hozzájárulna ahhoz a hatalmi berendezkedéshez, amely szükségszerűnek állítja be a koncentrációs táborokat. „Egy szerényen igyekvő, nem mindig kifogástalan előmenetelű tagja voltam az életem ellen szótt hallgatag összeesküvésnek” – mondja feleségének B. a *Kaddis*ban (173.), mielőtt kilépne az újabb konvencionális szerepből, az apából.

A *kudarc*ban az ártatlanság a világ és benne a személyes létezés értelem-adásának az

² „Elszemélytelenedésről” a *Sorstalanság* kapcsán a *Gályanapló*ban ír Kertész: „Egy elszemélytelenedés története, amely éppoly lassan és kérlelhetetlenül bontakozik ki, akár egy személyiségé lenne.” (21.)

Kertész Imre műveit a következő kiadások alapján idézem: *Sorstalanság*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. *A kudarc*. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. *Gályanapló*. Holnap Kiadó, Budapest, 1992. *Mentés más-ként*. Magvető Kiadó, Budapest, 2011.

akadálya. Az oppozíciók az egyik legrögzültebb és legmeggondolatlanabb társadalmi konvenció alapján a biztonságérzet garanciái, ugyanakkor viszont feloldanak a felelősségvállalás alól, az egyén figyelme csökken, egyre kiszolgáltatottabb és, végső soron, egyre veszélyeztetettebb. Amikor Adolf Eichmann peréről tudósítva Hannah Arendt a rossz banalitásáról beszélt, arról, hogy az ember nem a Gonosz megtestesülése volt, csupán engedelmes alattvaló, ezt a konvenciót sérti meg. Kertész egyik figurája, az egyik legtitkosabb, egyszerre isteni és törekeny alak, *A kudarc* Bergje (s némiképpen a *Kaddis* és a *Felszámolás B-je*) az *Én, a hóhér* című szövegében az eichmanni alattvalói logikába képzele bele magát, a harmincezer ember haláláért felelős, de pusztán csak parancsokat teljesítő, tehát mégsem felelős, tehát ártatlan hóhéréba.

Berg beleőrül ebbe az ellentmondásba. Képzelete eljuttatja ahhoz a felismeréshez, hogy „a külső kényszer másodlagos csupán, nem egyéb, mint a valódi akarat kivételése, amely valóra válik, ha a való kedvez neki” (303.), de konkrét tapasztalata erről a valódi akaratról nincsen. Berg, a könyv szeretetreméltó, szomorú figurája, az egyetlen, aki a kommunista diktatúrában nem hajlandó részt venni a részvétlenség és hazudozás diskurzusában, internalizálja a gonoszt, hogy felelősséget vállalhasson érte, hogy ne kelljen konvencionális passzivitásba vonulnia, mint annyian, akik nem tesznek semmit azért, hogy a pusztítást megakadályozzák. Köves a jó börtönőr történetében feltárja Berg számára azt a kezdeti okot, azt a konkrét eseményt, amitől kezdve már semmi akadálya nincsen harmincezer ember kivégzésének, de Berg addigra már beleroppant az egy ember számára, egy hangnem, egy történet számára felfoghatatlan ellentmondásba.

A kezdeti ok Kertész Imrénél nem az a pillanat, amikor egy nem engedelmeskedő rabot felfofoz a „jó börtönőr”, hanem az, amikor elfogadja a számára felkínált szerepet. Persze, nincs más választása, muszáj elfogadnia. A pragmatikus gondolkodásmód egyszerűen tudomásul veszi, hogy az egyetlen reális lehetőség elfogadni és jól végezni el a ránk szabott feladatot – Kertész azt mutatja meg, hogy ez a konstrukció részint az ember eltárgyiasításához, részint a valóság önpusztító örületébe vezet. Könnyű huszonvalahány évvel a totalitárius rendszerek összeomlása után belátni, mennyire fikcionált, a hatalom ideológiája szerint konstruált volt akkoriban a valóság, csakhogy Kertész mondatainak érvényessége nem szűnik meg a berlini fal lebontásával. A valóság fikciója, amelyben az ember csak ártatlan lehet, felelős, változtatni képes személy nem, folyamatosan, ebben a percben is konstruálódik. Kertész Bergje világosan megfogalmazta: „a külső kényszer másodlagos csupán, nem egyéb, mint a valódi akarat kivételése, amely valóra válik, ha a való kedvez neki”.

Ez a bergi mondat ugyanúgy vonatkozhat egy terrorra épülő rendszerre, mint ahogyan a közélet hiábavalóságát, a tömeg kiszámíthatatlan erőszak-manifesztációit, a közösségekben gondolkodás reménytelenségét propagáló jelen hatalmi formációira, ahol a szabadság többnyire nem terjed túl a privát szférán. A konvenciók anélkül hatnak és mentenek föl bármiféle felelősség-érzet alól, hogy tudnánk róluk. A pontos és éles megfogalmazás viszont kibillent a kényelmes (vagy pusztán elfogadott) szerepekből. A személyesség így jön létre, s nem valamiféle partikuláris identitás dédelgetésével, ami nem tenne mást lehetővé, mint a személy tárgyiasítását, belegyűrését valamiféle nagyknak vélt történetbe, megrendelt végeredményű statisztikába, szórakoztató sorozatba.³

³ Kertész a *Mentés másként* jegyzeteiben a valós történések mindennapos fikcionalizálásáról ír, a mindent elárasztó, pár egyszerű mitikus konvención alapuló mesékről, amivel szemben a fogyasztói passzivitásra nevelt embereknek nincs bátorsága vagy tudása ellenállni (Kertész az éppen elkezdődött 21. század egyik alaptraumájáról, a 9.11.-ről beszél): a végén óhatatlanul győzedelmeskedik a jó (melyik jó? Hát nyilván az, amelyik részint azt üzeni, hogy minden jól van úgy, ahogyan van, részint meg kasszasiker), győzedelmeskedik ez az úgynevezett jó, amelyhez „neked, a statisztának semmi közöd; erre a szerepre mindig egy sztárt szerződtetnek, s ennek kiváltsága, hogy életben marad, sőt, a kikötött gázsit is megkapja.” (102.)

„Talán ezt akartam, igen: csak képzeletben ugyan és művi eszközökkel, de hatalmamba keríteni a valóságot, amely – nagyon is valószerűen – a hatalmában tart; alannyá változtatni örökös tárgyiságot, névadónak lenni megnevezett helyett.”
(*A kudarc*, 94–95.)

Amikor *A kudarc*ban a *Sorstalanság* írásának folyamatáról (vagy ami nála ugyanaz: személyes létezésének kialakulásáról) beszél, az elviselhetetlenségig fokozza az írást körülvevő valóság pontosítását, egészen addig, ameddig az át nem fordul önmaga leleplezésébe. Az írás (vagy bármely más kreatív cselekvés) nem önközlésként hoz felszabadulást, hanem a világ megismerésének és a vele való interakciónak, egy radikálisan új lépésnek a megformálásaként. Az önközlés egyébként is az illúziók egyike. Micsoda is volna az én? *A Sorstalanság* Köves Gyurkája „csupán meghatározottságokból, reflexiókból és tropizmusokból áll: mindig és mindenütt kizárólag a világtól elszenvedett kín szólaltatja meg, különben beszélni sem tudna; ő sosem szólaltatja meg a világot.” (*Gályanapló*, 26.)

Tárgyból alannyá válni lázadást jelent, még ha a lázadás szemtanúi egyre inkább csak a közvetlen közelünkben élő Steiner bácsi és Fleischmann házaspár; alannyá válni kilépés a valóságot fenntartó közmegegyezésből; az alany mind az áldozat, mind a hóhér szerepét visszautasítja.⁴

Kertész Imre interjúiban többnyire szabadkozik, hogy nem kívánta ő az irodalmat radikálisan megújítani. Talán ez így is van, mégis mindegyik regénye új formát hozott létre, mivel az alannyá válás folyamata – még ha újra meg újra Auschwitzból indul is ki – a végtelenül változó valóságot próbálja hatalmába keríteni. És ha a valóság arrafelé változott, hogy Mauthausenben szerződöttett statiszták játsszák el a koncentrációs tábori életet, hogy a Nobel-díj sokak számára esetleg a holokauszt-ipar egyik manifesztációja, akkor Kertész Imre *Felszámolás* című regényének szereplője úgy van kitalálva, hogy Auschwitzban születik, tehát ártatlan, a szó eredeti értelmében ártatlan. Nem élhet úgy, hogy megfélemedezék Auschwitzról, de nem élhet Auschwitz látványos fikcióvá tett (vagy éppen hazugsággá hazudott) tudatában sem. Az írás, az éveken át készülő regény lesz az életformája, az élete, a személyisége. Az írás számára a valóság előhívása. Szubjektumának, konkrét születési helyének és testén viselt stigmájának megformálása.

A szubjektum az eseményhez való hűség folyamatában jön létre, esemény pedig, Alain Badiou szerint, négy területen következhet be az ember életében: politika, matematika, művészet és szerelem.⁵ A hűség nem passzív elfogadása egy adottságnak, hanem aktív, teremtő viszonyfolyamat. A *Felszámolás* B.-je két alapvető esemény ellentmondásában él: Auschwitz mint politikai esemény (közéletünk minőségének egyenes következménye) és a Judithhoz fűződő szerelem eseménye. Az ellentmondás vagy létfeljejtéshez, a személyesség feladásához vezet, vagy skizoid helyezethez.

Amit a regény többszörös közvetítettségével közvetít, az az egyetlen módja annak, hogy B. ne legyen hűtlen egyik eseményéhez sem: életét arra áldozza, hogy megírja a szeretet nem-visszavonásának, vagyis Auschwitz visszavonásának regényét, és Juditnak adja, hogy miután elolvasta (és ezzel felszabadul az Auschwitz-kísértette élet-

⁴ „A konformizmus: ha az ember nem a valósággal, hanem a tényekkel keresi az összhangot. Mi a valóság? Röviden: önmagunk. Mik a tények? Röviden: a képtelenségek. A kettő kapcsolata, röviden: az erkölcsi élet, a sors. Vagy: nincs kapcsolat, ez a tények elfogadása a véletlenek és a hozájuk való igazodások sorozata. Így a konformista maga is tényné, képtelenséggé válik. Elveszti szabadságát, felrobbantja centrumát, és szétszóródik a tények úrjében. Az ismeretlen, vérszesen távolodó darabkákból soha többé nem tudja összerakni idegen életét. Az ember ellentétévé válik: géppé, skizofrénné, szörnyeteggé. Áldozat lesz és hóhér.” (*Gályanapló*, 14.)

⁵ Alain Badiou: *Théorie du sujet*, Éditions du Seuil, Paris, 1982.

ből), égesse el.⁶ Ahhoz, hogy szerelme ne rabja legyen az ő eseményének, hogy ő is alannyá lehessen az örökös tárgyiségében, az emlékezés kötelességét szabad döntéssel kellett transzformálnia.

Az alapállapotról, az úgynevezett identitásról B. a huszadik század tapasztalataiból következő antropológiai tudás felől beszél az önmagát kereső Keserűnek:

„– Nem szabad ilyen helyzetbe kerülni, nem szabad megtudnod, hogy ki vagy – mondta. Azt hiszem, sosem fogom elfelejteni ezt a beszélgetést. A katasztrófa korában élünk, minden ember a katasztrófa hordozója, ezért különös életművészetre van szükség, hogy fennmaradjunk, mondta. A katasztrófa emberének nincs sorsa, nincsenek tulajdonságai, nincs jelleme. [...] Az ő számára nincs többé visszatérés az Én valamelyik középpontjába, valami szilárd és cáfolhatatlan énbizonyosságba: tehát a szó legvalódibb értelmében elveszett. Ez az Én nélküli lény a katasztrófa, az igazi Gonosz, mondta Bé, komikus módon anélkül, hogy ő maga gonosz lenne, habár minden gonosztetre képes.” (*Felszámolás* 70–71.)

Az Én, ha valóban kíváncsi vagyok rá, és nem érem be a brandek által felkínált ready-made identitásokkal, a személyesség ínségét egyre inkább kiaknázó perszonalizált termékekkel, egy formálható, mindenre képes, de erről a mindenről mit sem tudó valaki. Az Én-nélküli, komikus módon, szintén. És azért nem tud egyik sem semmit, mert hiába a kötelező iskolai oktatás,⁷ hiába a múzeumok szervezte interaktív tárlatok, a televíziós kvíz-műsorok stb., ha mindaz, ami az emberrel korábban megtörténhetett – „A XVIII., de még a XIX. században is a »nép«, még akár jobbágy vagy pór mivoltában is inkább volt állat, mint *dolog*, amivé a XX. században lett.” (*Gályanapló*, 90.) –, nem válik személyes tapasztalattá, akkor mindaz, ami megtörtént, semmi más számára, mint néha ugyan hasznosítható, de tulajdonképpen száraz és unalmas információhalmaz.

A XX. századi folyamatot, az Én-nélküliséget, majd a mindenre elszántságot, a látványpolitika kiszolgáltatottságát, „a pénz szellemiesült erőszakának”⁸ a Kertész által is többször idézett Robert Musil hihetetlen élességgel látatja *A tulajdonságok nélküli ember* című regényében: „Mert az emberi lény egyképp kész az emberevésre és a tiszta ész kritikájára, ugyanazokkal a meggyőződéseivel és tulajdonságaival viszi végbe akármelyiket, ha a körülmények úgy kívánják, és a hatalmas külső különbségeknek egészen parányi belső különbségek felelnek meg ennek során.”⁹

A *Kaddis* B.-je a felkínált konvencionális szerepekből kilépve nemet mond a gyer-

⁶ Judit, kinek figurája szintén igen bonyolult közvetítések révén van fölépítve, teljesíti szerelme kívánságát, és elégeti a kéziratot, amitől fogva már nem külső kényszer az Auschwitzról való tudással élni, hanem személyes, szabad döntése. (Judit a zsidó mitológiában az a nő, aki népe szabadulásáért Holofernes fejét veszi; Holofernes az iskolamester Shakespeare *Lóvá tett lovagok* című, nem hepienddel végződő komédiájának – s éppen ez Adrian Leverkühn egyik kedvelt darabja, amit meg is zenésít. Adrian Leverkühn pedig annak a regénynek a hőse, amely a *Felszámolás* Keserűje számára esemény, és amely regényt Kertész csak úgy nevez meg, mint amelyikben a *Kilencedik szimfónia*, vagyis a jó, a nemes, „amit emberinek mondanak” vissza van vonva – részletesebben: „Mi lesz a Kilencedikkel? Kertész Imre *Felszámolásáról* és Thomas Mann *Doktor Faustusáról*.” In: Selyem Zsuzsa: *Fehérek közt*. Vigilia, Budapest, 2007. 194–223.)

⁷ „Civilként Ilse Koch azt tanulta, hogy nem szabad ölni. Aztán amint Buchenwaldba került, megtanították neki, hogy ölni erény” – példázza Kertész Imre nevelésről és az egyén konzisztenciájáról szerzett tapasztalatát a *Die Zeit*nek adott interjújában.

⁸ A széplelkű, humanista pénzember, Arnheim önreflexív megfogalmazása Musilnál – Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember*. Tandori Dezső fordítása. Kalligram, Pozsony, 1995. I. kötet. 553.

⁹ Ezt Ulrich, maga a tulajdonságok nélküli ember mondja. I. m. 393.

mekre, egy radikálisan új megjelenésére e földön. Az írás ugyan a határozott és a föltárt tapasztalatok fényében jogos NEM!-ről szól, de a formája, a meg nem született gyermeket megszólító kaddis – „sötét szemű kislány lennél-e? orrocskád környékén elszórt szeplők halvány pöttyeivel? vagy konok fiú? vidám és kemény szemed akár szürkés-kék kavics?” – azért jöhetett létre, mert a Tanító úr személyiségének a közegből egyáltalán nem levezethető konzisztenciája volt, és ezzel megmentette B. életét, és azért is, mert azon az estén, amikor ezt elmeséli B., a zöldeskék szőnyegen feléje lépked az a nő, aki a szerelme lesz. A *Felszámolásban* ez a két esemény találkozik: B. egy olyan regényt ír, amelyben egyetlen ember számára visszavonja, nem, nem a szeretetet, mint a Keserű számára meghatározó Thomas Mann, B. fiktív (legalábbis nem olvasható) regénye Judit számára Auschwitzot vonja vissza.

Auschwitzot visszavonni B. számára személyisége elárulását jelenti, hűtlenséget az eseményéhez. Juditnak mégis megteszi, ami a szeretetnek egy végletes manifesztációja, és egyben rádöbbenés az események közötti összefüggésre, hiszen Judittal auschwitz történetének felidézésekor szerettek egymásba. Önkéntes halála ezért nem dezertálás az életből, hanem valami egészen más. „A világrend fenntartásának gesztusa”, írja a *Gályanaplóban* (99) arról elmélkedve, hogy Kafka *Az átváltozásban* is és *A perben* is valójában önmagát gyilkoltatja meg, az előbbiben féregként, az utóbbiban hivatalnokként, és hogy ehhez konstruktívnak kell lennie, amihez „mélységes hagyományba kell gyökereznie, érvényes és megrendíthetetlen *akaratban*”. (uo. – kiemelés az eredetiben)

Kertész regényalakjai a konvenciók ellenében azt a történetet választják, amelyért felelősséget vállalhatnak. A történetek, az események viszont egymáshoz kapcsolódnak. Auschwitzhoz a szeretet? Igen, hisz szeretetre csak teljes személyiségével képes az ember, s ha személyiségének az Auschwitz-tapasztalat a része, akkor ezt a szakadékot kellene átugrani.

Iris Radischnak azt mondja Kertész Imre a beszélgetés végén: „Van még egy szó, a szeretet. Ezzel még szívesen kezdenék valami újat.” Jellemző, hogy ezt mondja. A mindenkori elszemélytelenítő hatalmi struktúrákkal szemben ez a lázadás formája.

FENIMORE COOPER IRODALMI KIHÁGÁSAI

Esszé

Művészi teremtés tekintetében Cooper regényeinek élén a Nyomkereső és a Vadölő áll. Vannak más munkái, amelyekben ezekhez foghatóan tökéletes részeket találunk, sőt ezeknél még izgalmasabb jeleneteket is. De mint kész kompozíció, egyik sem mérhető hozzájuk. A két történetben található fogyatékok az összehasonlítás során elenyésznek. Mindkettő tiszta műalkotás.

Prof. Lounsbury

Az öt történet a képzelőerő rendkívüli teljességéről tanúskodik. ... A szépirodalom egyik legnagyobb alakja, Natty Bumppo... Cooper kora ifjúságától jól ismerte az erdőlakó mesterségét, a vadászat fortélyait, az erdő érzékeny művészetét.

Prof. Brander Matthews

Amerika a romantikus regényírás birodalmában nem termelt Coopernél nagyobb művészt.
Wilkie Collins

Úgy vélem, egyáltalán nem jogos, hogy a Yale angol irodalom professzora, a Columbia angol irodalom professzora és Wilkie Collins anélkül fogalmazta meg véleményét Cooper írásairól, hogy akár egy keveset is olvasott volna belőlük. Sokkal tisztességesebb lett volna csendben maradni, és hagyni, hogy olyanok jussanak szóhoz, akik olvasták Coopert.

Cooper művészetének vannak fogyatékei. A *Vadölő*ben egyetlen helyen, még hozzá egy könyvoldal kétharmadának szűk terjedelmén belül Cooper a lehetséges 115-ből 114 kihágást követ el a szépirodalom művésze ellen. Ezzel megdönti a rekordot.

A szépirodalom művészetét a romantikus regényírás birodalmában tizenkilenc szabály határozza meg. Egyesek szerint huszonkettő. Cooper a *Vadölő*ben ezek közül tizennyolcat hág át. Ez a tizennyolc a következőt írja elő:

1. A történetnek el kell érnie valamit, és meg kell érkeznie valahová. De a *Vadölő* nem ér el semmit, és a levegőbe érkezik.

2. Előírja, hogy a történetben szereplő epizódok szükséges részei legyenek a történetnek, és segítsék kibontakozását. Ám mivel a *Vadölő* története nem történet, nem ér el semmit, és nem érkezik sehová, az epizódjainak sincs jogos helyük a szövegben, mivel nem volt mit kibontakoztatniuk.

3. Előírja, hogy a történet szereplői élők legyenek, kivéve a hullákat, és hogy az olvasó meg tudja különböztetni a hullákat a többiektől. De e fölött a csekélység fölött a *Vadölő* története gyakorta elsiklik.

4. Előírja, hogy a történet szereplőinek, akár halottak, akár élnek, megfelelő mentességük legyen, hogy mit keresnek benne. De a *Vadölő* története e fölött a részlet fölött is gyakorta elsiklik.

5. Előírja, hogy amikor a történet szereplői társalognak, a társalgásuk úgy hangozzék, mint az emberi beszéd, és úgy beszéljenek, ahogy egy emberi lény az adott körülmények

között feltehetőleg beszélne, és ennek legyen felfedezhető értelme, továbbá felfedezhető célja, valami látható jelentősége, és tartózkodjon a tárgyalt téma közelében, legyen az olvasó számára érdekes, segítse a történetet, és maradjon abba, amikor az illetőknek már semmi nem jut eszükbe, amit mondhatnának. De ezt az elvárást a *Vadölő* az elejétől a végéig figyelmen kívül hagyja.

6. Előírja, hogy ha a szerző egyszer leírta a történet szereplőit, az illető személy viselkedése és társalgási stílusa feleljen meg az említett leírásnak. De ez a szabály csekély vagy semmi figyelemben nem részesül a *Vadölő* történetében, amint azt Natty Bumppo esete kiválóan bizonyítja.

7. Előírja, hogy ha egy szereplő a bekezdés elején úgy beszélt, akár egy illusztrált, aranytáblás, márványozott borjúbőrbe kézzel kötött, hétdolláros kalendárium, akkor a végén ne beszéljen úgy, mint egy múnéger tánccsoport. De ezt a szabályt a *Vadölő* történetében a földhöz vágják, és lábbal tiporják.

8. Előírja, hogy se a szerző, se a történet szereplői ne akarjanak hajmeresztő ostobaságokat rátukmálni az olvasóra „a vadászat fortélyai, az erdő érzékeny művészete” címszó alatt. De ezt a szabályt a *Vadölő* következetesen megszegi.

9. Előírja, hogy a történet szereplői szorítkozzanak a valószínűsége, és hagyják békén a csodákat; vagy ha mégis megkísérelnek egy csodát, akkor azt a szerzőnek olyan hihetően kell tálalnia, hogy valószínűnek, sőt ésszerűnek tűnjön. De a *Vadölő* története ezeket a szabályokat sem tartja tiszteletben.

10. Előírja, hogy a szerző érje el, hogy az olvasó mélyen érdeklődjön a történet szereplői és sorsuk iránt; szeresse a történet jó szereplőit és utálja a rosszakat. De a *Vadölő* történetének olvasója nem szereti a történet jó embereit, közönyös a többi iránt, és azt kívánja, bár fulladna meg mindahány.

11. Előírja, hogy a történet szereplői olyan pontosan legyenek megjelenítve, hogy az olvasó előre meg tudja jósolni, veszély esetén melyikük mit tenne. De a *Vadölő* történetében ezt a szabályt hatályon kívül helyezik.

E tágabb szabályok mellett van néhány apróbb is. Ezek előírják, hogy a szerző:

12. Mondja ki, amit el szándékozik mondani, ne csak közelítsen hozzá.

13. A megfelelő szót használja, ne a másod-unokatestvérét.

14. Tartózkodjék a dagályosságától.

15. Ne hagyjon el fontos részleteket.

16. Kerülje a formai pongyolaságot.

17. Használja jól a nyelvtant.

18. Egyszerű és egyenes stílusban írjon.

De a *Vadölő* még ezt a hetet is hidegvérrel és következetesen megsérti.

Ami a képzelőerőt illeti, Cooper tehetsége nem volt gazdagnak mondható, de volt, amilyen volt, szívesen fogta munkára, örömet lelte a hatásban, és valóban néhány igazán édes dolgot ért el általa. Színpadi kellékei ládikájában hat-nyolc ravasz trükköt, fortélyt, elmés szerkezetet tartott, amelyekkel a harcosok és az erdőlakók megtévesztették és rászédtek egymást, de sosem volt olyan boldog, mint amikor működésbe hozta ezeket az ártatlan dolgokat, és látta, hogy elsülnek. Az egyik kedvence az, amikor egy mokaszint viselő illető a mokaszinos ellenség lábnyomába lép, ily módon elrejtve a maga nyomát. Cooper hordószám koptatta el a mokaszinokat e trükkje bevetései során. Egy másik kelléke, amit meglehetősen gyakran húzott elő a ládából, a törött gally volt. A törött gallyat minden más hatáseleménél többre becsülte, ezzel dolgozott a legkeményebben. Valódi békés fejezet bármelyik könyvében az, amikor senki nem lép semmiféle száraz gallyra, és nem riasztja fel kétszáz méteres körzetben az összes rézbőrűt és fehéret. Ahányszor egy Cooper-figura veszélybe kerül, és a teljes csönd percenként négy dollárt érne, egész biztos, hogy az illető rálép egy száraz gallyra. Száz meg száz alkalmasabb dolog adódna,

amire ráléphetne, de az Coopernek nem volna elég. Cooper elvárja tőle, hogy nézzen körül, és találjon egy száraz gallyat; vagy ha nem sikerül, menjen és kérjen kölcsön. A *Bórharisnya* sorozatot voltaképp *Törött gally* sorozatnak kellett volna nevezni.

Sajnálom, hogy nincs most hely egy fél tucát példát hozni, hogyan gyakorolja Natty Bumpo és néhány más Cooper-féle szakértő „az erdő érzékeny művészetét”. Talán két-három példát mégis megkockáztathatunk. Cooper tengerész volt – tengerésztiszt; mégis komoly hangon elmondja nekünk, hogy egy hajót, amely a szélárnyas part felé tart az orkánban, azért irányít egy bizonyos pont felé a kormányos, mert ismer arra egy víz alatti áramlatot, amely majd távol tartja az orkántól, és emígy megmenti. Mindegy, hogy tiszta műerdészet vagy műtengerészet vagy bármi – de nem gyönyörű? Cooper jó pár évig naponta tartózkodott tűzérek társaságában, megfigyelhette volna, hogy amikor egy ágyúgolyó talajt ér, akkor vagy befúródik, vagy ugrik harminc-harmincöt métert; aztán még harminc-harmincöt métert – és így tovább, amíg ki nem fárad, és gurulni nem kezd. Ehhez képest Cooper egy helyen szándékosan hagy eltévedni néhány „nőstényt” – ahogy a nőket általában nevezi – egy erdő peremén, a mező közelében, éjszaka és ködben, csak hogy Bumpónak lehetősége nyíljon az olvasó előtt fitogtatni az erdő érzékeny művészetét. Ezek az elvesztett emberek épp egy erdőt keresnek. Ágyúdörgést hallanak, és az ágyúgolyó nyomban oda is gurul az erdőbe, és megáll a lábuknál. A nőstényeknek ez nem mond semmit. Ámde más a helyzet a bámulatos Bumpóval. Ne legyen egy nyugodt percem soha, ha nem indul neki egyenest, nem követi az ágyúgolyó nyomát a mezőn át a sűrű ködben, és nem találja meg az erdőt. Hát nem pompás? Ha Cooper valóban tisztában volt azzal, hogyan intézi a Természet a dolgait, akkor a lehető legérzékenyebb művészettel titkolta el ezt a tényt. Például: egyik éles eszű indián szakértője, Csingacsjuk (azt hiszem, Csikágónak ejtik), nyomát vesztí annak az illetőnek, akit az erdőn át üldözött. A nyom a jelek szerint reménytelenül elveszett. Sem önök, sem én soha rá nem jönnénk, hogyan lehetne megtalálni. Nem így Csikágó. Csikágót nem lehet hosszú időre zavarba ejteni. Fogja és elterel egy patakot a medréből, és ott, a hajdani meder iszapos mélyén meglátja az illető mokaszinja nyomát. Az ár nem mosta el, ahogy minden hasonló esetben elmosta volna – nem, még a Természet örök törvényeinek is szabadságra kell menniük, ha Cooper érzékenyen át akarja vágni az olvasót az erdő művészetével.

Némi gyanakvással kell fogadnunk, amikor Brander Matthews elmondja, hogy Cooper könyve „a képzelőerő rendkívüli teljességéről tanúskodik”. A magam részéről nagy általánosságban kész vagyok elfogadni Brander Matthews irodalmi ítéleteit, és tapsolni véleménye tiszta és elegáns megfogalmazásához; de ezt a konkrét kijelentését azért pár tonna sóval érdemes venni. Édes Istenem, Cooperben annyi képzelőerő sem volt, mint egy lóban; és még csak nem is elsőrangú lóra gondolok, hanem közönséges hintalóra. Igen bajos volna igazi ravasz „helyzetet” találni Cooper könyveiben, és még bajosabb bármit találni, amit ne sikerült volna a dolgok tálalásával tökéletesen abszurddá tennie. Ott van például a „barlangok” epizódja, meg a híres dulakodás Magua és a többiek között pár nappal később a hátságon; aztán Hamari Harry fura vízi átkelése a várból a bárkába, és Vadölő félőrája az első hullájával; aztán később Hamari Harry és Vadölő vitája, meg... de válasszanak kedvükre: nagyon nem véthetik el.

Ha Cooper jobb megfigyelő lett volna, akkor a képzelőereje is jobban működik, nem érdekesebben, de ésszerűbben, hihetőbben. Ami a „helyzeteket” illeti, Cooper legbüszkébb teremtményei szembetűnően megszenvedik a megfigyelés óvó adottságának hiányát. Cooper szeme bámulatosan pontatlan. Cooper ritkán lát bármit helyesen. Szinte mindent mintha üvegen át látna, sötétben. Persze ha valaki a legszokványosabb kis hétköznapi dolgokban sem lát pontosan, hátrányos helyzetbe kerül, amikor „helyzetet” alkot. *Vadölő* történetében Cooper leír egy folyót, amely tizenhat méter széles, amikor kifolyik a tóból, nem sokkal később, ahogy továbbkanyarog, minden ismert ok nélkül hét méte-

resre keskenyedik, márpedig ha egy folyó így viselkedik, el lehetne várni tőle, hogy erre magyarázatot adjon. Tizennégy lappal később a tóból kifolyó víz szélessége kilenc métert zsugorodik, és „a folyó legkeskenyebb szakaszává” válik. Erre a zsugorodásra nem kapunk magyarázatot. A folyócska kanyarog is, ami a legbiztosabb jele annak, hogy hordalékos partjai vannak, és bennük vág medret, ám ezek a kanyarok mindössze tíz-tizenöt méter hosszúak. Ha Cooper derék, komótos megfigyelő lenne, észrevette volna, hogy a kanyarok inkább háromszáz méter hosszúak, mint sem.

Cooper eleve tizenhat méter szélesre vette a kifolyást, minden különösebb ok nélkül, másrészt tovább szűkítette alig hét méteresre, hogy jobban megfeleljen néhány indiánnak. E keskeny szakasz fölét egy „facsetete” íve hajlik, és lombkoronájában hat indiánt rejt. Ezek „lesben fekszenek”: egy telepes dereglyéjére vagy bárkájára várnak, amely a sodrással szemben a tó felé közelít; a kitarító sodrás ellenében a tóban rögzített végű kötéllel húzzák, a sebessége tehát nem lehet több másfél kilométer per óránál. Cooper leírja a bárkát, bár elég homályosan. Ami a dimenzióit illeti: „nem volt sokkalta nagyobb, mint egy modern sétahajó.” Tételezzük fel tehát, hogy olyan negyvennyolc méter hosszú volt. „Szélesebb volt a szokásosnál.” Tételezzük fel, hogy olyan öt méter széles lehetett. Ez a leviatán ott lopakodott a kanyarok mentén, amelyek a saját hossza harmadát sem érték el, és ott súrlódott a partok között, mindkét irányban mintegy fél méter távolságra a parttól. Nem győzzük bámulni ezt a csodát. „A bárka hosszának kétharmadát” egy alacsony tetős rönkkunyhó foglalja el – egy harminckét méter hosszú és öt méter széles házikó, mondjuk, egy afféle végig-folyosós vonat. A házikóban két szoba van – egyenként, tegyük föl, tizenhat méter hosszúak és öt méter szélesek. Az egyik a Hutter lányok hálószobája, Judithé és Hettyé, a másik nappal a társalgójuk, éjjel a papa hálószobája. Már érkezik is a bárka a folyó kifolyásához, melynek szélessége itt már nem egész hét méter, hogy jobban megfeleljen az indiánoknak, legyen, mondjuk, hat méter. Akkor a hajó mindkét oldalán marad fél-fél méter. Vajon észrevették-e az indiánok, hogy itt elég szoros lesz a helyzet? Észrevették-e, hogy pénzt hozna nekik, ha arról az ívbe hajló facsetetéről lemászva egyszerűen föllépnének a bárkára, amely ott préselődik el? Nem, más indiánok észrevették volna az ilyesmit, de Cooper indiánjai soha semmit nem vesznek észre. Cooper úgy gondolta, bámulatosan megy nekik az észrevétel, de hát szinte mindig tévedett az indiánjait illetően. Alig akadt köztük akár egy épeszű is.

A bárka negyvennyolc méter hosszú, a házikó harminckét méter hosszú. Az indiánok úgy tervezik, hogy halkán, titokban lepottyannak a behajló facsetetéről a házikóra, ahogy a bárka elvánszorog alatta a másfél kilométer per órás sebességével, és lemészárolják a családot. A bárkának másfél percébe telik, mire elhalad az ág alatt. A harminckét méteres rönkházikónak egy percébe telik. Nahát: mit tesz a hat indián? Önök talán harminc év alatt sem találnák ki, és gondolom, még úgy is feladnák. Ezért én elmondom, hogy történt. A törzsfő, aki Cooper indiánjaihoz mérve kimagaslóan értelmes személy, gondterhelten figyelte, ahogy a sétahajó beszuszakolja magát alá, és mikor a számításai szerint, amennyire meg tudta ítélni, végre eljött a legtökéletesebb pont, elengedte az ágat, és leugrott. De elvétette a házikót! Hát, ez történt. Elvétette a házikót, és a dereglye tatjára esett. Nem volt olyan nagy esés, de őt kiütötte. Ott feküdt eszméletlenül. Ha a ház harminchárom méteres, akkor sikerült volna az ugrás. Nem az ő hibája, hanem Cooperé. A hiba a ház szerkezetében volt. Cooper nem egy építész.

Maradt még a pakliban öt indián.

A hajó közben elhaladt, és már nem érik el. Hadd magyarázzam el, mit csináltak ők öten – önök egyedül úgysem találnák ki. No. 1. a hajó után ugrott, de mögötte esett a vízbe. Akkor No. 2. is a hajó után ugrott, de még inkább mögötte esett a vízbe. Akkor No. 3. is a hajó után ugrott, de jókora távolsággal mögötte esett a vízbe. Aztán No. 4. is a hajó után ugrott, de végképp mögötte esett a vízbe. És akkor még No. 5. is a hajó után vetette

magát – mivel hogy Cooper indiánja volt. Ami az intellektusát illeti, egy Cooper-indián és a sarki szivarbolt előtt ácsorgó indián közötti különbség nem jelentős. A bárkás epizód igazán a képzelőerő magasztos kitörése, de nem izgalmas, mert a részletek pontatlansága a koholtság színezetével és általános valószerűtlenséggel hinti meg. Ez abból következik, hogy Cooper alkalmatlan a megfigyelésre.

Coopernek a pontatlan megfigyelés iránti kiugró tehetségére jó példákat találhat az olvasó a *Nyomkereső* céllövőversenyének leírásában is.

„A célba egy közönséges öntöttvas szöget ütöttek lazán, de előbb a fejét befestették.”

A festék színéről nem esik szó – ami lényeges hiány, de Cooper bőkezűen bánik a lényeges hiányokkal. Nem, végül is mégsem lényeges hiány, mivel ez a szögfej száz méterre van a célzóktól, és ebből a távolságból úgysem látható, bármilyen színű is.

Milyen messzire tudja követni a legjobb szem is a házi legyet? Száz méterre? Aligha. Nagyszerű: az a szem, amelyik nem lát meg száz méteres távolságból egy házi legyet, az ebből a távolságból nem fog egy közönséges szögfejet sem meglátni, mert a két tárgy mérete azonos. Vagy az olvasó képes lenne rá?

A szöveget lazán ütötték be, a fejét megfestették, és indult a játék. Kezdődtek a Cooper-csodák. Az első lövész golyója lecsípte a szögfej egyik szélét; a következő ember golyója egy kicsit beljebb verte a szöveget a célba – és eltávolította róla a festéket. Vajon nem mentek-e máris túl messzire a csodák? Cooper szerint nem, mert az ő célja ebben az egész jelenetben az, hogy a hölgyek előtt felvágjon kedvenc csodagyerekével, Vadlő-Sólyomszem-Hosszúpuska-Bórharisnya-Nyomkereső-Bumppóval.

„– Most kapaszkodjatok, fiúk! – kiáltotta Nyomkereső, és nyomban a barátai megürült helyébe lépett. – Nem kell új szög, én látom így is, bár a festék lejött, márpedig amit látok, azt száz méterről is eltalálom, ha csak akkora is, mint egy szúnyog szeme. Most kapaszkodjatok!”

Kattant a puska, a golyó elszáguhdott, és a szög feje eltűnt a fában, eltakarta a kilapult ólomdarab.”

Itt láthatták tehát azt az embert, aki puskával is tudna légyre vadászni, és hercegi fizetést vehetne fel manapság egy vadnyugati parádében, ha itt lehetne közöttünk.

A feljegyzett eset magában is bizonyosan meglepő, mégsem elég meglepő Coopernek. Cooper még rátesz egy lapáttal. Nyomkeresővel úgy viteti véghez a csodáját, hogy valaki más puskáját használja, és ez sem elég, hanem még annyi esélye sincs, hogy maga töltsen meg. Minden összejátszik ellene, mégis összehozza ezt a hihetetlen lövést, és nemcsak hogy összehozza, hanem abszolút magabiztosan is: „Most kapaszkodjatok” – mondja. Na most egy ilyen személy ugyanebbe a feladatba egy csorba téglával is belevágna, és Cooper segítségével sikerre is vinné.

Nyomkereső aznap ügyesen kitett magáért a hölgyek előtt. Már a legelső tettet nem tudná utána csinálni egyetlen vadnyugati parádé sem. Ott állt a lövészek csoportjában, és megfigyelt – száz méterre a céltáblától, ne feledjük; egy bizonyos Jasper fölemelte a puskáját, és eltalálta a céltábla közepét. Aztán lőtt a szállásmester. A céltáblán ezúttal nem mutatkozott eredmény. Mindenki nevetett. – Hát ez mellément – mondta Lundie őrnagy. Nyomkereső várt pár jelentőségteljes pillanatig, aztán a nyugodt, közönyös, mindentudó stílusával azt mondta: „Nem, őrnagy, csak Jasper golyóját lőtte beljebb, amint mindjárt kitérnek, ha bárki veszi a fáradságot, és ellenőrzi a céltáblát.”

Hát nem lenyűgöző! Hogy láthatta meg, ahogy az a kicsi lövedék átvág a levegőn, és behatol ugyanazon a távoli golyó ütötte lyukon? Pedig így volt: mert egy Cooper-szereplő

nem ismer lehetlent. És volt-e közöttük bárki, aki mélységesen kételkedett volna a dologban? Nem, mert az ép elmét feltételezne, és ők mind Cooper-szereplők.

„Nyomkereső tudása és éles, pontos látása iránt olyan nagy és általános tisztelettel viseltettek, hogy amint a fenti kijelentést tette, a nézelődők azonnal saját véleményüket vonták kétségbe, és tízen rohantak a célhoz, hogy megbizonyosodjanak a tény felől. És valóban ki is derült, hogy a szállásmester golyója befúródott a Jaspers által lőtt lyukon, ráadásul az is olyan biztosan, hogy a legcsekélyebb vizsgálódás elég volt, hogy megbizonyosodhassanak a körülmények felől, amelyek azonban hamar tisztán megerősítést nyertek, mikor a fatömbben, amelyre a céltáblát tűzték, egyik golyót megtalálták a másik mögött.”¹

„A legcsekélyebben” vizsgálódtak, de hagyjuk is, hogyan tudták meg, hogy két golyó is van a lyukban, ha nem piszkálták ki a későbbit? Mert sem a tapintás, sem a szem nem bizonyítja egynél több golyó jelenlétét. És kipiszkálták? Nem, amint mindjárt látjuk. Mert most Nyomkereső következik: kilép a hölgyek elé, céloz és lő.

De jaj! itt jön a csalódás: hihetetlen, elképzelhetetlen csalódás – mert a cél helye nem változott, még sincs ott más, csak a jól ismert golyónyom!

„Ha ilyesmi egyáltalán felmerülhetne – kiáltotta Duncan őrnagy –, azt kellene mondanom, hogy Nyomkereső is elvétette!”

Mivel eddig még mindenki talált, az „is” itt nem volt szükséges, de hagyjuk ezt, mivel a Nyomkereső szólal meg épp.

„– Nem, nem, őrnagy – mondta magabiztosan –, ez elhamarkodott kijelentés volna. Ugyan nem én töltöttem meg a fegyvert, és nem tudom, mi volt benne, de ha ólom, akkor ott találják a golyót a szállásmesteré és Jaspersé mögött, különben ne legyen a nevem Nyomkereső.

A céltábla felől érkező kiáltás jelezte, hogy az állítás igaz.”

Elég ez csodának, ahogy van? Coopernek nem. Mert Nyomkereső újra megszólalt, miközben „lassan közelített a nőstények által elfoglalt helyhez”.

„Ez még nem minden, fiúk, még nem minden, ha azt látjátok, hogy érintette a céltáblát, akkor elismerem, hogy nem talált célba. A szállásmester megsértette a fát, de annál az utolsó lövedéknél nem találtok rajta sérülést.”

Végre betelt hát a csoda. Nyomkereső száz méteres távolságból tudta – nyilvánvalóan látta –, hogy a golyója úgy haladt be a lyukon, hogy nem forgácsolta a fát. Most már három golyó volt abban az egy lyukban, három egymást követő golyó, libasorban, beágyazódva a céltábla mögött a farönkben. Ezt – valahonnan – mindenki tudta is, pedig senki nem piszkálta ki egyiket sem, hogy meggyőződjön. Cooper nem pontos megfigyelő, viszont érdekes. Ezt határozottan meg kell neki adni, bármi történik is. És érdekesebb olyankor, amikor nem vesz észre valamit, amivel foglalkozik, mint amikor igen. Ez pedig jelentős érdem.

A Cooper könyveiben olvasható párbeszédnek különösen csengnek mai modern fülünkben. Aki azt hiszi, hogy ilyen beszédek komolyan elhagyták az emberek száját, az elhiszi, hogy volt idő, amikor az idő semmit nem ért annak, aki úgy gondolta, hogy vala-

---

¹ Kiemelés tőlem. Mark Twain.

mi mondandója van; amikor szokás volt egy kétperces megjegyzést tízpercesre nyújtani; amikor az ember szája hengermű volt, és álló nap azzal foglalkozott, hogy egy másfél méteres gondolatöntvényből a társalgás tízméteres síndarabjait nyújtsa ki; amikor a témához ritkán maradt hű bárki, hanem a társalgás mindenfelé kóborolt, és nem érkezett meg sehová; amikor a társalgás leginkább lényegtelen elemekből állt, és csak itt-ott volt valami lényeges elem, és az a lényeges elem kínos tekintettel nézett körül, mivel nem tudta megmagyarázni, hogy került oda.

Cooper határozottan nem a párbeszédalkotás mestere. A pontatlan megfigyelés itt is legyőzte, ahogy annyi más vállalkozásában. Még azt sem sikerült észrevennie, hogy ha valaki a hét hat napján hibásan beszél angolul, annak muszáj a hetedik nap is úgy beszélnie, és úgy is fog, akármit csinál. A *Vadölő* történetében Cooper Vadölőt néha a legcirkalmasabb könyvstílusban beszélgeti, máskor viszont a legdurvább tájszólásban.

Például mikor megkérdik tőle, van-e kedvесе, és ha igen, hol él, ezt a fenséges választ adja:

„Ott lakozik ő az erdőben – a fák ágairól csüng, a lány esőben – a harmatban a nyíló fűvön – a kék egeken szálló felhőkben – a fákon daloló madarakban – az édes forrásban, ahol szomjam oltom – és az isteni gondviselés kínálta minden más dicső ajándékban!”

Noha valamivel korábban még így beszélt:

„Ángem is érdákál éz, 'isz' mindén, ámi egy barátot illet, érdákli a barátját is.”

És ez egy másik megjegyzése:

„Hogyha én indgyánnak szüláttém vóna, hát beszélhetnék errő', vagy a skalpot hurcónám, oszt' az egész törzs előtt dicsekennék a hőstettel, még hogyha az állenségem csak egy medve lett vóna is” – és így tovább.

Mi nem tudunk olyan veterán skót hadvezért elképzelni, aki úgy hordozza magát a csatatéren, mint egy dagályos, melodramatikus színész, de Cooper igen. Egy alkalommal Alice-t és Corát az apjuk erődtímenyének közelében a ködben üldözik a franciák:

„– Point de quartier aux coquins! – kiáltotta az egyik mohó üldöző, aki szemlátómást az ellenség hadmozdulatait irányította.

– Álljatok készen, vitéz gótok! – kiáltotta hirtelen egy hang felülről. – Várjátok meg az ellent, lőjétek alacsonyan, és fésüljétek át a vársíkot.

– Apa? apa! – kiáltotta egy átható hang a ködből. – Én vagyok az! Alice! a te Elsie-d! védj meg, ó, mentsd meg leányaidat!

– Várjatok! – harsogta az idősebb beszélő a szülői agónia szörnyű hangján, mely behatolt az erdőbe is, és onnan méltóságtelesen visszhangzott. – Ő az! Isten visszaadta a gyermekemet! Nyissátok ki a földalatti kaput: ki a mezőre, gótok, ki a mezőre! Meg ne húzzátok a ravaszt, meg ne öljétek a báránykáimat! Hajtsátok el ezeket a francia kutyákat a pengéitekkel!”

Cooper szóérzéke kivételesen lapos volt. Ha valakinek nincs füle a zenéhez, akkor hol alacsonyabban, hol magasabban csúszkál a dallam mentén, és észre sem veszi. A közelében marad, de a dallam nem az. Ha valakinek nincs füle a szavakhoz, az eredmény irodalmi csúszkálás: lehet érzékelni, hogy mit szeretne mondani, de azt is érzékeljük, hogy nem azt mondja. Ez Cooper. Nem volt szó-zenész. A füle meglegedett a megközelítő szóval. Ezt a

vádat némi közvetett bizonyítékkal is alátámasztom. A példáimat a *Vadölő* mese fél tucat oldaláról gyűjtöttem. Cooper „verbális”-t ír „szóbeli” helyett, „pontosság”-ot „készség” helyett, „jelenség”-et „csoda” helyett, „szükséges”-t „szükségszerű” helyett, „hamisítatlan”-t „primitív” helyett, „készülődés”-t „készület” helyett, „rendre utasít”-ot „megfékez” helyett, „valamitől függ”-öt „valamiből következik” helyett, „tény”-t „feltételek” helyett, „tény”-t „feltételezés” helyett, „elővigyázatosság”-ot „vigyázat” helyett, „magyaráz”-t „megszab” helyett, „halálra vált”-at „csalódott” helyett, „hamiskás”-at „mesterkél” helyett, „lényegileg”-et „lényegesen” helyett, „süllyedő”-t „mélyülő” helyett, „fokozódó”-t „megszűnő” helyett, „beágyazott”-at „bekerített” helyett, „alattomos”-t „ellenséges” helyett, „áll”-t „görnyed” helyett, „tompít”-ot „felvált” helyett, „visszavág”-ot „megjegyez” helyett, „helyzet”-et „körülmény” helyett, „különböző”-t „eltérő” helyett, „érzéketlen”-t „életelen” helyett, „rövidség”-et „gyorsaság” helyett, „megbízhatatlan”-t „gyanús” helyett, „idegileg gyengeelméjű”-t „gyengeelméjű” helyett, „szem”-et „látás” helyett, „ellenzegülő”-t „szembenálló” helyett, „temetési gyászszertartás”-t „gyászszertartás” helyett.

Volt néhány vakmerő ember a világon, aki azt állította, hogy Cooper tud angolul írni, de ők már mind meghaltak – kivéve Lounsburyt. Nem emlékszem, hogy Lounsbury ezt ilyen sok szóban jelenti-e ki, de mégis kijelenti, mert azt mondja, hogy a *Vadölő* „tisztá műalkotás”. A tiszta ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy hibátlan minden részletében, márpedig a nyelv is egy részlet. Bárcsak Mr. Lounsbury összevetette volna Cooper angolságát azzal az angolsággal, ahogy ő maga ír – de hát nyilvánvalóan nem vetette össze; ezért valószínű, hogy ma is azt hiszi, Cooper stílusa is ugyanolyan tiszta és velős, mint az övé. Én viszont a lelkem mélyéig meg vagyok győződve róla, hogy Cooper a legszegényesebb angolsággal írt, ami csak létezik ezen a nyelven, és hogy a *Vadölő* nyelvezete még Cooper írásai közül is a leggyengébb.

Lehet, hogy tévedek, de nekem úgy tűnik, hogy a *Vadölő* semmilyen értelemben nem műalkotás, nekem úgy tűnik, hogy nélkülöz minden olyan részletet, amely egy műalkotáshoz szükséges; nekem valójában úgy tűnik, hogy a *Vadölő* egyszerűen egy irodalmi delirium tremens.

Hogy műalkotás? Nincs benne képzelőerő, nincs rend, se rendszer, se összefüggés, se eredmény, nem életszerű, nem izgat fel, nem zavar össze, nem hasonlít a valóságra; a szereplői zavarosan vannak megrajzolva, és a szavaik és cselekedeteik által bizonyítják, hogy nem olyan emberek, mint amilyenek a szerzőjük állítja őket; a humora szárnalmas, a pátosza nevetséges; a párbeszédei meg – jaj! – leírhatatlanok; a szerelmi jelenetei visszataszítóak; az angolsága bűn az angol nyelv ellen.

Ha ezeket nem számítjuk, akkor ami marad, Művészet. Azt hiszem, ennyit mindannyiunknak el kell ismernünk.

MESTERHÁZI MÓNIKA fordítása

KÉPCÍMEK ÉS KÉPÉRTELMEZÉSEK

Megjegyzések néhány Csontváry-festmény címváltozatához

A képcímek jó része olyan általános témamegjelölést tartalmaz, amely nem befolyásolja érdemben a mű jelentésének megfejtését. Tájkép, csendélet, férfi arckép, női akt – az értelmezésnek csak a legtágabb kereteit adja meg. De vannak más típusú, konkrétabb – eseményt, helyszínt vagy helyzetet leíró – címek is. Ezeknél minden szónak súlya, szerepe lehet, s akár egy-egy szó megváltoztatása is már más irányba terelheti az interpretációt.

De honnan ered egy-egy festmény címe?

Van-e autentikus címe egy műalkotásnak?

Irodalmi műveknél ez többnyire nem okoz problémát, az alkotások óriási többségénél a szöveg elválaszthatatlan része a szerző által adott cím. Képzőművészeti alkotásoknál azonban a legritkább esetben kötődik a képcím a festmény felületéhez (esetleg a kép hátoldalára vagy a vakrámára ír valamit a festő). A festmény címe szerencsés esetben onnan ered, hogy a mű első kiállítása alkalmából az alkotó maga fogalmazza meg a képcímet, amely feltehetően valamilyen mértékben kifejezi eredeti szándékait is. Ez az eredetileg adott cím azonban nem mindig rögzül a köztudatban, nem mindig veszi át a szakirodalom, elég gyakori, hogy idővel látványosan megváltozik egy-egy mű címe, vagy akár egyidejűleg is különféle címeken említik ugyanazt az alkotást. Változtathatnak rajta a későbbi kiállítás-rendezők, muzeológusok, kritikusok, monográfusok, de az is előfordul, hogy maga a művész választ másik címet a mű újabb kiállításakor. (Gondos oeuvre-katalógusok zárójelben közlik is ezeket a variánsokat.)

A Csontváry-képek közt is találunk olyanokat, amelyeknek több címváltozatuk van. Érdemes ezek közül néhány példát közelebbről megvizsgálni.

Címadás szempontjából alapvetően két részre oszlanak a Csontváry-festmények. Vannak olyan képek, melyeknek van bizonyíthatóan Csontvárytól származó címe; 55 mű ugyanis – köztük a főművek nagy többsége – még Csontváry életében, 1908-ban a nyilvánosság elé került. Ekkor az általa összeállított katalógusban a festmények mindegyike gondosan megfogalmazott címet kapott. (Fennmaradt egy német nyelvű katalógus is, ebben a címeket még részletesebben, már-már körülményesnek ható aprólékossággal fogalmazta meg Csontváry.)¹

A Csontváry-festmények másik csoportja nem az alkotótól kapta a címeket. Ezeket a műveket Csontváry nem állította ki, halála után műtermében találták meg, vagy a gácsi patika padlásáról kerültek elő. Ezekről nem tudjuk, hogy mi volt Csontváry eredeti szándéka, hogyan fogalmazta volna meg a kép alá szánt szöveget, többségük csak az 1930-ban és 1936-ban rendezett kiállítások során kapta meg mai címét.²

Ha figyelmesen megvizsgáljuk a Csontváry-képek napjainkban használatos címeit, feltűnik, hogy a Csontváry adta eredeti megfogalmazások nagyon sok esetben többé-kevésbé megváltoztak. Bár 1922-ben megjelent könyvében Lehel Ferenc adott egy 55 tételes

¹ A katalógusok listái újraközölve: *Csontváry-émlékkönyv. Válogatás Csontváry Kosztka Tivadar írásából és a Csontváry-irodalomból.* (Vál. szerk. Gerlóczy Gedeon és Németh Lajos.) Budapest, 1976. 117–122.

² I. m. 123–125., 130.

listát,³ amelyben a címek szorosan követték Csontváry eredeti katalógusait, az elemzések, képleírások során azonban már ő is meglehetősen lazán variálta ezeket a címeket. Az, hogy „Cédrus”, „Zarándoklás”, „Tátra”, „Baalbek” vagy „Panaszfal”, ésszerű rövidítésnek elfogadható, az viszont már nehezen indokolható, hogy miért nevezte az „Egy marokkói ember”-t (ez az eredeti változat) hol „Marokkói Dervis”-nek, hol „Marokkói Mollah”-nak, hol „Marokkói Férfi”-nak, hol „Marokkói Tanító”-nak. (A ma is használatos „Marokkói tanító” természetesen elfogadható hiteles címnek, ezt ugyanis Csontváry maga fogalmazta meg a német nyelvű katalógusban: „Ein Lehrer aus Marocco”.) Lehel a „Panaszfal”-at hol „Zsidók”-ként, hol „Zsidó disputa”-ként, hol „Zsidók Disputája”-ként, hol „Zsidók Panaszfala Jeruzsálemben” címen említette. Csontváry eredeti megfogalmazása bár kissé körülményes, de pontos: „Panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben”. (Az első megfogalmazást maga Csontváry is megváltoztatta. A német katalógusban: „Ima a jeruzsálemi panaszfalnál”, az 1910-es magyar nyelvű katalógusban pedig a „Panaszfal Jeruzsálemben” címet kapta.)

Apróbb változások történtek a cédrus-képek címében is. Csontváry eredeti megfogalmazása szerint: „Egy cédrusfa Libanonból” volt a cím, a rövidített „Cédrus”-t azonban hamarosan követte a „Magányos Cédrus” elnevezés,⁴ s utóbb egy értelmezési javaslat is: „A magányos cédrus (amellyel magát szimbolizálta) [...] szívósan kapaszkodik a hegyromba.”⁵

Nem nagy a változás a röviden „Zarándoklás”-ként említett kép esetében sem. Csontváry megfogalmazásában: „Zarándoklás a cédrusoknál Libanonban”. Ezt támasztja alá a német cím is: „Gebet bei den uralten Cedern”. Lehel változata, amikor kiírja a teljes címet: „Zarándoklás a cédrusfához”.⁶ Ez azt sugallja, hogy a cédrus szó nem a szertartás helyét, hanem a kultusz tárgyát jelöli meg. (Arról az apróságról nem is beszélve, hogy a Csontváry adta cím arra utal, hogy a kép nem egyetlen cédrust ábrázol.)

Megváltozott Csontváry legnagyobb méretű képének, a „Baalbek”-nek a címe is. Csontváry mind az 1908-as, mind az 1910-es kiállításon azt a címet adta a műnek: „Naptemplom Baalbekben (Syria)”. (Ezzel teljes összhangban van a német cím is: „Baalbek in Syrien. Sonnentempel”) Lehel Ferenc monográfiájában a leírások, elemzések során csupán „Baalbek”-nek nevezi a képet, a Csontváry nyomán közölt műtárgylistában azonban az 51. szám alatt „Nagytemplom Baalbekben (Syria)” cím szerepel.⁷ A „Naptemplom” tehát „Nagytemplom”-ra változott – lehet, hogy csupán sajtóhibaként? A címváltozat azonban hosszú ideig továbbélt. Nem elképzelhetetlen, hogy ez befolyásolta a kép értelmezését is. Lehel például egyetlen szóval sem utalt a Csontvárynak oly fontos naptemplomra, napkultuszra. Az 1930-as kiállítás katalógusában⁸ és Lehel 1931-ben megjelent könyvében⁹ is „Nagytemplom” szerepel, sőt még Ybl Ervin 1958-as monográfiájában is ez a kép címe.¹⁰

Németh Lajos Csontváry-monográfiájának mindkét kiadásában a rövid címet használta – „Baalbek” –, a katalógusban azonban a „Naptemplom” változat is benne van, s

³ Lehel Ferenc: *Csontváry Tivadar. A posztimpresszionista festés magyar előfutára*. Budapest, 1922. 20–22.

⁴ Anghy András legutóbb megjelent Csontváry-tanulmánya – igen alapos elemzés nyomán – éppen azt bizonyította, hogy a „magányos” jelző miképpen változtatta meg a kép értelmezését. (Egy fa. Csontváry cédrusfája. *Holmi*, 2014. január, 28–38.)

⁵ Lehel: i. m. 49.

⁶ I. m. 59.

⁷ I. m. 21.

⁸ *Csontváry-émlékkönyv* 125.

⁹ Lehel Ferenc: *Csontváry Tivadar. A posztimpresszionizmus magyar előfutára. Második vázlat*. Paris, 1931. 23.

¹⁰ Ybl Ervin: *Csontváry Tivadar*. Budapest, 1958. 7., 11.

Csontváry írásos hagyatékának tanulmányozása nyomán az elemzésben is bőszeges teret kap Csontváry vallással, napkultusszal kapcsolatos gondolatrendszere.¹¹

Talán nem véletlen, hogy amikor Pataky Dénes 1975-ben megjelent kis könyvében visszatért a „Naptemplom Baalbekben” címhez, a kép magyarázatában már kitüntetett helyet kapott a napkultusz: „Csontváryban, a bibliával való meghasonlása után valami panteisztikus napimádat kezdett kialakulni, melyben az egykori Heliopolisz, a Napváros fenséges maradványai nagy szerepet játszottak.”¹²

Ezek az apróbb címváltozások azonban többnyire nem befolyásolták alapjaiban a képek értelmezését, legfeljebb csak hangsúlyeltolódásokat okoztak. Van azonban egy olyan Csontváry-kép is, amelynek címadása, illetve címváltozása lényegbevágó értelmezési problémákat vet fel.

A napjainkig „Fohászokodó Üdvözítő”-ként említett alkotást 1930-ban „Fohász” címen állították ki az Ernst Múzeum hagyatéki tárlatán,¹³ de nagyon hamar, már 1931-ben, Lehel monográfiájában „Fohászokodó Üdvözítő”-ként jelent meg. Azt természetesen nem tudhatjuk, hogy Csontváry milyen címet adott volna a képnek, de azt sem tudjuk, hogy ki fogalmazta meg az első címváltozatot (feltehetően Lázár Béla vagy Lehel Ferenc). A képen látható legfeltűnőbb motívum, egy feltartott kezű alak mozdulata alapján – jobb híján – elfogadható ajánlatnak tűnik az első címváltozat. De vajon milyen indokok alapján változtatta meg ezt a címet Lehel? Könyvében már magyarázatra nem szoruló, magától értetődő tényként kezelte a kép új címét, illetve a cím által meghatározott témát. Egy felsorolásban említette először: „a fenyegető Hítségűeknek, az átszellemülten fohászokodó Üdvözítőnek és főleg a Panaszfal hosszúnapi zsidóinak kifejezéséhez képzeletéből adta az indulatot.”¹⁴ Majd a tanulmány végén, egy „Helyreigazítás”-ban tért vissza a képre: „Csontváry tehát katolikus volt, csak nem keresztény, mert Jézust tagadta. Jézussal mindjárt kezdetben meggyűlt a baja. Engedelmeskedve Lessing utasításának, mely szerint minden kezdő festő Krisztus-képpel fogjon pályájához, megfestette a Fohászokodó Üdvözítőt. A kép azonban nem »ingerelte« őt, amit nem bocsátott meg sohasem Lessingnek, sem Jézusnak.”¹⁵ E feltételezés alapja nyilván az volt, hogy Csontváry végül is nem tartotta kiállításra méltónak a művet, s csak a gácsi hagyaték bemutatásakor került a közönség és a szakma elé. Az viszont tény, hogy Lehel címjavaslata nagy sikert aratott. Ettől kezdve napjainkig mindenki „Fohászokodó Üdvözítő”-ként említette a képet, s alig merült fel némi kétség, hogy mit is ábrázol valójában a kép.

A kép témájának közelebbi meghatározását ugyanis nagymértékben megnehezíti, hogy Csontváry sem itt, sem más festményénél nem követte a keresztény ikonográfia hagyományos sémáit. A képnek adományozott cím még leginkább a „Krisztus az Olajfák hegyén” jelenetre asszociál. A képen látható motívumok azonban csak nagy jóakarattal – vagy kellő előítélettel – tekinthetők a bibliai jelenet ikonográfiailag szükséges kellékeinek. A festmény későbbi említései, leírásai nem is mindig foglalnak egyértelműen állást az „Olajfák hegye” mellett.

Az 1930-as kiállítás során a kép nem keltett különösebb visszhangot, a kiállítás nyomán keletkezett beszámolóknak nincs nyoma, hogy felfigyeltek volna rá. Lehel monográfiáját követően csak 1939-ben említették először a „Fohászokodó”-t, Héjas János terjedelmesebb tanulmányában azonban a mű témájával nem foglalkozott, csupán az pszichológiai jelentését tartotta fontosnak. A későbbiekben „Prédikáló szerzetes” címen ismert, 1930-ban „Próféta” címen kiállított képet elemezve utalt a „Fohászokodó”-ra is: „alkotásainak leg-

¹¹ Németh Lajos: *Csontváry Kosztka Tivadar*. Budapest, 1964. 103–108.

¹² Pataky Dénes: *Csontváry*. Budapest, 1975. 22.

¹³ *Csontváry-emlékkönyv* 124.

¹⁴ Lehel 1931. 26.

¹⁵ I. m. 72.

közvetlenebb indítéka mindig az érzésizgalom. A »Próféta« (1900) című képén az indulat heve már felbontja a valóság józan statikai rendjét. [...] új élete a küldetés hitén épült fel, s egész művészete evvel a megingathatatlan hittel állt vagy bukott, a képen ábrázolt megszálottban magát kellett éreznie: az új művészet profétáját. [...] Hasonló gondolatkörben mozog a »Fohászzkodó Üdvözítő« (1903) is. A csak önmagával és küldetésével foglalkozó monomániásnak a munkái ezek.”¹⁶ Nagy Zoltán 1941-ben megjelent művészettörténeti összefoglalója Csontváry-fejezetében csupán a kép keresztény jellegét hangsúlyozta: „A Fohászzkodó Üdvözítő és a Prédikáló szerzetes a kereszténység fenségét hirdetik.”¹⁷

Ybl Ervin 1958-ban megjelent Csontváry-monográfiájában nem került szóba a kép, ebben a kiadványban csak a Gerlóczy Gedeon tulajdonában lévő főműveket mutatta be a szerző.

A „Fohászzkodó Üdvözítő” első részletesebb leírását Dévényi Iván *Vigiliában* megjelent cikkében találjuk. Ő még nem konkretizálta az ábrázolt jelenetet, s a főalakon kívüli motívumoknak sem tulajdonított nagyobb jelentőséget: „Krisztus szabad térségen felemelt karokkal, egymaga áll. Távol a háttérben egy-két fa, épületek, néhány ember. Krisztus öltözéke széles, lágy redőkben hull alá. A kép megformálása nagyvonalúbb a »Szerzetes«-nél, a kezek, az arc, a haj, a szakáll, a drapéria megfestése nem olyan részletező. Krisztus teste egy kevésbé megdőlt, ajkai imára nyílnak, arcán végtelen átszellemültség tükröződik. A magyar festőművészet Krisztus-ábrázolásai közül ez az egyik legmegragadóbb.”¹⁸

Az első, művészettörténeti elemzésnek tekinthető leírást Ybl Ervin 1960-as nagy Csontváry-tanulmányában¹⁹ olvashatjuk. Felveti ugyan egy félmondatban, hogy: „Míntha félig Színeváltozás lenne, mert baloldalt följebb ott látjuk a hosszúszakállas Mózeset a tízparancsolat tábláival”, de végül mégis más értelmezés mellett dönt. Lehet, hogy a kép címe befolyásolta ebben, hiszen a „Színeváltozás” nem a fohászzkodó, hanem a megdicsőülő Krisztust ábrázolja? (Egyébként az alak testtartása is a „Színeváltozás” Krisztusához áll közelebb, az evangéliumok szerint ugyanis Jézus az Olajfák hegyén „egy kissé előre menve, arcra borula, könyörögve és mondván: Atyám! ha lehetséges, múltjék el tőlem e pohár;” [Máté 26,39] Lukács szerint is: „térdre esvén imádkozék” [Lukács 22,41.]) Ybl végül is úgy véli: „A *Fohászzkodó Üdvözítő* expresszionizmusa Jézus tragikumát fejezi ki.” Nem mondja ki egyértelműen, hogy a kép a szenvedéstörténet első állomását, a „Jézus az Olajfák hegyén” jelenetet ábrázolja, de a leírás utalhat erre is: „Az erősen sematikus Jézus grecói alak, két karjával extázisban fölfelé mutat, ujjai meghosszabbodtak, hogy szárnyaló fohászát és a tragikus vég tudatát panaszra nyíló, kétségbeesett szavai még jobban kifejezzék.” Az értelmezésnek ehhez az irányához sorolhatjuk „az egyenes törzsű cédrus vagy pinea lábánál a feketébe burkolt három alvó apostolt (?)” is – ezt a meghatározást azonban maga Ybl is megkérdőjelezi, hiszen a kép középterében lévő sötét foltok csak némi elfogultsággal értelmezhetők ilyen vagy olyan emberi alakoknak. (Megjegyzendő, hogy a Csontváry-képek állatábrázolásait kutató természettudós ezeket a foltokat hollóknak értelmezte.)²⁰

Ybl gondosan leírja, megnevezi a kép valamennyi motívumát, néhányat érdemes ezekből kiemelni: „jobbról méhkasszerű kupolás építmény, minőket a 900-as évek elején a magyar stílust kereső építészet, elsősorban Pogány Móric és társai kedveltek, – a különös építménynek ez az értelmezése azért is figyelemre méltó, mert kiindulópontja lehet

¹⁶ Héjas János: Csontváry Kosztka Tivadar. *Történetírás*, 1939, február, 99.

¹⁷ Nagy Zoltán: *Új magyar művészet. Száz év szobrászata és festészete*. Budapest, 1941. 84.

¹⁸ Dévényi Iván: Csontváry Tivadar, *Vigilia*, 1959. szeptember, 541.

¹⁹ Ybl Ervin: Csontváry Tivadar kevésbé ismert festményei. *Művészettörténeti Értesítő*, 1960/2., 136.

²⁰ „A képen az Üdvözítőtől jobbra, szarkofágszerű kötőmb körül hollókra emlékeztető fekete foltok vannak (talán siratóasszonyok).” Zombori Lajos: *Csontváry közelítések. Csontváry rejtett állatképei*. Nagykovácsi, 2007. 42.

egy radikálisan más téma-meghatározásnak is. Az ábrázolás előterében lévő fejek jelenlétének Ybl által adott megfejtése azonban eléggé meglepő: „Alul, lent a sötét sarokban leselkedő, álnok farizeusok lidérc-fejei. Ezek a szétdarabolt *Passió* kép és a *Panaszfal* zsidóinak előhírnökei. Ördögi kajánságuk félelmetes, pedig jelenlétük nem valóság, hanem nyomasztó álomkép.” Ez az értelmezés meglehetősen indokolatlan, hiszen farizeusok jelenléte vagy álomszerű megjelenése nem tartozik hozzá sem a „Színeváltozás”, sem az „Olajfák hegye” jelenetéhez.

Pertorini Rezső Csontváryval foglalkozó első, 1962-es patográfiai tanulmányában a festményeket csupán pszichológiai jelenségek hordozóiként elemezte: „Gyakori az arcok ferde, ovális alakban való deformációja, ezenkívül bizarr, manírozott, excentrikus kézmozdulatok fordulnak elő, és több valószínűtlenül hosszú kezet festett. Az emberek többször csoportokban jelennek meg és a csoportoknak együtt mint csoportnak is van szimbolikus jelentősége, olyanszerű közös arkifejzéssel, mint a görög tragédiák kórusa. Ilyen csoport rémült, elutasító bizarr arc van a »Prédikáló üdvözítő«, »Panaszfal« és »Passiójáték« c. képeken. A főalakok jellege is többször szcenikus, teátrális.”²¹ A „Fohászzkodó” kép témáját Pertorini tehát ekkor csak annyiban érintette, hogy „prédikáló”-nak vélte az Üdvözítőt.

1963-ban először egy Nemzeti Galériában rendezett bemutató alkalmat arra, hogy a sajtóbeszámoló a „Fohászzkodó Üdvözítő”-ről is írjanak. Az *Új Ember* című katolikus hetilap így tudósított: „A Nemzeti Galériában kiállították Csontváry Tivadar spiritualista festőművészünknek Brüsszelben világsikert aratott képeit. A kis gyűjtemény mindössze tíz képből áll, megtekintése mégis feledhetetlen élményt jelent a néző számára. A képek egy része szinte túlvilágian látomásszerű, mint a »Fohászzkodó Üdvözítő« és az immár világhírű »Zarándoklás a cédrusfánál Libanonban«. Megrázó erejű a »Jeruzsálemi panaszfal« ábrázolata. A művész előszeretettel keresi a vallási vonatkozású témákat, [...] még tájképeit is átítatja a sajátos, démonikus lelkiség.”²²

Az természetes, hogy egy felekezeti lap a vallási vonatkozásokat kereste, de az feltűnő, hogy a cikkíró kerülte a közelebbi témamegjelölést, s pusztán annyi mondandója volt a képről, hogy „szinte túlvilágian látomásszerű”.

Ugyanebben az évben a Székesfehérváron, majd Budapesten megrendezett nagy Csontváry-kiállításról szóló beszámolókból is szóba került a „Fohászzkodó Üdvözítő”. Az *Új Ember* kritikusa ekkor sem konkretizálta a kép témáját, csupán a művek keltezte vallási élményt hangsúlyozta: „a Panaszfal megdöbbentő hitélménye és különösen a Fohászzkodó Üdvözítő lenyűgöző drámaisága arról tanúskodik, hogy festőjünkben erősebb volt a hit a küldetésben a halál csalogatásánál. Győzelmes művészet ez. (Ez a Fohászzkodó Üdvözítő külön tanulmányt érdemel.) [...] a Fohászzkodó Krisztus, az Önarckép, Baalbek, Mária kútja és a többi nagy vászna lenyűgöző élményt jelentenek. Úgy tekintünk rájuk, mint valami földöntúli üzenetre. A Lélek, a győzhetetlen Szellem üzenetére.”²³

Sokkal részletesebben foglalkozott a képen látható motívumokkal Bottyán János a protestáns *Theológiai Szemlében*. Ha nem is írta le szó szerint, hogy a kép Krisztust ábrázolja az Olajfák hegyén, de azzal, hogy leolvashatónak vélte, mit mond éppen a képen látható fohászzkodó, egyértelművé tette téma-meghatározását: „A *Fohászzkodó Üdvözítő* (1903) két karját pátosszal az ég felé tartva azt a pillanatot ábrázolja, amikor így imádkozik: »Felette igen szomorú az én szívem mindhalálig«. – »Atyám, ha lehetséges, múljék el tőlem e pohár«. – Ezek a szavak Máté evangéliuma szerint az Olajfák hegyén hangoztak el. A további motívumokat azután megpróbálta ehhez igazítani: „Mögötte Jeruzsálem mindennapi élete: a hegyen épült templomba siető, sétáló párok, leselkedő farizeusok. Sőt ott

²¹ Pertorini Rezső: *Adatok Csontváry Kosztka Tivadar festőművész patográfijához. Pszichológiai Tanulmányok IV.* Budapest, 1962. 458.

²² Láttuk. *Új Ember*, 1963. febr. 3., 4.

²³ Szarka Géza: Zarándoklás Csontváry Cédrusfájához. *Új Ember*, 1963. jún. 2., 2.

van Mózes is a Tízparancsolat két kőtáblájával. Elöl pedig ott szoronganak jajgató, rémült Gecsemáné-kerti tanítványok.”

A kép bal oldalán látható szakállas figura a kőtáblákkal vitathatatlanul Mózesnek tekintendő, ez a kép legegységelműbb motívuma. Azt azonban nem tartotta indokolásra szorulóknak Bottyán, hogy miért került Mózes az Olajfák hegyére. (Az „Átváltozás”-nál ott van Mózes, Illés próféta társaságában, az Olajfák hegyi imánál azonban legfeljebb egy angyalt ábrázolnak a keresztény ikonográfia hagyományait követő festők.)

A további motívumok értelmezésénél is eltér Bottyán az Olajfák hegye jelenet kellékeitől: „De elöl van egy sír is, két angyallal – és a sírkő mellől magasra szökő életfával – a feltámadás jelképeként.”²⁴ Bottyán szerint tehát a kép középterében látható kötömb a feltámadt Krisztus sírja az angyalokkal, a fa pedig a feltámadás jelképe. A háttérben lévő talányos építményről nem volt mondanivalója.

1964-ben jelent meg Németh Lajos Csontváry-monográfiájának első kiadása. A képről – indításként – két igen határozott megállapítás olvasható: „A »Fohászzkodó Üdvözítő« azonban remekmű. Olajfák-hegyi jelenet. Középen a széttárt kezű, fohászzkodó Krisztus-alak.”²⁵ A főalak körül lévő motívumok értelmezése során azonban – leszámítva azt a részletet, miszerint az „életfává növekvő fa tövében a három apostol foltja sötétedik” – mintha megfélekedzne arról a szerző, hogy az „Olajfák hegyén”-jelenet attribútumait kellene fellelnie képen. „A fohászzkodó mozdulattól hátrahajló ösztövé alakja, könnyörgésre fakadó szája, révülő szeme tragédiát és belenyugvást sugall. Felszakadó jaja visszhangzik az előtér jobb sarkába vízióként jelenített apostolok jajongó kórusában.” Az evangélium szerint azonban az apostolok nem részesei, nem szemtanúi Jézus imájának. A „kőtáblát tartó Mózes” jelenléte is valamilyen magyarázatra szorulna. Nem lehet meggyőzően kapcsolatba hozni a „furcsa méhkasszerű épület”-et és a „tűzben, füstben égő furcsa templom előtt misztikus szertartást űző apró figurák”-at sem a feltételezett jelenet kellékeivel.

Nem vált a kép téma-meghatározása attól sem meggyőzőbbé, hogy Pertorini Rezső 1966-ban megjelent könyvnyi Csontváry-elemzésében – megtartva a kép címét – az ábrázolt jelenet leírása során, indokolás nélkül, alapvetően megváltoztatta a központi alak értelmezését. „A kép közepén, az előtérben áll a prédikáló Üdvözítő a 12 tanítvánnyal.” Ha ez igaz, akkor a kép természetesen nem a „Jézus az Olajfák hegyén” jelenetet ábrázolja. Pertorini értelmezése azonban a leírás során el-elbizonytalanodik. Jézus alakjáról azt is elmondja, hogy „A kép címét a közepén, előtérben álló, átszellemült, szakállas arcú imádkozó vagy prédikáló alaktól nyerte, aki keleti módon, ég felé tartott karokkal imádkozik.” Akkor most prédikál vagy imádkozik? S tanítványok-e a tanítványok? „A tanítványokat a kép jobb sarkában levő 12 arc jelzi. Ezek az arcok a homályból merülnek fel, néhány csak sejthető. Nem az Üdvözítőre néznek, hanem »lenéznek a képről«, hasonlóak ahhoz az arccsoporthoz, amelyet a »Passió« és »A panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben« c. képek bal oldalán láthatunk.” Majd néhány sorral lejjebb: „A tanítványok, ezek a villogó szemű, éneklő vagy beszélő fejek szinte kórust jelentenek az életúthoz, lehetnek tanítványok is, de a sok durva vonás alapján lehet a »feszítsd meg«-et kiáltók csoportja is. Tehát olyan szerepük is lehet, mint a görög tragédiák kórusának.”

A korábbiaktól eltérő értelmezést ad Pertorini a középterében látható motívumokról is: „Mellette egy fa áll, tövében kő, melyre két, csak sziluettjét kivehető szoknyás alak borul. [...] a bibliában oly sokat szereplő, de más vallásokban és mítoszokban is annyira jelentős fa, amely életútjának végét, a keresztfát jelentheti. Az alatta levő faragott kő a gyászoló alakokkal kőkoporsója lehet.”

Nyilván a részletek bizonytalan értelmezéséből fakad, hogy végül a kép egészének

²⁴ Bottyán János: Jegyzetek a Csontváry emlékkiállításról. *Theológiai Szemle*, 1963/9–10., 307.

²⁵ Németh Lajos: 1964, 72.

is két lehetséges jelentést tulajdonít Pertorini. „Az előtérben levő Üdvözítő és a hozzá tartozó tárgyak, személyek összefüggése megfejthetőnek látszik. [...] Az alakok, tárgyak ilyen kiválasztása, szimbolikus jellege magában sűrítetheti Jézus egész történetét.” A másik változat szerint a kép: „A keresztény vallás egészének történetét jelenthetné: bal oldalt az ószövetség, középen az újszövetség és jobb oldalon a mai kereszténység temploma.”²⁶

Németh Lajos a Csontváry-monográfia második, bővített, átdolgozott kiadásában a „Fohászzkodó” elemzése során egy ponton változtatott korábbi leírásán. Azt a mondatot, hogy az „életfává növekvő fa tövében a három apostol foltja sötétedik”, felváltotta az a megfogalmazás: „jobbra pedig életfává növekvő fa tövében két nőalak”²⁷ – azaz az Olajfák hegyéhez kapcsolható motívumot egy olyanra cserélte, amit a Jézus feltámadása jelenet-höz köthető részletnek tekinthetünk, bár erre az értelmezésre már nem tért ki a szerző.

Pataky Dénes 1975-ben megjelent szerény terjedelmű Csontváry-monográfiájában csak röviden tért ki a „Fohászzkodó”-ra, témáját nem konkretizálta: „A kép közepén a Krisztus-alak köpenyborította, felemelt nagy karjával, hosszú, vékony kezével mint valami madár repdes a vásznon, arcáról nagyság és fájdalom sugárzik. Különös pátoszú, megdöbbentő mű.”²⁸

Romváry Ferenc 1999-ben megjelent Csontváry-könyvében a kép leírásakor utalt a kép eredetére, feltüntette a mű első címét is, s az értelmezés kiindulásaként azt a megállapítást javasolta, hogy „A kép számos történet és bibliai eseményt sűrít magába.” Ezzel eleve elhárította azt a várakozást, hogy egyértelműen meghatározható a festmény témája, hogy meg lehet találni a mű konkrét, hagyományos ikonográfiai keretekhez igazodó jelentését. Pertorinire hivatkozva fenntartotta a központi alak mozdulatának kétféle értelmezését: „A kép középterében mindentől és mindenkitől elkülönülve áll az Üdvözítő szakállas, szikár alakja, két karját fohászzkodó-prédikáló mozdulattal szétárva emeli a magasba.” Némi fenntartással átvette az előtérben lévő alakok kettős értelmezését is: „Az előtérben talán a 11 apostol néz ki a képből, de csak a fejük látszik. A Csontváry-patográfia szerzője durva vonásaik láttán a »Feszítsd meg őt!« kiáltók közé sorolja őket, akik mintegy a görög tragédiák kórusát alkotják.”

A középtérben lévő motívumokról első megközelítésben csupán tárgyyszerű leírást adott Romváry: „Jobbra sudár törzsű fa, melynek tövében hatalmas kötömb fekszik, ráborul két fekete ruhás női figura.” Utóbb, amikor a kép egészének jelentését próbálta meghatározni, már ezek az elemek is szimbolikus jelentést kaptak: „A képnek összetett, szimbolikus a mondanivalója. Tulajdonképpen a zsidó és keresztény történetek összegzésére tett kísérletet a festő. Baloldalt az Ószövetséget ábrázolta, középen az Újszövetséget jelenítette meg. Az Ószövetséget Mózes és a két törvénytábla jelképezi, az Újszövetséget Jézus imája, a tanítványok és a keresztet vagy a feltámadást idéző fa, valamint a sírkő a sirató asszonyokkal.”²⁹

Ha ezek után összegezni kívánjuk, hogy a kép egy-egy motívumáról, részletéről milyen értelmezési javaslatok születtek, akkor azzal kell kezdenünk, hogy egyértelmű jelentése csupán egyetlen motívumnak van: bal oldalt Mózes áll a kőtáblákkal. A főalak lehet imádkozó/fohászzkodó vagy prédikáló Jézus,³⁰ a kötömb és a fa lehet életfa, keresztfa-szimbólum, alvó apostolokkal, sirató asszonyokkal vagy hollókkal, az előtérben lévő

²⁶ Pertorini Rezső: *Csontváry patográfiája*. Budapest, 1966. 62–67.

²⁷ Németh Lajos: *Csontváry Kosztka Tivadar*. [Budapest, 1970.] 103.

²⁸ Pataky Dénes: *Csontváry*. Budapest, 1975. 17.

²⁹ Romváry Ferenc: *Csontváry Kosztka Tivadar. 1853–1919*. Pécs, 1999. 104.

³⁰ Ha azonban eltekintünk az utólagos címtől, akkor tulajdonképpen semmi egyértelmű attribútum nem utal arra, hogy a központi figura Jézust ábrázolja. Az, hogy mit érez vagy mit mond éppen, olyan feltételezés, amit semmilyen tárgyi elemmel nem lehet alátámasztani. Lehetne hitehagyott népet korholó Mózes, ószövetségi próféta vagy akár az ősvallás papja is.

alakok lehetnek „álnok farizeusok”, „jajgató, rémült Gecsemáné-kerti tanítványok”, „de a sok durva vonás alapján lehet a »feszítsd meg«-et kiáltók csoportja is.”

A háttérben látható elemek értelmezésére viszonylag kevés javaslat született, a jobb szélén lévő építményt keresztény templomként értelmezik, a bal oldalon lévő Jeruzsálem látképeként, a középső építményt, melyet Németh Lajos „furcsa méhkasszerű épület”-nek nevez, Ybl Ervin „a magyar stílust kereső építészet” törekvéseivel rokonítja. Kérdés ezek után, hogy lehet-e olyan értelmezést adni a képnek, amelyben minden elem helyére kerül, minden részlet jelentése összefüggő egészet alkot.

S mi lehetne akkor a kép címe?

Úgy tűnik, legkevésbé a „Krisztus az Olajfák hegyén” címet lehet elfogadni. A „Színe-változás” mellett már több érv felsorakoztatható: a főalak mozdulata, Mózes alakja s még az előtér csoportja is befér az értelmezésbe. (Az már bizonyára túl merész feltételezés lenne, ha azt állítanánk, hogy a háttérben lévő szekér a másik szereplőre, Illés prófétára utal, bár hasonló naiv megjelenítés Csontváry képein előfordul.)

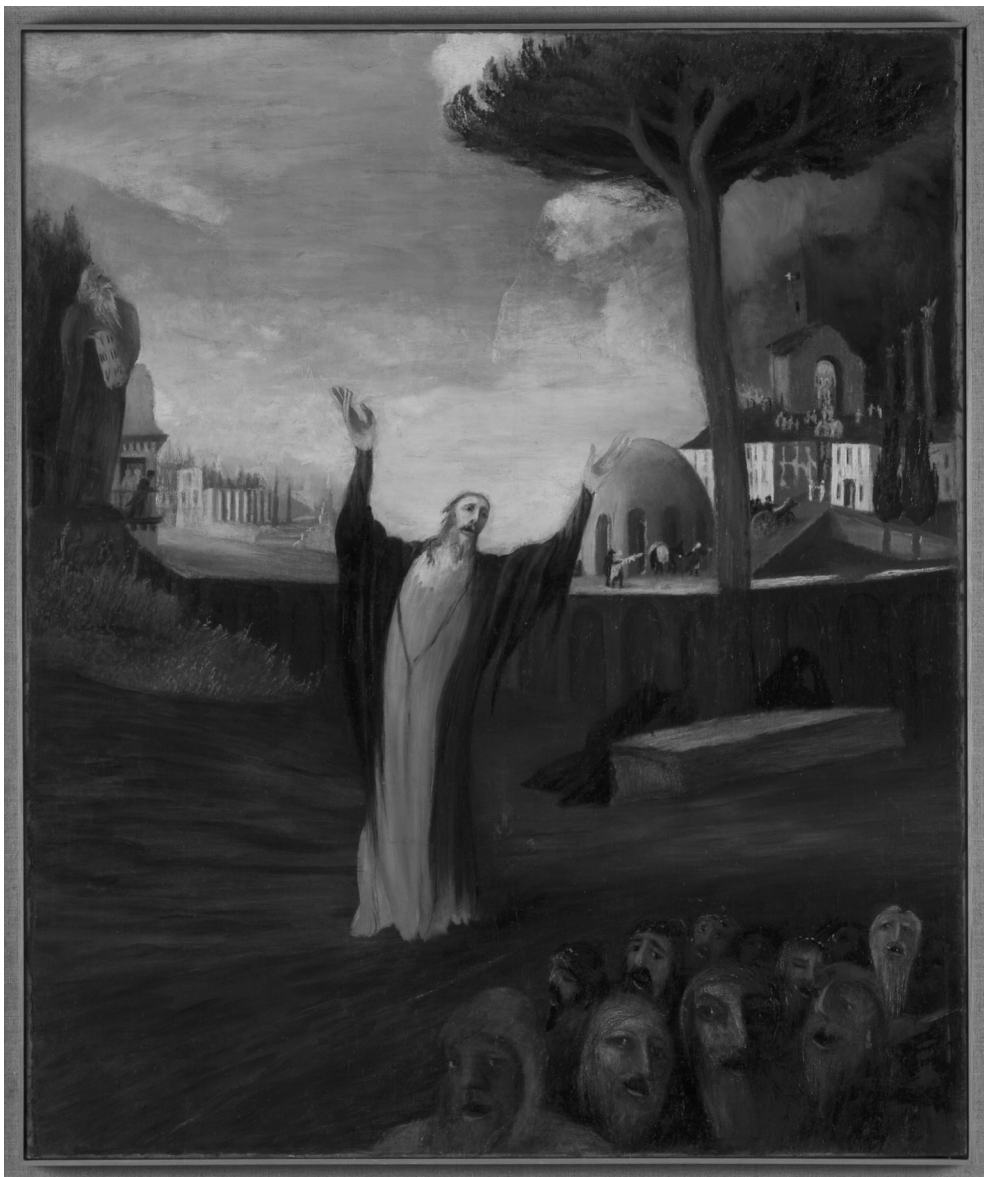
Érthető a kép „zsidó és keresztény történetek összegzése”-ként is, s elképzelhető az is, hogy a kép több vallás egymásmellettségét jeleníti meg, hiszen Mózes és a keresztény templom mellett egy antik, görög vagy római templom maradványai is láthatók. S akkor talán a főalak és a középtér kőtömb-fa motívuma³¹ és a háttérben a „furcsa méhkasszerű épület”³² a Csontváry elképzelte ősvallást képviseli, a kép középpontjába állítva.

Nem mindegy tehát, milyen címet adunk egy képnek, s a cím sugallatára mit keresünk a részletekben, miként értelmezzük a motívumokat.

De mi lehetne akkor végül is ennek a Csontváry-képnek a címe, ami valamelyest kifejezi a képen látottakat?

³¹ Ez a motívum – némi erőltetéssel – a „Baalbek”-en látható áldozók és az önálló, ikonná váló „Áldozati kő Baalbekben” című képek előzményeként is felfogható. S akkor egyértelműen az ősi vallás szimbóluma.

³² Ybl Ervint ez az épület a „magyar stílust kereső” korabeli építészek formavilágára emlékezteti. Csontvárynak is van egy töredéke, amelyben az ősi építészetet valami ehhez hasonlóként képzele: „a házak nem kényelemnek hanem menedéknek voltak építve sötét udvarral és éjjelekre kövekkel eltorlaszolható egy méter magasságot kevéssel meghaladó keskeny nyílással gömbölyű íves ablakhoz hasonló bejárattal”. *Csontváry-dokumentumok II.* A Gerlőczy-féle Csontváry-kézirat Romváry Ferenc olvasatában. Budapest, 1995. 69.

Csontváry Kosztka Tivadar: Fohászzkodó Üdvözítő, 1903
vászon, olaj, 100X82 cm
Janus Pannonius Múzeum, ltsz.: 73.250,
kiállítva a pécsi Csontváry Múzeumban
fotó: Füzi István

Pécsi Rádió 1971

A vers, melyet Bartók *Zenéjének* néhány üteme után hallottak, részlet Weöres Sándor *Grádicsek éneke* című ciklusából, pontosabban a nagyszabású költemény 10., befejező része és a végére függesztett Ajánlás.

Ebben a műsorban irodalmi és zenei élményeiről szeretnék beszélni, s mindjárt az elején a legnagyobb zavarban lennék, ha megkérdeznék, a két művészet közül melyik is számomra a kedvesebb. Irodalomtanári és szerkesztői foglalkozásom hosszú évek óta az irodalomhoz köt, az egyetemen is az irodalomról tanultam, a zenéhez viszont alig értek többet, mint amennyit a középiskola nyújthatott a 40-es, 50-es évek fordulóján. Igaz, ez a középiskola nem volt rossz, máig büszke vagyok rá, hogy a dombóvári gimnáziumban végeztem, ahol olyan kiváló irodalomtanárom volt, mint Gömör József, aki nemcsak a „tananyagra” és nem is csupán az irodalom szeretetére tanított bennünket, hanem iskolai színjátszó trüppöt is szervezett, a Csokonai *Karnyónéjének* és Molière *A fősvényének* előadásai – ezekkel a darabokkal jártuk két évig Tolnát-Baranyát – a mai napig legszebb diákkori élményeim közé tartoznak.

A fősvényben Valère szerepét játsszám – ma már a napfénynél is világosabb számomra, hogy iszonyú tehetségtelenséggel. Különös módon, a tehetség kérdése, annak idején, a középiskolában fel sem vetődött; nem készültünk mi színművészek, a tehetség jelenléte vagy hiánya nem serkentett, de gátlást sem okozott; igyekeztünk tisztességesen megtanulni a szöveget, s játszani saját homályos elgondolásaink és tanárunk szűkszavú utasításai szerint.

Az a boldog és jóhiszemű ártatlanság, naiv magabiztosság, amely nálunk a tehetséget helyettesítette, később sem tűnt el teljesen az életemből. Színházi előadásokat nézve, néhány hivatásos művészt látva, ma is belémborzong néha egy pillanatra: mily boldogok a naiv magabiztosak!

Húsz év után a személyes emlékekből alig maradt más, csak a remegő érzés, a hangulat és néhány mondattörődék, *A fősvény* első jelenete, amikor felgördül a függöny, előttem ül a lány, a fojtott csendben reszkető térdnadrágon fűlsértő hangosan zizegnek – mit zizegnek: harsognak – a krepp-papír pántlikák, s nekem meg kell szólalnom: „Hogyan, édes Eliz, kegyed búnak adja magát, holott irántam való jóindulatáról írásban is biztosított?! Engem ez örömmel tölt el, kegyed pedig szomorkodik!...”

A zenével való ismerkedésem is dombóvári diákéveimhez fűződik. Az éneket Kodály-módszerrel, a *Biciniákra* alapozva tanultuk, a kezdeteknél tovább azonban a kevés óraszámban nem jutottunk. Tagja voltam viszont négy évig az iskola kórusának, melyet Péczely László tanár úr vezetett, s népdalfeldolgozások, madrigálok, kórusművek számolhatatlan előadásai mellett felejthetetlen *Székelyfonó*-bemutatók emlékét őrzöm, melyeket nemegyszer személyes megjelenésével tisztelt meg a Mester, Kodály Zoltán.

A muzsikával való mélyebb, meghatározó találkozásom ezen az alapon, de már egyetemi éveimben történt. A lázas, válogatás nélküli olvasási düh időszakát még gimnazista koromban éltem át, a szenvedélyes zene-hallgatás rohama azonban Szegedhez fűződik,

---

Az írás funkcionális címe árulkodik megszületésének idejéről és rendeltetéséről. A kézirat gépelt formában a szerkesztőség archívumából került elő. (a szerk.)

Mészöly Miklós és Csoóri Sándor, a háttérben Radnóti Sándor

Esterházy Péter, Ungváry Rudolf és Monzpart Éva

egyrészt az akkor elterjedt mikrolemezek nyújtotta gép-zene, másrészt az élő opera-előadások és hangversenyek révén.

Ez az időszak is lassan már húsz éve a múlté, de mindannak, amit *ma* jelent számomra az irodalom és a muzsika, itt a gyökere. Ha egyikhez hivatásom kapcsol is, magamban elválaszthatatlan a kettő, még egyetemista koromban fogalmaztam meg egy napló-feljegyzésben a Mese, a Muzsika és a Játék hármás, de egyenrangú varázsát, egy nagyon pesszimista életszakaszomban, amikor arra is hajlamos voltam, hogy az életet összetévesztettem a művészettel, pontosabban, amikor a valóságból a művészethez menekültem. A Mese, a Muzsika és a Játék jelképesen *minden* volt számomra, élet és művészet együtt, mindaz, ami Weöres Sándor előbb elhangzott versének első feléből sugárzik. Az irodalomban és a zenében azt a harmóniát kerestem, amely átnyúlik a változó világ korlátain, azt a feledtető, feloldó varázst, amely eltávolít a földtől.

Ma már a művészi élménytől elválaszthatatlannak érzem azt is, amit Weöres Sándor az Ajánlásban fogalmazott meg: „Fenség, a változókért ha tehetek szemernyit, segéld számár-hátam, terhet cipelni”, ma úgy érzem, az élet értelme és célja a munkánkban van s abban, amit másokért tehetünk, s a művészi élményben a változó világon átnyúló, önmagunkon túllépő, a földtől eltávolító mozdulatot éppúgy megtalálhatom, mint azt, ami a földhöz és az emberekhez hozzákapcsol.

A mai műsorhoz az irodalomból egyetlen költőt, Weöres Sándort választottam kísérőül vagy inkább útikalauzsul, tőle is olyan műveket, amelyek még címükben is zenei fogantatásúak. Hogy miért éppen Weöres Sándort választottam, nem szeretném, talán nem is tudnám tudós nyelven megindokolni. Hadd indokoljam csupán az olvasó személyes élménye alapján: szeretem Weöres Sándor költészetét, számomra nagyon sokat adott.

Ami leginkább megragadott benne s nem is csak költészetében, hanem személyében is – az utóbbi néhány évben többször is alkalmam nyílt, hogy találkozzam és beszélgessek vele – ami legjobban megragadott, azt úgy tudnám megfogalmazni, hogy egy nagy költő és nagy ember kicsinység-tudata. A gondolat nem eredeti és nem is pontos. Költészetének egyik kiváló ismerője írt már erről a kicsiség-tudatról, azaz csak említette, számomra azonban az idők folyamán központi gondolattá lépett elő, olyanféle kulcsproblémává, amely hozzásegített az emberekhez fűződő kapcsolataim és önmagam megértéséhez.

A kicsinység-tudatnak semmi köze a kisebbségi érzéshez, még kevésbé a kicsinységhez. A szerénységhez van köze, de vele sem azonos, sokkal tágabb érvényű. Nem viselkedésmód csupán, inkább a világszemlélet egyik eleme, önmagunk és környezetünk helyes érzékelése, olyan belső harmónia megalapozója, amely nem zárja ki, hanem magában foglalja a diszharmóniát, nem nyugalmas szemlélődés csupán, lehet hatalmas szenvedély is.

Félek az olyan emberektől, akikben egyáltalán nincs kicsinység-tudat vagy legalábbis idegenek számomra. Az opera-irodalomból szeretnék idézni egy példát. Puccini *Turandot*-ját csodáltam, de sohasem érintette érzéseimet. Az opera igazi hősnőjének mindig a kis *Liut* éreztem, Turandot utolsó felvonásbeli hatalmas áriája inkább megdöbben-tett, Liu korábbi szerény kis áriája azonban valahányszor hallgatom, újra és újra magával ragad s a legmélyebben érint. Kedves lemezeim közül ezt az áriát hallhatják most is Maria Callas előadásában.

II.

A kis Liu iránti vonzódásom, belátom, szélsőséges példa, s magam sem általánosítanám ezt oly módon, hogy ízlésem mindig és minden esetben a gyengébbhez húz az erősekkel szemben. Tudom, hogy Carmen tragédiája például megalázóbb, mint Mikaela vesztesége, s Don Giovanni is közelebb áll hozzám, mint Ottavio.

Mándy Iván

A szigligeti írói alkotóház terasza, egy tévéfelvétel „werk”-képe. Az asztalnál szemben Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, illetve a jobb oldalt legszélen Bertha Bulcsu

A következőkben mégsem a szélsőséges és tragikus szenvedélyeket, hanem inkább a harmóniát idézem kedvenceim soraiból. A kis Liu után még egyszer a szerelemről szól a dal és a vers. Mindkettő *canzone*, az egyik egy nápolyi dal, melyet Giuseppe Valdengo énekel, a másik pedig Weöres Sándor *Canzone* című verse. Alcímként azt írta a költő a vershez: „Feleségemnek”.

III.

Ha a muzsikában bejárt világ tágasságát kérdeznék, „felső határnak” Bartók Bélát tudnám megjelölni. Modernség dolgában ő az, ameddig eljutottam, és befogadni tudtam. Nagyjából ismerem kortársait is az európai zenéből, de sem Honegger, sem Sztravinszkij nem került hozzám szívközelbe. Az utánuk következőkről rendszerezett képem nincs, a mai, legújabb zene csaknem teljesen kívül maradt az érdeklődési körömben.

Bartók Béla világáig, megismeréséig és befogadásáig is már csak harminc éves korom után jutottam el. Érdeklődésem felkeltésében nagy szerepet játszott az irodalom. Ma már úgy érzem, századunk költészetét, de kiváltképpen József Attilát Bartók nélkül érteni, érezni teljességében aligha lehet. Nem vagyok hivatott méltatni Bartók nagyságát és jelentőségét, saját élményeimről szeretnék csak szólni. S még ezek megfogalmazásához is újra Weöres Sándorhoz fordulok. Bartók *Zene húros hangszerekre, ütőkre és cselesztára* című művéből következik most az Adaggio, majd Weöres Sándor Bartók Béláról írott egyik költeményét hallják.

IV.

A könnyűzene birodalmában leginkább a francia sanzonokat kedvelem. Nem elvi megfontolásból, de bizonyára szerepet játszik ebben érdeklődésem a francia nyelv és kultúra iránt. Egy kicsit, azt hiszem, frankomán vagyok; ha a hobby szónak nem lenne valamilyes rosszalló árnyalata, azt mondhatnám, a francia a hobbyim. Sanzonlemezeim közül egy viszonylag talán kevésbé ismert énekes, Jacques Brel két dalát szeretném bemutatni. Az egyik nagyon szomorú és kissé érzelmes dal; a zsilipórról szól, a kiöregedett tengerészről, aki előtt az évszakok váltakozásával ott játszódik a tenger és a kikötő egész élete, nem egyszer halála, akit fájdalmasan gúnyolnak néha a tengerészek, de aki mégis szereti őket, mint a tengert és az életet. Meghalni is ott szeretne, ahol mindig is élt; a tenger ölelésében.

A másik, a tréfás, mulatságos kis dal címe önmagában is tréfa, talán a leghosszabb címet viseli amelyet valaha is sanzon kaphatott. Úgy szól a cím, hogy: *Comment tuer l' amant de sa femme quand on a été élève, Comme moi, dans la tradition*, amit így lehetne magyarra fordítani: Hogyan (milyen módon), ölje meg a felesége szeretőjét az olyan ember, akit, mint engemet is, hagyományok szellemében neveltek. Ha jól megfigyelik a kedves hallgatók a meglehetősen gyorsan pergő dal szövegét, néhány megoldási lehetőséget a francia nyelv ismerete nélkül is felismerhetnek. Szó esik majd a megoldások sorában a revolverről, amelyet azonban a dal hőse elutasít, mert túl gyors, valamint az arzénről, amely viszont túl hosszú halált jelentene. A végső megoldást nem áruolom el, csak annyit belőle, hogy a nehéz probléma – mint annyiszor az életben – itt is bölcs kompromisszumban oldódik fel.

V.

Befejezésül, búcsúzásul Weöres Sándorhoz térek vissza s a korábban felvetett kicsiség-tudathoz. Azzal a versel szeretnék elköszönni, amelyet a költő, életének mintegy summázásául, összegyűjtött verseinek befejező darabjául helyezett el. Ennek a címe is zenei fogantatású; úgy szól: *Toccata*. Amit megfogalmaz, summázása annak is, amit számomra jelentett és jelent ma is a művészet élménye, élvezése. És összefoglalása annak, amit a művészi élmények nyomán megismertem a világból és önmagamból... A kicsiség-tudat lényege ott fogalmazódik meg majd a vers befejező szakaszában, az ember végtelenség érzésének és pillangó-létének kettősségében...

Weöres Sándor

Egy ablakra

Így volt:

volt egy ablak. A Széchenyi térre nyílt. Hunyadi János lovas-szobra meg neki háttal. Tájéolása kelet-nyugati: fark – fej. Az efféle tájolás nem volt elfogadott, gondot is okozott a Hazafias Népfrontnak – meg a baranyai VB-nek. Meg a szempontok is, amelyek a KB-től jöttek.

Ugyan már immunissá vált a fül és a szem ezekre, de azért tudni kellett bánni a zajokkal meg a látvánnyal.

Így történt:

és az ablakon túl a város, az urbs.

*Az ablak mögött áll Szederkényi Ervin és telefonál. Nem ülve, csakis állva, félórát. Tudom, mert átellenben dolgoztam, s ráláttam. (Na, erről majd később.) Ő volt a **telefonálás főszerkesztő**. Különös, de ez a kérlelhetetlen és meggyőző hang a szempontokat és direktívákat elegánsan dugába döntötte.*

És tette a Jelenkort az ország meghatározó szellemi műhelyévé és baráti körévé Balassától Weöres Sándorig.

Itt van:

most is ez az ablak, s ha a szerencsés fölismerés átsegít bennünket ezen a téren, nézzünk fel rá.

A fényjáték a poros üvegen játszik velünk: úgy néz ki a távozó, mintha érkezne.

A Széchenyi tér részlete Szederkényi Ervin szobájából fényképezve

LEVELEK SZEDERKÉNYI ERVINHEZ

(*Angyal Endre, Károlyi Amy, Lakatos István, Makay Ida, Nemes Nagy Ágnes, Oravecz Imre, Somlyó György, Tatay Sándor, Várkonyi Nándor, Weöres Sándor levelei*)

Angyal Endre gépelt levele (a debreceni Kossuth Lajos egyetem szláv filológiai tanszékének cirill betűs levélpapírján)

Debrecen, 1965. VI.9.

Kedves Ervin,

köszönöm, hogy nem sajnáltad a fáradságot, és hosszú levelet írtál. Sajnos, amit írtál, nem túlságosan örvendetes, de – úgy érzem – ezért nem Te tehetsz. Ha valakit vagy inkább *valamit* vádolnom kell, akkor vádoló az a mi ostoba magyar provincializmusunkat – itt Pécs, Budapest és Debrecen közt nincs különbség –, amely még ma is elzárkózik bizonyos korszerű művészeti és kulturális jelenségek tárgyilagos megismerésétől és értékelésétől. Hidd el, kedves Barátom, Varsó és Krakkó, Prága és Pozsony után még Budapest is csupán „provincia”! Vegyétek kezetekbe bármelyik csehszlovák irodalmi folyóiratot, s meggyőződhetek erről! A pozsonyi „Slovenské pohľady” – egy alig 3 milliós nép, a szlovákok – folyóirata Rauschenberggről cikkezik, képmellékleteit jóformán csupa non-figuratív anyagból állítja össze, merészen kísérletező lírát közöl, s közben mi nem merünk túllépni Szabolcska Mihály és a Benczúr Gyula mércéjén! Nem is hiszed, milyen *siralmas* dolog ez, s mennyire szeretnék javítani ezen a helyzeten! Ezért tölt el keserőséggel, hogy a *Jelenkortól* nem kapom meg küzdelmemhez az erkölcsi támogatást. Nem arról van szó, hogy nyugati divatokat majmoljunk, hanem arról, hogy felzárkózzunk a minket környező *szocialista* országok (elsősorban Csehszlovákia, Jugoszlávia és Lengyelország) kulturális színvonalához. Mint már Varsóból megírtam: nem kell egyesek, egyes budapesti „arbiterek” véleményével túlságosan törődni! Kinek a nevében beszélnek ők? Az MSZMP nevében? Ki hatalmazta fel őket erre? És mi akadályozza annak, hogy a rosszhiszeműség vagy tájékozatlanság esetében ne fellebbezzünk közvetlenül a *legilletékesebbekhez*: pl. Kádár János vagy Ilku Pál elvtársakhoz? Döntsenek *ők*, ne pedig X., Y. vagy Z.!

Ez a dolog objektív része, de két szubjektív megjegyzésem is volna. Ősszel leszek 50 éves, ebből 30 évet irodalmi tevékenységgel töltöttem, s most mégis, úgy látom, könnyörögnöm kell, ha cikkeimet el akarom helyezni. Nem sajátos helyzet ez? Ehhez kapcsolódik a Granasztói-probléma: megígértem neki személyesen, hogy írok róla, s most nem tudom ígéretemet beváltani.

Míndenestére az a tervem, hogy a közeli hetekben-hónapokban felkeresem Pécs városát: akkor majd Veled is részletesebben beszélhetünk ezekről a kérdésekről. Tudom, hogy levelem kissé fájdalmas hangú, de remélem, nem sértettelek meg – ez nem volt szándékom.

Két kéréssel zárom ezt a hosszúra nyúlt levelet: 1. légy szíves visszaküldeni nekem az inkriminált cseh-lengyel útirajzot. Megpróbálom az egészet átfogalmazni, belevenni márciusi utam élményeit is, s így talán sikerül olyan szöveget előállítanom, amelyet valamelyik folyóiratunk hajlandó lesz közölni. Itt is bizonyos ígéretek kötnek, s ez sem kellemes szituáció számomra. 2. kérem szíves beleegyezésedet, hogy Miroslav Krleža új regényéről (A fekete sas árnyékában) kb. 4-5 gépelt lapnyi kritikát írassak a *Jelenkor* számára. Minden vitának ellenére szeretném Veletek fenntartani a kapcsolatot, s igenlő válasz esetén néhány napon belül küldeném a kéziratot. Krleža hatalmas regényének – talán élete főművének – már utolsó harmadát olvasom.

További szíves türelmedet és jóindulatodat kérve
baráti üdvözetét küldi

Angyal Endre (kézírással)

Angyal Endre (1915–1976) irodalomtörténész, szlavista, a barokk kutatója. A negyvenes években Pécsen tanított, írt a Sorsunkba. A debreceni egyetemen eltöltött időszak után 1966-tól az MTA Dunántúli Tudományos Kutatási Intézetének munkatársa Pécsen. 1965 augusztusában jelent meg a folyóiratban Miroslav Krleža említett könyvéről szóló recenziója.

***

Várkonyi Nándor kézzel írt, borítékban, de nem postai úton érkezett, keltezés nélküli levele

Kedves Ervin,

botrányosan elkéstem: Németh Jancsi biztatott, hogy kedden délig lesz valaki a szerk.-ben – be is jöttem 11h-kor, de zárva találtam. – Mellékelem a Kaleidoszkópot: ha késő – viselem a következményeket. Ha pedig valami más baj mutatkoznék a cikkekben, légy szíves, jelezd. – Ezúttal tartottam magam a szabvány-flekkhez, azonban egy kis flekkel túlléptem a terj.-határt. – Szóval, ha bármi baj volna, várom üzeneted.

Köv. Kkópba magyar témákat szánnék: 1) Kőrösi Csoma S.: 100 éve indult Keletre; valószínűsíteni kívánom, hogy a tibetiek mérgezték meg Dardzsilingben. – 2) Az első nyomtatott híradás Magyarországról, Gutenberg egyik kiadványában. – 3) Egy ismeretlen magyar pokoljáró; irod. tört.ünk nem tud róla. – Megfelelnek?

Nagyon köszönöm a karácsonyi és újévi jókívánságokat, P. Pistának is. – Kedden akartam előszóval viszonzni. – Most tehát b. u. évet, sok új 10 évet a Jkornak. N. Jancsinak – P. Pistának üdv.

Öllelek

V. Nándor

Várkonyi Nándor (1896–1975) irodalomtörténész, író, a Jelenkor elődlapja, a Sorsunk (1941–1948) főszerkesztője. A tízéves Jelenkor-évfordulóra tett utalás alapján a levél 1968 végén születhetett. Németh Jancsi: Bárdosi Németh János (1902–1981) költő, 1967-től 1980-ig a folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. P. Pista: Pákolitz István (1919–1996) költő, 1968 és 1980 közt a Jelenkor szerkesztője. Ezekben az években Várkonyi Nándor Kaleidoszkóp címen írt sorozatot egyes témákról, 1968 májusában Petrarca, Leonardo és Franz Wedekind munkásságáról értekezett, valószínűleg erről a megírt kéziratról van szó. A levélben felvetett témákról szóló írása azonban sem ebben, sem a későbbi évfolyamokban nem látott napvilágot a Jelenkorban.

***

Parti Nagy Lajos

Bertók László, Parti Nagy Lajos, Hallama Erzsébet és Csorba Győző a szerkesztőség nagytermében

Kedves Ervin!

Ez egy kicsikét hosszabb az eddigieknél, de talán belefér a dupla számba. Szoríts neki helyet, ha nem is olyan fennkölt, mint amilyenekkel mostanában gazdagodik, hálaisten, a Jelenkor. Jól teszed, hogy helyet adsz ennek az új hullámnak. Szükség van rá, hadd ráncigálják végre pegazusaik prózairodalmunkat a kátyúból, hisz erről a kátyúról sopánkodunk évtizedek óta. Amellett azonban nem árt az ilyen gatyamadzag, mint az enyém, mert ennek, mint minden rendes gatyamadzagnak két vége van, nem körgumi. Ha esetleg a csillagok felé tartó szárnyas lovaik megbokrosodnak valamely nukleáris töltetű fellengben, az ilyenben le lehet ereszkedni a birkaszaros földre. Az óvatosság azért nem árt, mert nem minden borjú arany, akit imádnak, ám csak ficánkoljanak, majd elválik, ki potyyan seggre a homokfelhőből és ki ereszkedik talpra. Néhány talpon maradott megér egy csapat seggreesőt. A felelősség sem a tiéd már egészen, hisz keblére ölelte őket lelkesen a haza kipróbált adoptátora: Béládi is. Ez valóban az idők jele. A forgatókönyvet is tudják a fiúk. Ültettek már maguknak két lombos fát Ottlik és Mészöly emlékezetére, melynek árnyékában vígan huncutkodhatnak apróságok is, fickándozhatnak, buzerangolkodhatnak, onanizálhatnak, állodozálhatnak. Az istenkertje sem szebb ennél.

No, ne haragudj, nem ám az indulat ragadott el, hanem a jó kedvem, meg nyugtalan-ságom, hogy még most sem jutottam le Badacsonyba. Mindenféle rongy kötelékek marasztalnak, meg az áldott májusi eső.

Barátsággal ölel munkatársaidal együtt:

Bpest, 1982. máj. 10.

Tatay Sándor (kézírással)

Tatay Sándor (1910–1991) író, a harmincas években a pécsi Erzsébet Tudományegyetem hallgatójaként alakult ki kapcsolata a pécsi irodalommal. Mindhárom pécsi folyóiratnak, a Sorsunknak, az 1948 és 1956 közt működő Dunántúlnak és a Jelenkornak is munkatársa volt. Utóbbi az 1981-82-83-as évfolyamaiban folytatásokban közölte Bakony (Emlékek és találkozások) című prózáját.

***

Makay Ida kézzel írt, postán érkezett levele

1982. júl. 9.

Kedves Ervin,

egyszer megint én vagyok. Pedig hát: az ember mindig jobbat várna.

Köszönöm a fényképet, nagyon jól sikerült. Észre sem vettem, hogy a teremben is fényképeztél.

Jó volna örülni a nyárnak, de egyelőre annak harangoztak. Még valószínűbb, hogy végleg. Pedig a jövő héten megyek a Balatonra. Persze, azt régen tudom – minden ellenkező híreszteléssel szemben –, hogy a környezet jóformán semmit se számít. Legfőlőbb negatív értelemben.

Nyaralj jól!

Üdvözlettel:

Ida

Makay Ida (1933–2011) költő, Baranya megyében, Véménden élt magyartanárként. 1959-től publikált a Jelenkorban.

Weöres Sándor és Károlyi Amy kézzel írt levele

Bpest, 1982.
nov. 17.

Kedves Ervinkém,
keletkezett két új vers. Itt küldöm.

Téged és Tiedet szeretettel ölel
Weöres Sanyi.

Drága Ervin, én most csak üdvözlettel vagyok jelen és köszönettel a fotókért. Nagyon szép, mohácsi! Engem különben is Katharine Hathaway helyettesít Péccsett!

Szeretettel Mindnyájuknak
Károlyi Amy.

Weöres Sándor említett két verse valószínűleg az 1983 januárjában publikált Végállomás és Országhatár címűek. Károlyi Amy fotókkal kapcsolatos megjegyzése – „mohácsi” – nem világos. A mohácsi emlékhelyen jártak együtt (a Weöres-Károlyi házaspár és Szederkényi), amint azt a 2004. áprilisi számunkban közölt fotó bizonyítja. E látogatás azonban 1978-ban történt, több mint négy évvel e levél megírása előtt. A másik utalás Katharine Butler Hathaway (1890–1942) amerikai író-nőre vonatkozik, akiről Károlyi Amy 1983 januárjában írt a Jelenkorban Az ismeretlen címmel.

Bpest, 1982.
nov. 17.

Kedves Ervinkém,
keletkezett két új vers. Itt küldöm.
Téged és Tiedet szeretettel ölel
Weöres Sanyi.

Drága Ervin, én most csak üdvözlettel vagyok jelen és köszönettel a fotókért. Nagyon szép, mohácsi!
Engem különben is Katharine Hathaway helyettesít Péccsett!
Szeretettel Mindnyájuknak
Károlyi Amy.

Oravecz Imre gépírásos, postai levele

Bp., 19830322

Kedves Szederkényi Ervin,

köszönöm szíves levelét. Meghívását a készülő Weöres-émlékkönyvbe nagy megtisztetésnek érzem. De, sajnos, nem tudok eleget tenni, bármennyire szeretnék is. Lévéen, hogy nincsen erre az alkalomra való, új versem. (Régi volna!) Megrendelésre pedig nem

tudok írni. Talán, ha előbb értesít, mi készül immár 5 éve, akkor megpróbálkoztam volna, mivelhogy van némi közöm az ünnepelthez. De így, a hátra lévő jó egy hétben majdnem teljesen reménytelen a dolog.

Őszinte üdvözléssel és megbecsüléssel:

Oravecz Imre (kézírással)

1983 júniusára, Weöres Sándor hetvenedik születésnapjára állított össze a költőbarátok kézírásos verseiből tisztelegő kötetet Szederkényi Ervin, erre a felkérésre válaszolt Oravecz Imre.

***

Lakatos István gépírásos, postán érkezett levele

Szederkényi Ervinnek, PÉCS
Széchenyi tér 17. 7621

Kedves Ervin!

Kezdetben nem voltam biztos magamban, hogy teljesíteni tudom-e kérésedet, mert sose írtam még ünneplő ódát élő személyhez, de levelednek egy mondata: lehet játékos, tréfás vers is, igen jótékonyan indította meg a képzeletemet. Fennköltén, patetikusan aligha tudtam volna szólni Weöres Sanyiról; végül azonban az általad javasolt modorban sikerült nyélbe ütnöm a születésnap-i költeményt és még elégedett is vagyok magammal; úgy érzem Capriccióm túlmutat az esemény alkalmiságán. Következő kötetembe mindenesetre fölveszem.

Az kész kis restelkedésre csak, hogy *terjedelmileg* túlírtam talán nálam érdemesebb költőtársaimat. Hiszen két keretes nyomdai lapot küldtél a manuscriptum autographum céljára, és személyesen is arról beszélünk, két oldalnyinál ne legyen hosszabb a műalkotás. Normális kézírásommal sajnos azokra a kisformátumú lapokra 30-40 sornál aligha tudtam volna többet rászorítani. Vagy ha igen, oly bolha-betűkkel, ami nem lett volna jellemző természetes írásképemre. Mégis reménykedem, azért bocsánatot nyerek előtted.

Annyit még: az előkeretezett, hófehér nyomdai lapok, amelyeket mellékelteél, igen viharvert állapotban, tele gyűrődésekkel, repedésekkel érkeztek meg. Részint azért, mert védőkartonuk jóval keskenyebb volt, mint a közéjük foglalt kéziratlapok, részint, mert aznap elég sok levelet kaptam, s a postás úgy gyömöszölte őket levélszekrényembe, hogy ez lett a vége. A megadott kb. 16x11 cm-es keretet ezért milliméter pontossággal átmásoltam leghófehérebb papirosaimra, így küldöm most a tervezett kézirat- emlékkönyv számára kézírásomat négy oldalon, a Jelenkor számára pedig ugyanezt a 72 soros verset legépelve.

Kérlek, hívj fel azért (vagy írd), hogy rendben megkaptad-e küldeményemet és hogy *biztosan* számíthatok-e közlésére, mert ha valamilyen előre nem látott bonyodalom miatt mégse, akkor jó előre gondoskodni akarok róla, hogy másutt publikáljam. Szinte biztos vagyok azonban benne, nálatok se lehet megjelentetésének semmi akadálya.

Bp – 1983 – 3 – 23

Szeretettel köszönt:

Lakatos Pista (kézírással)

T: 861-034

Lakatos István (1927–2002) költő, műfordító verse a Weöres-kötetben: Capriccio. A felkért költők fehér, szegélyekkel ellátott kartonlapokat kaptak, ezekre kellett kézzel felírniuk a könyvbe szánt művet.

Weöres Sándor

Károlyi Amy

Kedves Ervin,

ez sikerült az Emlékkönyvbe. Kedd éjfélről kezdett motozni ez a tíz sor (még a vonatban hazafelé), ma hajnalban tudtam befejezni. Úgy tudom, hogy Weöres *Apokrif* című verséből való az a két sor, amelyik itt a mottó. (Mi az, h. „úgy tudom”?! *Biztos.*) A Jelenkor 1963. júliusi számában pedig egyik szonettje viseli *A barlang ívei* címet. Azért (azért is) próbáltam ezekre építeni a szöveget. – És természetesen: köszönöm a megtisztelő fölkerést. (Nem humorizálok most, és nem is konvenciók miatt mondom ezt. *Igazán.*)

Tegnap gyönyörű délutánom volt. A Sombereki Ált. Iskola magyar szakos tanára meghívott a szakkörébe – olyan író-olvasó találkozó felére a tanítványaihoz. IV-től VIII-ig voltak ott: fiúk, lányok – de még egy-két kis napközis elsős is besompolygott a könyvtárszobába. Két teljes órát tartott – nem akartak hazamenni, egyre kérdeztek: költőkről, írásról, olvasmányokról, természetéről, Dombay-tóról, gyerekkoromról stb....

Kaptam ibolyacsokrot, három szál tűzpiros gerberát és egy gyönyörű kis fehér kódarabkát egy ragyogószemű 7 éves kislánytól, én márványnak nézem (képelem?), de ha nem az, akkor is az. Mindent megér!

Befejezem, elfogy a papír és 6 óra elmúlt: torna, zuhany, tea, cigaretta. – Iskola. (Ma 6 óráig lesz.) Délután József-nap az iskolában.

Nagyon sok szeretettel: Ida

Makay Ida verse a kötetben: Örökké fénylenek.

***

Nemes Nagy Ágnes kézzel írt, expressz feladott levele

1983. márc. 28.

Kedves Ervin,

remélem, így jó lesz a Weöres-albumba való íráska. Hiába nevetett a telefonba*, *tényleg* nem fér bele ez a normál-hosszúságú sor az álló téglalapos formába. Amennyire tudom, az én írásom közép nagy, a Sanyié például jóval nagyobb. Kálnoky Lacié is. És persze, vannak kisebb betűs írások. De ilyen vastag tollal...

Na de mindegy, jó lesz így keresztbe-írva.

Köszönet, üdv, a viszontlátásig

Ágnes

*(én is nevettem!)

Nemes Nagy Ágnes verse a kötetben: Római tél, mely az 1947–48 fordulóján Weöres Sándorral és másokkal ösztöndíjasként Rómában eltöltött időre emlékezik vissza. Ez esetben is a kézírásnak szánt kartonlap okozott gondot.

A kép jobb szélétől: Bertha Bulcsu, Cseres Tibor, Szakonyi Károly, Lázár Ervin és Kertész Ákos

Balról Mezei András, Funk Miklós, Garai Gábor, elől Kis Pintér Imre

1983 április 4

Kedves Barátom,

itt küldöm a kéziratot a W.S.-kötetbe. Neked megvallom: kénytelen voltam kicsit csalni. Mindenféle dolgom, kötelezettségeim (tehetségtelenségem?) okán nem sikerült időre valami újat írnom, ahogy szerettem volna. Viszont itt van a macska-ciklusomnak (amelyből már ti is hoztatok) három még kiadatlan darabja (amely már úgysem jelenhet meg, mert benne van a nemsokára, azt hiszem, épp júniusban megjelenő kötetemben): abból választottam egyet, megtoldva egy Sanyinak szóló s az ő egyik legrégebb versére utaló ajánlással. Annál is jogosultabbnak éreztem ezt, mert S. is rajongója a macskáknak, én pedig, még kisgyerekként, talán tizenkét-tizenhárom éves koromban a fent említett *Macska* című verse alatt találkoztam először az ő nevével.

Ha mégis úgy gondolnád, hogy ez nem megfelelő módja a baráti köszöntésnek, sajnálkozással, de a legkisebb megbántódás nélkül venném tudomásul.

Barátsággal köszönt

Somlyó György

NB: Nem emlékeztem, a nevet (a sajátomat) alá vagy fölé kell-e írni – így hát mindkét helyre odaírtam; gondolom, nem okoz gondot a nyomdának, hogy a nem kívánt helyről lehagyják (?).

Mellékelve a fehér kartonlapon kézírással a szerző A macska tízezer létezőmódjából 10.008... mint szimmetria című verse.

Somlyó György újabb kézírásos (expressz) levele

1983 április 5

Kedves Barátom,

mihelyt sietve feladtam számodra a WS-nak szánt (bár eredetileg nem neki íródott) versemet, egyszeriben megszületett, szinte magától, ez a másik, amely levelezésünk utáni első személyes találkozásunkat idézi Sanyival, valóban a prehistorikus korban, valamikor 1938-39-ben. Gondolom, ha már megvan, *meglett*, inkább mégis ezt kellene közölni; persze, ha te is úgy gondolod. Kérlek, egy szóban értesíts a levelek vételéről és döntésedről.

Barátsággal köszönt

Somlyó György

NB: Mellékelem a gépiratot is, az esetleges Jelenkor-beli megjelenéshez – és ha netán a kézirat nem olvasható jól.

Somlyó György verse a kötetben: Történelőtli találkozás.

(Összeállította és a jegyzeteket írta: Ágoston Zoltán)

Szederkényi Ervin elvtársnak,
a JELENKOR főszerkesztőjének

P É C S

Kedves Szederkényi Elvtárs!

Kérem Főszerkesztő Elvtársat, indokolja meg, hogy a Jelenkor januári számában, annak 14. lapján milyen meggondolások alapján adott helyt Mészöly Miklós nyilatkozata ama részének, amely szerint a sváb kitelepítés "a lebonyolítást illetően sok helyen alig különbözött a klasszikus deportálástól - látnunk kellett, hogy ártatlanokat visznek el, és bűnösök intézkednek a sorsuk felől, és mi, akik az elvihető és a visszahagyandó javakat ellenőriztük, magunk vágtunk le idős asszonyokat, férfiakat a kötélről a padláson". Nem volna kétségbe, hogy a kitelepítés során történhetek igazságtalanságok, a kérdés egész összefüggésének feltárása /érettetése/ híján hogyan egyezteteti össze Főszerkesztő Elvtárs az ilyen közlést nemzetiségi politikánkkal; mennyiben gondolta meg, hogy egy ilyen általánosító kitétel milyen mértékig adhat alapot egy történelmileg és politikailag helyes intézkedés revíziójára, a tényleges sérelmek felfrissítésére és ilyen irányú mozgósítására; a szöveg összefüggésben: mennyiben tartja helyesnek a volksbundista sváb kitelepítésnek a szlovákiai magyarok kitelepítésével való közös nevezőre hozását.

Kérem Főszerkesztő Elvtársat, hogy a fenti kérdésekre vonatkozó választ is magában foglaló igazolójelentést számomra mielőbb küldje meg.

Budapest, 1981. január 13.

Elvtársi üdvözléssel

/Tóth Dezső/

Tóth Dezső miniszterhelyettes levele. Szederkényi Ervin igazoló jelentését 2002 januári számunkban közöltük.

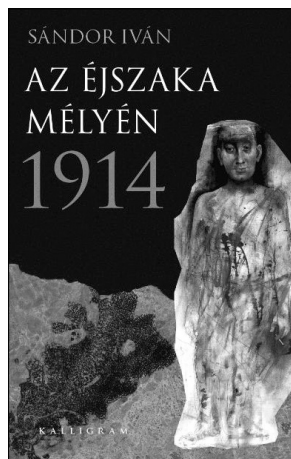
„AZ EGÉSZ VILÁGOT TEMETTÉK”

Sándor Iván: *Az éjszaka mélyén* 1914

A címben idézett mondatot az elhagyatott lemergi zsidótemető gondnoka mondja Illés K. András fotósnek, aki, hogy megtudja, kicsoda ő, kik voltak valójában a szülei, negyvenévesen visszatér szülővárosába. A gondnok segítségével be tudja azonosítani a családi sírt, de mivel nem ismeri a héber betűket, csak elhiheti, ellenőrizni nem áll módjában, hogy valóban családja nyughelyénél áll. Édesanyja kevéssel a második világháború után, a lágerben szerzett betegségeiben halt meg, míg nagyapja és nagynénje egy az első háború alatti minipogrom áldozatai lettek. Ez a '14-gyel kezdődő időszak volt az, amelynek során az egész világot eltemették itt, Lembergben, Közép-Európában és végső soron, úgymond, az egész világon. A könyv voltaképpení kérdése az, hogy mikor és hogyan kezdődött el pontosan az a világvége, amelynek mi, az utolsó sírásók, tanúi lehetünk – azóta is (mert a világvége, mondani sem kell, folyamat, *így ér véget, nem pedig „bummal”*). Illés K. sok mindent megtud, de a teljes bizonyossághoz nem jut el. Egyetlen kikezdzhetetlenül kikezdzhetetlen bizonyíték marad a kezében, egy kamera objektívjének szemtanúsága, egy fénykép, amelyen édesanyja látható évtizedekkel a születése előtt, nagynénje és nagyapja, valamint egy ismeretlen magyar huszár társaságában. A datálás: 1915. Frissen megismert halottak vannak tehát a felvételen, akikről – ha a legközelebbi családtagok is – jóformán semmit sem tudni és még valaki más is, akiről – bár valahogy nyilván hozzájuk tartozott – éppen semmit, még a vezetéknevét sem. A keresztnéve, Ádám, vagyis – héberül – ember. Némi kiegészítéssel: adama, vagyis föld. Teremtett ember és elpusztult ember. Az eltemetett világ paradigmaticus kísértete. Kiss Ádám ő, a regény főszereplője, aki úgy egy évvel a fénykép elkészülte előtt közös sírba temet a front elvonulása után, elszakadva ezredétől, egy francia és egy német katonát. Annyit vés csak a fejfájukra – egyéb ismeret híján –, hogy 1914. A két esemény számos módon összeshövődik a regényben, az idő rögzítésének pillanata, a nyomhagyás pillanata mindig egyúttal fejfaállítás is. A regényben centrális jelentőségű fényképezés és datálás egyúttal temetés is.

A cím: „Az éjszaka mélyén 1914” az eltemetett világ fejfája, a regény a sírboltja.

A fénykép – egy másik fotóval együtt – már az előhangban előkerül, amelyben arról számol be a fiktív szerző, hogyan jutott történetéhez. A másik felvételen szintén Kiss Ádám látható (akit majd mindig teljes tucatnévén emleget a narrátor), szintén egy nő oldalán, de ezúttal francia egyenruhában, a háború vége felé. A fikció szerint a voltaképpení írói feladat ennek a két nyomként megörzödött, kontextusát elvesztő, az elveszett kontextus hiányára mégis nyomatékosan rámutató képnek a cselekményesítése volna, elhelyezésük a „nagy történelem” narratívájában, a sok tekintetben

Kalligram Könyvkiadó

Budapest, 2012

180 oldal, 2800 Ft

összeillő, más vonatkozásokban viszont összegegyeztetetlennek tűnő fotók összeillesztése egy élettörténet pillanataiként: a képen megjelenő pusztá egyedi átvezetése az általánosba a különösön keresztül. Mert végső soron az irodalom Sándor Iván szerint közvetítés a családi fényképalbumban szereplő azonosítatlan ismerősök és a történelemírás között, ellenszegülés a történelem eminens mozgásformájának, a tisztításnak, amely eltörlő az emlékezetet, a fényképalbum szereplőinek történeteit is.

Kiss Ádám huszár, majd huszártiszt élettörténete jórészt történeti véletlenek terméke: érettségi bankettjén pillantjuk meg először, kiderül, hogy nemsokára indul Párizsba, amelyről azt tanulta csokornyakkendős franciatanárától, hogy a szellem, az egyetemes és időtlenül érvényes emberi értékek fővárosa. Ő bizonyult Babits legjobb francia, Charles Péguy legjobb magyar fordítójának az évfolyamon, a humanista értékrend legalaposabb ismerőjének, ezzel érdemelte ki, hogy Monsieur Csokor tanár úr kiközvetítse párizsi képzőművész barátjához hetekkel a háború kitörése előtt. Monsieur Csokor vissza-visszatérő figuráját, öltözködésének, viselkedésének szokásrendjét együttérző parodisztikussággal rajzolja meg az elbeszélés, humanizmus-karikatúráként, egy letűnőben lévő világ valószínűtlen, groteszk kísérteteként, akinek rituáléi mögött már nem áll „egyház”, konszenzuális közösségi normarendszer, gesztusai, szinte egyik pillanatról a másikra, nevetséges gesztikulációként mutatkoznak meg.

Kiss Ádámot Párizsban, hogy ne internálják magyar állampolgárként, nemrég megismert jóakarói némi csalással besoroztatják francia közlegénynek. A tanár úr önzetlen erőfeszítéseinek következtében nem „az élet tárgyalási alapját” szívja magába franciaországi tartózkodása első heteiben, hanem az emberi lény felszámolásának még csak nem is evidenciáját, hanem inkább rutinját és ezzel összefüggésben a személyes integritás fikciójának széthullását, mikor először, közvetlenül az első roham, az első gyilkosságok után Adam Petit-ként mutatkozik be. Bábu, amellyel az események játszanak, a két fénykép, amely különböző egyenruhákban ábrázolja, azokhoz a próbababákhoz teszi hasonlatossá, amelyek Monsieur Csokor képzőművész cimborájának műtermében állnak, aki divattervezőként keresi meg, amíg hagyják neki, a mindennapi betevőt, és aki egy rövid pillanatra maga is e babák között elbújva keresne menedéket az internálás elől. Így sodródik Kiss Ádám keresztül a háborús éveken különböző frontokon, ezekben az években találkozik a fényképek szereplő két nővel, mindkettejüknek gyermeket nemz, a fényképek birtokosai pedig e nők fia, illetve lánya, bár Kiss csak egyiküknek – ismeretlen, sosem látott – édesapja. A fehérterrorista tiszt különítményesek közé is odakeveredik a legvégén, majd parancsmegtagadásért agyonlövi gimnáziumi osztálytársa, akivel együtt csinálták végig a háborút, a lövés előtti pillanatban ér véget a szöveg. Az ő kettősükkal indul és azzal is zárul. Az „autonómia” visszanyerésének pillanata szükségszerűen azonos az erőszakos halál pillanatával, Kiss hosszú kísértetjárása után követi a sírba azt a világot, amelyet Monsieur Csokor óráin néhány pillanatra talán tényleg az otthonának érzett.

Sándor Iván – életműve utóbbi, termékeny évtizedei során feltétlenül – azok közé az alkotók közé tartozik, akik megkezdtek a magyar szépirodalom nagy múltú, ám végletesen naivnak, réges-régen idejétmúltnak bizonyult humanista értelmező kereteinek lebontását, nemzedéktársával, Kertész Imrével és a náluk bő évtizeddel fiatalabb Nádas Péterrel együtt. (Követőik számosak, a kortárs magyar irodalom legjobbjai: az elviselhetetlenül hiányzó Borbély Szilárd, Schein Gábor, Térey János, bizonyos mértékig az élettörténetet az időbeli érzéki benyomásokban szétszóró Tóth Krisztina prousti ihletésű költészete is, a fiatalabbak közül eminensen Nemes Z. Márió, de sokan mások is). Ám amíg Nádas számára a testek érintkezésének érzéki dimenziói mutatták meg a humanista előfeltevések tarthatatlanságát és a történeti mozgások is ezeken keresztül mutatkoztak, Sándor Ivánnál a történelmi idő természetének „szerkezeti elemzése” vezette a figyelmes olvasót hasonló belátásokra.

A könyv hőse, Kiss Ádám plasztikus figura, világos vonzalmakkal és késztetésekkel, de – mint a neve is mutatja – hangsúlyozottan nincs benne semmi kivételes, a kivételes nem

benne van, hanem körötte. Némi érzékenység, szolid, semmiképpen sem heves vonzalom a humaniórák irányába, ugyanakkor praktikus ügyesség és erő, a férfiaság és a kisfiúság határvidékein járó, kissé szegénylős jóképűség, erős hajlam a beletörődésre, közben mégis folyvást felpislákoló igény a saját döntések által formált, saját élet iránt. Mikor a humanizmus és a családi életvezetési rutinok paravánja eltűnik előle, lelepleződik tökéletes világbeli idegensége, ő is világ-talanná válik, mint a tanára. A francia katonává válás ennek az állapotnak nem okozója, hanem következménye. A narráció által befogott perspektíva a Párizsba érkezéstől kezdve vissza-visszatérő betétekben végtelenül kitágul, néha az egész várost vagy az egész kontinenst pillantjuk meg sürgő-forgó hangyabolyként, teljesen értelmvesztett rutintevékenységeik közben – ahogy a Marslakók láthatják a támadásuk előtti pillanatokban a Földet. Ádámnak eszébe is jut egy gyerekkorában olvasott könyv, a Mars hadura, amely éppen erről szól. A perspektíva kitágítása a hétköznapi paravánja mögé enged bepillantást, egy kísértetvilág színpadi díszletei mögé, ahol még senki nem vette észre, hogy a portás és az ügyelő már régen hazament, a villanyokat lekapcsolták, vége a komédiának. Az állandóan bevillanó perspektivikus metaforák – Kiss Ádám hol álomként, hol színházként, valamiképpen elzárt, távoli történelem és jelenségek sorozataként érzékeli az eseményeket – szintén ezt mutatják.

A felvilágosító szenvedély, a múlt igazságának felmutatása, az öncsaló tévedések elleni fellépés aufklärista hagyományának továbbélése minden radikalizmusuk ellenére kísértette – egészen mostanáig – Sándor Iván műveit. „A dolgok nyomába szegődünk, hogy elkerüljük a megisméltődésüket” – mondja a fényképekkel való találkozást felvezető kerettörténeti fejezetben az egyik német kulturális intézet Rilke-kutató igazgatója, Monsieur Csokor kései alteregója a fikció másik szintjén. Itt azonban már a megértés igénye valójában nem párosul semmilyen jövő ígéretével, azzal a feltevessel, hogy a megértett múlt később segíthetne elkerülni a történelem megisméltődését, nincs terapikus esély, ez az életművet a kezdet kezdetétől éltető ethosz végérvényesen elveszni tűnik ebben a könyvben. Minden visszatér „a szokásos időben”, Sándor Iván kedves kifejezésével szólva, amelyet átvesz, „idéz” mintegy – közvetlenül erőszakos halála előtt – a lebergi fénykép egyik alakja, az Ádám mellett álló lány édesapja, egy rezignáltan bölcs újságíró. Minden civilizatorikus konstrukció, beleértve a „feldolgozás” lehetőségét is, illúzió: *Az éjszaka mélyén 1914* gigantikus regénytemetőjében a szerző ezt a kitartó reményét is elhantolta. Ebből az éjmelemből semmi sem zeng fel.

A kitüntetett évszám, az első világháború kezdete, mint már mondtuk, egy – Sándor Iván másik kedves szavával – kultúrkorszak sírfelirata. Ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem a „valahol utat tévesztettünk” valahol-jának lokalizására tett kísérlet az évszám megjelölése. A regény nem gondolja, hogy rá lehetne mutatni erre a pillanatra, egyáltalán nem is pillanatokra, hanem folyamatokra koncentrálna, a pillanatokot itt legfeljebb csomóponti jellegük tüntetheti ki: a regényszerkezet első számú poetológiai szervezőelve ugyanis az egybeesés, a koincidencia. A történeti folyamat a regényszerkezetben egyfajta „hálózatként”, koincideneciák rendszereként képeződik le. A fényképek lesznek azok a kitüntetett élettörténeti csomópontok (Kiss Ádám és mások életének futó találkozási pontjai), azok az elbeszélésnyomok, amelyekből kiindulhat a fikció terepén a múltnyomozás. Az én-elbeszéléseket is beiktató, mozaikszerűvé váló narráció darabkái, a koincideneciák és változó perspektívák gondos összeillesztése építi fel a fénykép-nyomokból Kiss Ádám „személyiségétől” független élettörténetét, ez adja ki végül a regény kristályszerkezetét.

A történeti idő a szabályszerű téboly idejének mutatkozik tehát, örültség, de van benne rendszer: a pusztítás örök visszatérésének ritmusképlete leírható, mi több, meg is szólaltatható a könyv tanúsága szerint a szépirodalom segítségével. Sándor Iván ehhez az egyetlen, legeslegutolsó hitéhez immár minden reményen túl is hűség maradt.

FURFANGOS PANOPTIKUM

Falcsik Mari: Nőket néző képek

Csodálatosan szép tárgy Falcsik Mari új kötete: már az alakja is különleges (fekvő téglalap), vastag, fényes papírra nyomva a versek, s mindegyikük végén, velük szemközt, a jobboldalon egy-egy teljes oldalt betöltő kép. Az illusztrációk Triceps munkái – hol magyarázzák, hol kiegészítik, hol tovább szövik, hol ellenpontoszák, hol bonyolítják a verseket, s – legalábbis ez volna az egyik értelmezés a sok közül – ezek volnának a „nőket néző képek”. Szembenéznek azokkal a szövegekkel, amelyeket nők írtak: valamennyien Falcsik Mari teremtményei, akik megírták e kötet verseit.

Vagy... nem írták meg. Erre még visszatérek.

A képek: kollázsok. Felidézük annak a kornak a hangulatát, amelyben a velük szemközi vers született, de néhány részletükben esetleg egészen más időt villantanak fel, idegen szereplőket (álmokat? szöveg mögötti célzásokat? utóéletet vagy előzményt?), utalnak a képzelt szerző világára csakúgy, mint azokra az asszociációkra, amelyeket a szöveg ébreszt. Mindegyikükön van néhány vöröses-bordós kiemelés: olykor csak egy-egy pötty, másutt teljes képrészlet. Hasonló színnel, mint a versek utáni rövid ismertető betűié, meg mint a könyv borítójáé.

A képek és a versek viszonya külön elemzést érdemelne – ehelyett két másik kérdésből indulok ki, hátha közelebb kerülünk a műhöz magához. Az egyik a műfajt és az olvasói várakozást érinti. Biztosak lehetünk abban, hogy e gyönyörű könyv elolvasása után sok olvasó arra fog gondolni: voltaképpen elbeszélő mű ez, novellafüzér, egy készülő regény darabkái. Volt is már, bizonyára lesz is még efféle értelmezés. Mondhatnánk, hogy ez szokásos kritikusi fogás – valamilyen más műfajba sorolni az előttünk fekvő szöveget, elgondolkodni azon, hogy az efféle osztályozás hogyan működik, mintegy más megvilágításba helyezni a művet, egyúttal jósolni és (vagy) tanácsokat adni a szerző későbbi útját illetően. Gyakran találkozunk effélével, a novellistától regényt, a lírikustól elbeszélést várnak – közhelyes, gyakran értelmetlen és inkább az értelmezőt jellemző fogások. De a nem hivatásos értelmező fejében is megfordulhat ilyesmi, különösen, ha olyan provokációnak van kitéve, mint például Falcsik Mari könyve: minden vershez csatlakozik egy-egy pár soros életrajz, azoké a költőké, akik (a kötet fikciója szerint) a verseket írták.

Nem csoda, hogy az olvasó történeteket formál az egymáshoz kapcsolt „életrajz” és a közölt vers nyomán. Aligha tehet mást. És ilyenkor úgy érzi, átlépi ezzel a líra és epika határát. Mert arra vagyunk nevelve, hogy ez a határ a történetmondásnál húzódik: a narratív műfajok (a novellától a

*Illusztálta: Triceps
Scolar Kiadó
Budapest, 2013
111 oldal, 3250 Ft*

regényig, az elbeszélő költeménytől a viccig) valamiféle történetet mondanak el, míg a lírára ez nem jellemző.

Nem mondom, hogy nincs ebben igazság, de gondoljuk csak meg: a leginkább lírának tekintett költemények is nagyon gyakran elmondanak egy-egy történetet, amelyet az olvasó így-úgy rekonstruál. Ha más nem, magának a töprengésnek, elmélkedésnek, reflexiónak van valamilyen időben kibomló váza; van szereplő (akit a lírai énnel azonosítunk, egyesek – elvetemültebb pillanataikban – egyenesen a költővel). Lehetnek bennük párbeszéddek, „helyszínek”, tudatunkban mintegy színre visszük őket, gesztusokat látunk bennük. De hát a lírai költészet kezdeteitől fogva ott vannak a szerepversek (csak nem mindig nevezzük így őket), amelyek mintha egy-egy alak monológjai volnának – mégsem soroljuk ezeket sem a dráma körébe, sem (a rekonstruált történet nyomán) az epikához. És fordítva is igaz ez: a hagyományosan elbeszélőnek tekintett műfajok esetében is olykor erőfeszítéseket kell tennünk, hogy valódi történetet kreáljunk a szöveg alapján; az elbeszélő szövegek is telis-tele vannak olyan részekkel, amelyek nem történeteket mondanak el.

Amikor tehát olyan verseket olvasunk, amelyek – a hozzájuk illesztett jegyzettel együtt – kiprovokálják, hogy történetet kanyarítsunk hozzájuk, vagy hogy helyezzük el őket egy történetben, aminek néhány elemét élénk teszik – akkor semmi különös nem történik, ettől még nem leszünk elbeszélő mű olvasói, a vers vers marad. Végül is, nem ugyanez történik, amikor bármilyen lírai szöveget olvasunk, aminek a keletkezéséről vagy szerzőjéről van valami töredékes tudásunk?

A különbségek persze nagyon fontosak. A szövegeket környező (történeti, anekdotikus, életrajzi, lélektani stb.) kontextusról ez esetben nem akárhogyan értesülünk – és nem magunktól jövünk rá, jut eszünkbe –, nem iskolai emlékeink, olvasmányélményeink, hallomásból szerzett információink egészítik ki a szöveget; hanem így és csak így, a kötet tállalásában kerülnek élénk. Nincs rá mód, hogy ellenőrizzük, cáfoljuk, átfogalmazzuk, átalakítsuk őket – hiszen soha, egyik költőről sem hallottunk még soha, egyik szöveggel sem találkoztunk, de még a szerzői névvel sem. A kötet egy annotált antológia illúzióját kelti – vagy talán pontosabban: azt parodizálja. Amit az olvasó mégis hozzátehet: történeti (és földrajzi) tudása, emberismerete, az, hogy olvasott egy sor más szöveget, amelyek hasonlítanak az itt kínáltakhoz (vagy éppen nagyon eltérnek tőlük).

A versek – amelyek a 16. századtól máig (sőt az utolsó a 31. századból!), Európától Indonéziáig „íródtak meg” – mind nők művei; hozzájuk tartozik tehát egy-egy név és évszám, a lap tetején; meg néhány sornyi jegyzet. A helyzet különössége az, hogy ezek a paratextusok (de legalábbis a jegyzetek) egyenrangúsodnak a verssel magával; nem alárendelődnek, nem elhagyhatók. Olykor a versek pusztá megértése is aligha lehetséges a jegyzet nélkül; ráadásul a jegyzetek sem valamilyen sematikus, egy kaptafára készült szövegek, hanem láthatóan megmunkált, egyedí, sajátos művek, amelyek olykor a vers szerzőjéről szóló történeteket mondanak el, máskor inkább csak a közvetlen keletkezés-történetről szólnak – mindjárt másképpen.

A másik kérdés ez volna: a szövegek kapcsolata. Két szöveget kell tehát összeolvasnunk, és a kettő viszonya rendkívüli változatosságot mutat. Az állandó szabály az, hogy bár mindkettő a fiktitívás „terében” van, a jegyzetet mégis tényszerűbbnek kell gondolnunk; azt kell elfogadnunk, hogy az igazság a jegyzetben – és nem a versben – van leírva. Ha a vers homályos – márpedig szükségképpen az: vagy ha nem érezzük annak, a jegyzet ráébreszt tévedésünkre, felületességünkre –, akkor a másik szöveg teszi helyre, az abban közölt információkat tekintjük magyarázó erejűnek. Hasonlít ez arra, ahogyan a Psyché nem egy darabjának megértéséhez segít hozzá maga Psyché: megismertet azzal a történettel (alakkal, helyszínnel), amelyre titkos, rejtett módon a költemény utal. Maguktól ugyan ki nem találnánk, hogy miféle szerelmi intrikák és beteljesülések, vágyak és tragédiák vannak egy-egy Psyché-vers mögött (vagyis: miféle [fiktív] világra referál egy-egy

szöveg), ha előzékenyen segítségünkre nem sietne maga Psyché (vagyis az, aki Psychét írja). (A Psyché-párhuzamra maga a kötetnyitó költemény figyelmeztet.)

A jegyzetekbe foglalt élettörténetek és a versek kapcsolata abból a szempontból is változatos, hogy maga a vers a szerző sorsának mely pontján született meg. Van, hogy jóval előbb, mint hogy ebben a históriában igazi fordulat, nagy változás történt volna: a bojár-asszony kis verse a téli depresszióba fordult urat korholja, de jó sok év eltelik, mire Varja Nyehodova Praszkova rászánja magát, hogy kocsisával végképp, mindörökre Moszkvába vitesse magát. Van, akinek éppen akkor születik első és egyetlen verse, amikor valami rendkívüli esemény történik vele – ilyen „a berényi bálabutikban dolgozó 42 éves” Kotlák Eta váratlan ráismerése, amikor a szomszéd vénasszonyban hirtelen meglátja a nagyvilági dámát. Régi tapasztalatokat összegez a 16. századi Bölcs Benigna apátnő, vagyis talán olyan időkre mereng vissza, amikor maga is megismerte a szerelmet, a testiséget, a fájdalmat – noha ezt is csak sejthetjük, „múltját egyetlen teremtett lélek nem ismeri”. És ehhez a három tiszta esethez képest is még rengeteg változat előfordul.

Igaz, elfogadtuk azt a játékszabályt, hogy a költők valamennyien kitalált alakok (perze... az első vers szerzőjével, bizonyos Falcsik Marival akkor mi a helyzet?), és természetesnek vesszük, hogy bármilyen nyelven íródott is a szöveg, nekünk magyarul szóval meg. Nem firtatjuk, miért, hogyan. Csakhogy a kötet összeállítója (szerzője?) itt-ott kicsit felrúgja a szabályokat. A jegyzetekben szerepelnek valóságos alakok is – például a Schneider Fániról (Fannie Schneider) író Krúdy Gyula, vagy Dr. Réthy László (Löwy Árpád), akinek állítólag a felesége volna a férjét versben leckéztető Tokaji Nagy Irén. A földrajzi nevek (legalábbis többségükről tudjuk) – valóságosak. A jegyzet olykor pontosan beszámol arról, hol és hogyan maradt fenn az olvasott vers; máskor ezt homályban hagyja – hol lehetnek sejtéseink, hol még csak azok sem. De olyan eset is van – Kemenesháthy Georgináé ilyen –, amikor arról értesülünk, hogy a költő „versét a tűzre dobja, vitriolos nyelvezetű naplójával és a többi lánykori badarsággal együtt”. Akkor hát – mit olvasunk? Az összeállító (szerző?) ledobja a leplet (ami eddig is átlátszó volt), visszaránt a beismert, bevallott kitalálás világába – hogy azután újakezdje a játékot, megint.

És egyúttal elgondolkodhatunk: hihető, hogy ez és ez a (képzelt, koholt) alak éppen ezt és így írta (volna)? Sok képtelen lehet – részint tematikai. A versek nagy részét ugyanis erotika fűti, fojtottan vagy egészen nyíltan szexuális vágy szólal meg bennük, vagy magát a testi szerelmet teszik témájukká – de ha ezt nem is, a testet, a húst, az élvezetet. Mármost nehéz elhinni, hogy ilyen különböző korokban és ennyire más kultúrákban ilyen egységesen, mintegy kórusként szólalhatna meg, ennyi költő hangján, a nemiség dicsérete (vagy a szexualitás témája). Az összeállító (szerző) – csal: azt a hangot szólaltatja meg, amelyik olyan gyakran el volt hallgattatva, amelynek papírra vetése még csak eszébe sem juthatott a költőknek – hát még, ha történetesen nőnek születtek. Ez is tekinthető egyfajta szabályszegésnek: olyan anakrónia, amelyik nem is igen leplezi magát, kilépés a „korhűség”, a történeti-kulturális közeg „hitelességének” béklyójából – ugyanakkor sokat megőrizve mégis a kor (és kultúra) jellegzetességeiből. És itt egy pillanatra visszakanyarodhatunk ahhoz a kérdéshez, hogy valóban „megvannak-e” ezek a művek, tényleg leíródtak-e (még ha a fikción belül is) – gyakran az a benyomásunk, hogy inkább valakinek a fejében járhattak, valaki töprengett kicsit rajtuk, dédelgette őket; inkább egy lehetséges belső beszéd rekonstruált nyomai. Kétkelkedhetünk a versek „valódiságban” a forma miatt is: a furcsa, groteszk zárlatok, a rímek elvetése, a kötött versformák kiforgatása vagy sutba dobása – mindez nem éppen az olyan (sokszor alkalmi, képzetlen, dilettáns) költőkre jellemző, mint akiket (a jegyzetek alapján) az olvasó maga elé képzel. Mintha valamennyien túl merészek volnának (e tekintetben is), vakmerők és újtók; pedig pontosan arra számítanánk, hogy szabályos, kicsit unalmas, közhelyes költészetet űznek.

Jól értsük: ezek a kétségek nem problémát jeleznek. Vagyis: egyáltalán nem baj, hanem

éppen gazdagítja a szöveget, hogy nem pusztán stílusimitációkat olvasunk, hogy nem egyszerűen egy adott kor és kultúra konvenciórendszerének maradéktalanul megfelelő szövegekből áll a kötet – hanem valamennyin (hol erősebben, hol halványabban) átüt a megformálás kora és kultúrája: a harmadik évezred elejének Magyarországa. Legalább ez a két szint bonyolódik szétválaszthatatlanul egybe mindegyik szövegben: egy (képzelt) múlt, és a megírás jelene (meg a [képzelt] helyszín és a megírás itt-je). S az persze a mai magyar költő keze nyoma, hogy a maga teremtette alkotók szabálytalanok, lázadók, formabontók.

Jó, jó – kérdezheti most e recenzió olvasója –, de hát milyenek is a versek? Komoly, megrázó, nagy költemények vajon? Vagy legalább – finom, érdekes művek, jó szövegek? Ugyan, dehogy. Miért is volnának azok? Van közöttük klapancia, ostobácska gyerekvers, buja sanzon és enigmatikus pársoros kis ékszer. Nagyszerű sorok és közhelyek, vicik-vackok és nagy ívű kompozíciók. Olykor egy-egy elhallgatott (vagy elhallgattatott) nagy költő sejlik fel, máskor reménytelen amatőr. Miért – vajon a Psyché versei mind nagyszerűek volnának? Hát nem. Nem ezért érdekesek, nem ezért szerethetőek – egyáltalán: nem ezt értékeljük őket, és nem ezt olvassuk bennük. Még azt is mondhatnánk, hogy mint autonóm (önálló, saját jogú) szövegek nem léteznek: hanem csakis szövegösszefüggésükben, részint a róluk és (kitalált) alkotójukról szóló szövegek, részint a kötet egésze összefüggésében élnek. Ez is provokatív gesztus: kihívja, kérdőre vonja azt a várakozásunkat, hogy a vers önmagában álló, lekerekített egész kell, hogy legyen. Itt – nem az. Itt része egy néhány sorban felvázolt alak homályos történetének, össze van fűzve az őt néző képpel, és beleágyazódik egy különös panoptikumba.

Falcsik Mari remek könyvét panoptikumnak tekinteném – ha az nem merev viaszfigurák sorát, hanem inkább színüket változtató, meg-megmozduló, hangot adó és érzéki alakokat jelentene. A maguk módján valamennyien hősök: legalább egyszer életükben létrehozta valami érdekeset, kimondták (vagy ki akarták mondani vagy kimondhatták volna), ami számukra a legfontosabb: nőiségüket, tapasztalatukat, felismerésüket, kíváncsiságukat, szenvedélyüket. Nem mindig szépen, nem mindig finoman, nem mindig kellemesen – de őszintén.

VÁLTOZATOK KOPORSÓRA

Oleg Pavlov: Orosz trilógia

Az a tény, hogy mára Oleg Pavlov hazája egyik legnépszerűbb, díjakkal kitüntetett szerzőjévé vált, több, egymást erősítő életrajzi és irodalmi jelenséggel van összefüggésben.

Az apa nélkül felnőtt Pavlov tizenhárom éves volt, amikor elolvasta Dosztojevszkij *Megalázottak és megszorítottak* című regényét, illetve kezébe kerültek Andrej Platonov alkotásai. Ennek a két szerzőnek a művei kezdték formálni Pavlov világnézetét: az emberi szenvedés iránti fogékonyságát, érzékenységét. Aztán a középiskola elvégzését követően előbb Taskentben, majd az Észak-Kaukázusban kellett őrkatonai szolgálatot teljesítenie, s ezzel bekerült abba a rendszerváltás előtti, szétesőfélben lévő katonai rendszerbe, amely, ahogyan azt Alekszandr Agajev megfogalmazza, „a könyveken nevelkedett gyerekek számára nem lehetett más, mint igazi tragédia: ez a dráma, ez a katonaságnál töltött fél év mind a mai napig a prózáíró Pavlov művészetének egyetlen forrása, egyetlen témája.”¹

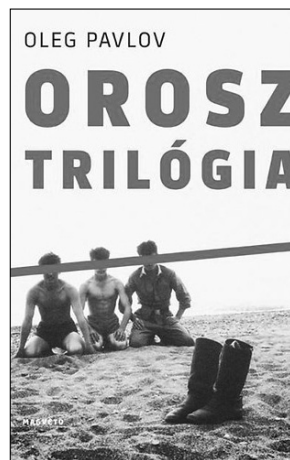
Az ott átélt borzalmakat: a morális züllöttséget, a megalázást, a súlyos veréseket csak fokozta egy fejszerűlés, amellyel a karagandai lágerkórházba, az úgynevezett „pszichuskába” fektették be. (A szó magyarra nagyjából a „diliház” kifejezéssel fordítható.) Amikor innen Pavlov húszévesen, ráadásul a pszichikumára vonatkozó téves diagnózissal távozik, a benne munkáló élményeket annak hatására kezdi kiírni magából, hogy kezébe kerül a *Novij Mir* folyóirat hasábjain közölt Szolzsenyicin-mű, *A Gulag szigetvilág*, benne azzal a Karabasról szóló résszel, ahol ő is a katonai szolgálata egy részét töltötte.

A Pavlov magánéletében lejátszódó események időben teljesen egybeesnek az orosz irodalmi élet átalakulásával, folyamataival. Ekkoriban kezd formálódni *új realizmus* néven az az irányzat, amelynek mára legalább három ága létezik.² Mindháromban közös

¹ Alekszandr Agajev: Szamorodok ili ogyin gyeny Olega Olegovicsa, in: *Znamja*, 1999/5.

² Az újrealisták egyik csoportját Oleg Pavlov, Alekszej Varlamov, Svetlana Vasziljenko, Pjotr Aleskovszkij és Pavel Baszinszkij alkotja. Baszinszkij csoportja „hitvallását” így fogalmazta meg: „a posztmodern kohójából az orosz irodalom ismét visszatért a realizmushoz, de nem az egyszerű, hanem a szó legnemezebb értelmében vett realizmushoz.” Mellettük az 1990-es évek második felében Szergej Kaznacsejev vezetésével az újrealizmus teljesen más összetételű csoportja formálódott ki: Mihail Popovval, Alekszandr Belajjal, Nyikolaj Sipilovval, Vjacseszlav Gyegtyevvel, Vlagyiszlav Artyemovval, Jurij Kozlovval, akik nívós konferenciákon tárgyalták meg saját újrealizmusuk tendenciáit. Hogy azután a 2000-es években, magukat csak „nullás” generációnak nevezve a legfiatalabb írók is létrehozzák a

Fordította Goretity József
Magvető Kiadó
Budapest, 2013
472 oldal, 3990 Ft

a hagyományos realizmus felélesztésének igénye, új köntösbe bújtatása, ami nemcsak a művek témáját, de a világhoz, a benne élők sorsához való viszonyulást is meghatározza. Az egyszerű emberek ellehetetlenítésének, elnyomásának ábrázolását tűzik ki célul az új realista művek alkotói, mindenki az egyéni ízléséhez, illetve a társadalmi problémák iránti érzékenységéhez mérten.

A katonaelet borzalmaival végigélt Pavlov épp ezzel az új realista, az élet fájdalmas oldalát láttatni kívánó szemléletével fog hozzá szépirodalmi alkotásaihoz. S mire 1994-ben megjelenik a *Kincstári mese* című kisregénye, az *Orosz trilógia* első része, az új realizmus a szerző számára – mint ahogy azt *Az orosz próza metafizikája* című cikkében kifejti – hitté, hitvallássá válik. Abban a világban, ahol mindenki a boldogságot keresi, és mindent fájdalom nélkül akar megúszni, Pavlov a katonaságot olyan „másik világként” ábrázolja, ahol az élet egyenlő a fájdalommal. Ahol még gondolkodni is fájdalmas. Annak érdekében, hogy a „boldogsághajhászó” léteől teljesen elkülönítse a maga lágerben játszódó történeteit, Pavlov a *Kincstári mesében*, épp a mese műfaji elemeit felhasználva, konkrét idő nélkülivé teszi azt a közeget, ahol a katonák és a fogva tartottak élnek. A *Kincstári mese* első fejezetéből – amely nem véletlenül viseli a *Hol volt, hol nem volt* címet – értesülünk arról, hogy a sztyeppeli lágerbe csak a tavalyi újságok jutnak el, hogy ezzel se zavarják meg a lágerlakók életét. A hírzárlat is csak azt eredményezi, hogy a lágerben „az idő nem hoz könnyű, gyors változásokat, ezért az időn kívül élnek.” (10.) S hogy végképp ne érzékeljenek semmit a jobb külvilágból, a tér is úgy van kialakítva, hogy véletlenül se hasonlítson a lágeren kívüli miliőre: „Boltot, hivatalt, házat, templomot a település soha nem látott. Csak a lehangelő, kutyaórla hajazó barakkokat.” (12.)

Pavlovnál azonban semmi sem az, aminek látszik. Itt a mesék „rosszul végződnek”, azaz először sajátos állatmesébe, aztán tragikus realitásba fordulnak, végül pedig abszurdá válnak. Ez a változás épp azért mehet végbe, mert Pavlov prózájában nem az változik meg, aminek „hagyományosan” meg kellene változnia. Az ő történeteiben szó sincs jellemfejlődésről, vagy akár a hősök képviselte eszmék, ideák alakulásáról. A permanens műfaji változást másfajta „mozgás”: lázadás, szökési kísérlet, robbanás, vagyis egy nem várt s épp ezért tragikus esemény váltja ki, amely fenekestül felforgatja ezt a mozdulatlan tünő világot.

Ebben a közegetben él Habarov százados, aki első ránézésre „csak a milliányi hozzá hasonlóhoz volt hasonló, akikben magától tűnik el bármilyen egyedi vonás.” (10.) Azonban ő az, aki századosi rangban igenis gondol a beosztottjaira. A bajtársai az illetményükből és a fejadagjukból élnek, s Habarov ezekből mindig megpróbál tartalékolni, a rosszabb időkre félretenni, azért, mert csak egyvalami foglalkoztatja, ahogy Pavlov egyik példaké-

---

maguk csoportosulását: Roman Szencsinnel, Ilja Kocserginnel, Szergej Sargunovval és Irina Gyenyezskinával az élen. S amíg a második csoport egyáltalán nem radikális, addig a „nullások”, valamint az első csoport, Pavlovék tömörülése nem mentes a szélsőséges nézetektől sem. A „nullásokat” az agresszív baloldali szerveződések egyesítik, miközben azt vallják magukról, hogy ők olyan unokák, akik a szigorú, frontot megjárt nagyapáik szavára hallgatnak, és lázadoznak az egyre gyengébb apáik önmentegető anekdotázása ellen. Pavlov csoportjának tagjai pedig a „liberális irányzat belső lázadóiként” ellenségesen viseltetnek a ’60-as évek irónemzedéke és a posztmodern túlkapasai iránt, ugyanakkor a 19. század lélektani prózájára, illetve a másodmodern prózájának alkotóira, például Jurij Kazakovra vagy Szolzsenyicinre különös figyelmet fordítanak. (Forrás: www.3slovary.ru/publ/sovremennaja_russkaja_lityeratura/novij_realizm_neorealizm/6-1-0-54/ Lásd erről bővebben magyarul Goretity József *Az orosz „új realizmus” értelme és eredete* című cikkét. (*Tiszatáj*, 2013/9.). Az új realizmus folyamatait részletesen kifejtő cikke mellett Goretity József a Pavlov-regény fordítójaként is figyelmet érdemel: hisz a trilógiát, annak ellenére, hogy az igen nehéz, stilizált, metaforákkal telített szöveg, minden bonyolultsága ellenére kiválóan, olvasmányosan tudta nyelvünkre átültetni.

pének, Platonovnak a hőseit, például Smakovot is: az emberiség sorsának mielőbbi jobbra fordítása. Amíg Platonov hősenek „vakmerő tervei a szovjet nagyratörés praktikus variánsai: az óceánokat és a tengereket a föld mélyébe vezetve óhajta az esőzést megszüntetni, és az emberek által lakható földfelszínét megnövelni”³, addig Pavlov Habarovjának az állományhoz érkező rothadt krumplival kapcsolatban támad forradalmi ötlete: „És így gondolkodott: mi lenne, ha tavasszal kertet alakítanánk ki itt a sztyeppén, és krumplit ültetnénk ide? Azt mondják, egyetlen szem krumpliból egész vödörre való lesz. (...) Talán nem is küldenek el nyugdíjba, hanem itt tartanak a gazdaság mellett, ha az hasznosnak bizonyul az emberiség számára.” (25.) Világmegváltó szándéka azonban a lágerközegben lázadással ér föl. Ahol a vodkaiváson kívül senki sem csinál szívesen semmit – mint például a Habarov mellé rendelt munkafelügyelő, Ilja Peregud –, ott az ilyen cselekedet – utal rá a mű egy újabb fejezetcíme – „állami ügyvé” válik.

A százados felvetése fogja a műfaji változást beindítani, a mesés elemekkel induló történetet állatmesévé változtatni: az „ügy” minden feljebbvalóból – például az annak tisztázására kiküldött Szkripicinből vagy az őt irányító Pobedov ezredesből – állati tulajdonságokat hív elő. Szkripicin, miután börtönbe zárja Habarovot, „úgy érezte magát, mint egy egér” (59.), az ezredes pedig úgy búj meg az irodában, „mint béka a mocsárban.” (60.) S mivel a két alak nemcsak Habarovval, hanem egymással is összetűzésbe kerül, Pavlov sajátos békaegér-harcot (is) ábrázol. Miközben fő ellenfelük, Habarov azzal is kitűnik közülük, hogy ő nem rendelkezik állati attribútumokkal. De ebben a közegben ő sem maradhat meg tisztán emberi figurának. A körülötte élők szolgálatába állva hőstette eszközére, a krumplira kezd hasonlítani: „Habarov vaskos, zömök ember volt, olyan, mint egy rendes zsák krumpli.” (10.) S „krumpliként” már-már beleszeret a saját ügyébe, a krumplibá, csak ez tölti ki a gondolatait: „Amikor meleg volt, örült, mert azt gondolta, a krumpli is sütkérezik a napon. Amikor pedig eső öntözte, szintén örült, mert azt gondolta, a krumpli ilyenkor jót iszik.” (33.) A „szerelem” azonban végzetesnek bizonyul Habarov szempontjából, s az állatmese ekkor vált át tragikus realitásba. Mert a világmegváltó tervet hol a katonák lázadása akadályozza, hol pedig Szkripiciné akciója, akik büntetés-képp visszatartják a század illetményét. Habarov ekkor, végső elkeseredésében tesz még egy utolsó kísérletet, hogy mindent helyrehozzon: a tél kellős közepén maga indul el a sztyeppén át Ugolpunkta, hogy elhozza társainak az illetményt.

Ha Oleg Pavlov a *Kincstári mesét* Habarov sztyeppéi halálával befejezné, a történet valóban tragikus véget érne. De ahogy elődje, Platonov is olyan hősöket ábrázolt, akiknek a vágyai messze vannak a valóságtól, groteszkül nagyra törnek, s így bukásuk sem egyértelmű tragikum, így Pavlov ebben is követi elődjét, amikor Habarov halála után a pátosz és a paródia elemeit vegyíti. Habarovot mint későn megértett embert, sőt, mint hőst akarják eltemetni a társai, de mivel a hóban kétrét görnyedve megfagyott századost nem lehet kiegyenesíteni s koporsóba rakni, koporsó helyett kénytelenek egy hordóban eltemetni. A koporsókészítő ezt mondja: „Tessék, használgatók, káposzta savanyodott benne, kimosom, de micsoda lélek fog felszállni belőle.” (158.) A végső útjára káposztaszagú hordóban görgetett hős története így fordul át teljes abszurditásba.

A kritikusok egyöntetű véleménye szerint Pavlov *Kincstári meséje* művészetének „az a központi alkotása, amely magába foglalja mindazt, amit a szerző a későbbi műveiben részletesen kifejt.”⁴ A trilógia második részére, az 1997-es *A Matyusin-ügy* című alkotásra ez több tekintetben igaz. Egyrészt az időtlenség miatt: ebben a kisregényben ugyan már szó sincs a mesei „hol volt, hol nem volt”-ról, de mindaz, ami a mottón, majd a főhős sor-

³ Lásd: Zöldhelyi Zsuzsa (szerk): *Az orosz irodalom története a kezdetektől 1940-ig*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997, 291.

⁴ K. A. Koskenyeva: *Bolno zsyty, o proze Olega Pavlova*, in: *Revolucija nyizkih szmiszlov*, Moszkva, 2011, 162.

sán keresztül élénk tárul, a mítoszok ciklikus időkezelését és a „bármikor megtörténhet, megisméltódnak” érzését kelti bennünk. A mottó, a Káin-féle híres-hírhedt „Talán őrzője vagyok a testvéremnek?” mondat előrevetíti azt a családtörténetet, amely a hőst elindítja a bűnbe vezető útján, illetve azt a rengeteg fájdalmat és borzalmat, amit itt ugyanúgy, mint a trilógia első részében, a légkörvilágban fogunk ismét megtapasztalni.⁵

A főhős, Vaszilij Matyusin életét eleve elrendelés-szerűen határozza meg a család, amibe beleszületik. Grigorij Iljics Matyusin, az apa árva gyerekként nő fel, majd nevelőapja lányát veszi feleségül, s két gyerekük születik, Jakov, s a nála tíz évvel fiatalabb Vaszilij. Az apa iszik, s folyamatosan veri az anyát. „Az anyja üvöltése, amely akkor hangzott fel a sötét, visszhangos házban, amikor az apja ütésre lendítette a kezét, (...) ez volt Matyusin első emléke az életből.” (171.) Ilyen körülmények között a családtagok ismét, mint a *Kincstári mesében*, állatokká degradálódnak. Az anya például úgy akaszkodik bele a férjébe, mint egy kutya: „örömteli fogadtatás helyett üvöltéssel, ugatással várta” (175.). Jakov viszont az anyját csak szürke kisegérnek látja, főleg azután, hogy elveszi feleségül Ljudmilát, aki a kis Vasziára is hatást gyakorol. Arra a Vaszilijra, aki addigra már, a családi perpatvarok közepette „hideg békabőrt” (180.) öltött magára, mintegy védekezésül, s csak ennek a nőnek a közelségében vedli le azt magáról. Ami nem véletlen, hisz a gyerekek a bátyjától, Jakovtól sem kap semmi mást, mint kínzást, a következő szavak kíséretében: „Mihelyst megszületél, máris gyűlölni kezdtelek.” (184.) Vaszilij ekkor érti meg, hogy őt senki sem szereti. Képtelen megbocsátani a bátyja szavait, s alig várja, hogy „eltűnjön otthonról ez a nyáladzó, fölösleges ember.” (193.) Tulajdonképpen a halálát kívánja. S bár ő a kisebbik testvér – Pavlov ezen a ponton a maga ízlése szerint alakítja át a bibliai történetet –, nem Ábelként viselkedik, hanem Káinhoz hasonlóan szintén irigységből akarja eltávolítani testvérét, Jakovot. Mert azt gondolja, hogy az apjának – mint a Bibliában Istennek Ábel – ő a fontosabb, kedvesebb, hogy az apja csak Jakovval számol.

Az, hogy Vaszja a bátyja halálát kívánja, nem tudatos vágy. Ezért, amikor a vágy teljessül, s Jakov elesik a fronton, Matyusin „felfogta, hogy baj történt, hogy meghalt a bátyja, de semmi sem mozdult meg benne, és ettől még meg is ijedt egy kicsit: úgy látszik, a lelke nyomasztóan érzékeltlen, önálló életet él” (193.), amit „szendergő tudatával” (Koskenyeva találó kifejezése) képtelen irányítani. A lelkeben és a tudatában lejátszódó folyamatok ettől a pillanattól kezdve teljesen szétválnak. Ami azért is veszélyes, mert amikor Matyusint besorozzák, olyan közegbe kerül, ahol az emberi kapcsolatok amúgy is egymás kijátszására, átverésére, s korántsem a barátságra, netán a szeretetre épülnek. A durva katonai közeg tehát csak tovább, még hozzá végletesen deformálja a személyiségét. Egyetértek Koskenyevával abban, hogy Pavlov itt Matyusin bűn és bűnhődését akarta megírni, amiből végül csak az ideamentes bűnelkövetés-rész készült el a fogva tartott lelovásával mint végkifejlettel. Ám véleményem szerint, ahogy Dosztojevszkijnél, úgy Pavlovnál is sokkal fontosabb a bűnhöz vezető út, mint annak végrehajtása. Ennek az útnak több lépcsőfoka van a műben, s mindegyik összefügg a lágerlét abszurditásával. A besorozás után nem sokkal, a kiképzőhelyen, Matyusin találkozik Moldavan szakaszvezetővel, s „kisdéd” játékaival: „A legkegyetlenebb dolog az volt, amikor Moldavan »haszonbérbe« vette a kopaszokat. Mindenkinek fel kellett sorakoznia, Moldavan pedig ököllel mindenkit szívtájékon vágott. (...) Tíz ilyen ütést, tíz ilyen éjszakát Matyusinnak is ki kellett bírnia.” (219-220.) Majd pedig, amikor a rosszul feltekert kapcája annyira feltöri Matyusin lábát, hogy be kell mennie a gyengélkedőre, ismét szembetalálja magát Moldavan sajátos nézőpontjával: „ha gyengélkedőre vágysz, ez azt jelenti, hogy éjjel, ha visszatérsz a kaszárnnyába,

⁵ Ritkán történik meg, hogy kritikusként a kötet borítójáról is szót kell ejtenem. Ez esetben azonban a Pintér József tervei alapján készült borító olyannyira találó, olyannyira – már a szöveg ismerete nélkül is – megeremti számunkra a lágerlét borzalmakkal teli hangulatát, hogy mindenképp dicséretet érdemel.

fizetni fogsz.” (221.) Az a gondolat azonban, hogy megfizet, azaz, hogy megölhetik, „nem ébresztett benne félelmet.” (224.) Egyfelől azért nem, mert önmagát s az életét nem becsüli semmire sem. De a szeretethiány, s a mások iránti gyűlölet itt nem állítja meg a gondolkodását. Mert „ha Moldavan megteszi” – elmélkedik –, azaz megöli őt, „akkor később ezért megölik Moldavant – ő, Matyusin éppen azért született, hogy Moldavant elpusztítsa.” (225.) Tehát a saját halálával mást akar büntetni.

Ennek a gondolkodásmódnak a következő lépcsőfoka, amikor a kiképzés után Matyusin az úgynevezett „vodkás” toronyba kerül őrszolgálatba. A torony neve az ott folyó „tevékenységre”, a seftelésre utal, amely az örök és a síttesek között zajlik. Ebben Matyusin is részt vesz, segíti a kínai és a kutyakiképző illegális kereskedését. A politikai tiszt, Arman szemében viszont egyre gyanúsabbá válik, s ekkor úgy dönt, hogy az öngyilkosság az egyetlen megoldás. Tehát most nem mással akarja megöletni magát, hanem saját kezével akar véget vetni az életének. De az öngyilkosság itt sem öncélú: megint büntetni akar vele, büntetni a kínait és a kutyakiképzőt: „már holnap feldobja őket az egész őrszoba, és Armant is megfenyítik, nem lesz többé tiszt.” (313.) Azt az elképzelését azonban, hogy saját halálával másokat büntet, felülírják az ösztönei, a tudata által irányíthatatlan érzései. Így őrszolgálat közben, váratlanul ő maga követ el gyilkosságot: lelő egy síttest. S ha ösztönös cselekedetének bűnhődés-részét nem is mutatja be a kisregény, a büntetés-részt, azt gondolom, igen. Hiszen Matyusinra rámérlik a legnagyobb büntetést, amit csak a sorstól kaphat: tette után leszerelik, szabadon engedik az életbe. Ám ezzel a lehetőséggel, ezzel a szabadsággal egy szendergő tudatú ember, akinek fogalma sincs az emberi kapcsolatokról, egyáltalán nem tud élni, „egyáltalán nincs hová mennie”.⁶ Tudata önmagát koporsóba zárta, ahonnan, bármilyen lágerbéli vagy lágermentes közegben, képtelen kilépni. Ezért Matyusin „ugyanúgy távozott ebből az életből, mint ahogyan a világra jött: nem érzett semmit.” (321.)

A trilógia harmadik része, *A gyász kilencedik napja Karagandában, avagy az utolsó napok elbeszélése* című, 2002-es alkotás⁷ a *Kincstári meséhez* hasonlóan ismét valódi koporsókkal lesz tele. A konkrét tárgyakon, a koporsókon kívül azonban itt már végképp semmi nem az, aminek látszik. A kiindulópont megint a katonai szintér: a lőtér és a kórház, az itt létező-lézenszó emberek viselkedése azonban egyre inkább azt mutatja, hogy nem konkrét térbe, hanem egy menny és pokol közötti kísértetvilágba csöppentünk bele. Amit ugyan hívhatunk földi létnek, de mindenképp csak átmeneti szférának egy következő szféra, egy következő állomás felé tartó úton. Mert ebben a műben már nemcsak arról van szó, amit a két előző kisregényben megtapasztaltunk: az emberek állatokká, csótányokká, rovarokká alacsonyodásáról, hanem egyfelől a teljes eltargyiasulásukról, másfelől a szellemmé válásukról.

Pavlov mindehhez ismét a Bibliát parafrazeálja. Az első fejezet, amely a *Genezis* címet viseli, abba a lágerkórházba kalauzol bennünket, amelyet egy Insztyitov nevű fogorvos vezet. Neve, az orosz insztyitov, azaz intézet szóból képzett név mutatja, hogy nem érző lényről, mindössze egy gépről van szó, akin benyomtak egy gombot, hogy vezesse a kórházát. Akik itt emberi formát öltenek, azok az állatok: pontosabban az egész intézetet „uraló” egerek, akik valódi ellenségként vannak jelen Insztyitov tudatában: „ezek meg akarnak ölni” (330.) – hangoztatja félelmében. Mindenki más, aki itt tartózkodik, rejtélyes, titokzatos, mint a betegként érkező hadnagy, vagy sokkal inkább kísértetre, szellemre hasonlít, mint Aljosa Holmogorov, aki, miután a süket Abdulajevnél a lőtéren letöltötte a szolgálatát, elsősorban azért kerül ide, hogy Abdulajev hálájának jeleként örökre szóló

⁶ Nem véletlenül tettem idézőjelbe a fenti fél mondatot: hisz éppen Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődésében* hangzik el hasonló Marmeladov szájából: „De ha egyszer nincs már kihez, nincs már hová menjen.”

⁷ Oleg Pavlov ezért a kisregényéért megkapta az orosz Booker-díjat, amely Oroszországban a legrangosabb irodalmi díjnak számít.

fémfogat kapjon Insztyitutovtól. Aljosa „időnként kísértetnek érezte magát. De az is volt: olyan ember, akinek a létezéséről egyedül csak a süket Abdulka tudott.” (348.)

Aljosa mint kísértetlény épp kapóra jön Insztyitutovnak egy feladat elvégzéséhez, amikor egy Muhin nevű (a név az orosz légy szó képzett alakja!) fiatalember holttestéért kell elmenni a katonai kórház hullaházába. Insztyitutov a küldetést nem mástól, mint Muhin apjától kapta, aki szintén kísértetre hasonlít: „Mint Hamlet apja – horkant fel a kórházparancsnok. Ráadásul kalapban.” (361.) A szereplők elindulnak Muhinért a hullaházba, hogy onnan a végső útjára kísérik. S ettől kezdve az átváltozás tovább fokozódik: az élők holtaknak, a holtak pedig élőknek tűnnek a nem várt események következtében. Az átváltozás átöltözéssel kezdődik: a holttestnek nincs díszegyenruhája, amiben eltemessék, így Aljosa „adja neki kölcsön” a sajátját, ő pedig belebújik a holttest ruhájába. Aztán a kopersókérszítőnél történnek furcsa dolgok: él a műhelyben egy hasonmás, akiről ezt mondja a mester: „És hogy én az ő kedves, másik fele vagyok – az már biztos. Nélkülem ő már rég a földben rothadna, velem viszont feltámadt halottaiból.” (403.) Amiről Holmogorovnak rögtön eszébe jut egy hasonló történet: „Holmogorovnak úgy rémlett, hogy mindezzel már találkozott életében – ezzel a széles homlokú, jóságos öreggel és egy ugyanilyen elbeszéléssel arról az emberről, aki már halott volt, de hirtelen életre kelt.” (403.)

A krisztusi feltámadás parafrazeálásával válik teljessé a műben az élők és holtak felcserélése, vagy inkább felcserélhetősége a szövegben, amikor Aljosával az élen egy vonaton szállítják tovább a hullát a végső útjára, ki tudja, hová. Innentől ugyanis a vonat szellemvasúttá válik, amelyen a se élő, se holt figurák sorsa végleg eldől: vajon bűnbe esnek-e vagy sem, s hogy a pokolba vagy a mennybe jutnak-e? Ebből a szempontból hangsúlyos az almaevés motívuma: Pal Palics, a sofőr ezt mondja: „Benyúltam a buslátom zsebébe, és találtam benne egy almát! Mintha csak az égből pottyant volna bele!” (404.) És akkor, amikor Pal Palics úgy nyújtja Holmogorov felé az almát, mint Éva Ádám felé – »Na, harapj bele, nem lopott!« És parancsolón odanyújtotta Aljosának a friss, leves, megrágott almát” (404.) – már lehet sejteni, hogy valamilyen bűnbeesés ezen a szellemvasúton megtörténik.

A bűnbeesés Insztyitutov megölésének formájában valósul meg, amelynek Nazejkinnel együtt részese Holmogorov is. De még a büntény leleplezése után sem dől el végképp, ki élő és ki holt: „A vagon előtt három test hevert mozdulatlanul. (...) Két élő test arccal a földnek feküdt, szétvetett karokkal és lábakkal, mintha keresztre feszítették volna őket. A harmadik, a halott, akinek keze-lába nyugalmasan összezárult, arccal az ég felé nézett. (...) »Hát meghaltam?« – kérdezte ez a szempár” (454.). S abban a műben, ahol a lágerlét, a katonaság, a katonai kórház az egész világegyetem modelljévé, a mennyet, földet, poklot egyesítő mintaképévé válik, s patetikus befejezéssel is záródhatna, Pavlov mindezt ismét abszurdba fordítja, amikor arról értesülünk, hogy a földön fekvő Insztyitutovot még „holtában” sem hagyják békén fő ellenségei. Köpenyéből ugyanis „észrevétlenül előmászott egy aprócska, szürke élőlény – még csak nem is egér, hanem egy egérfióka” (455.).

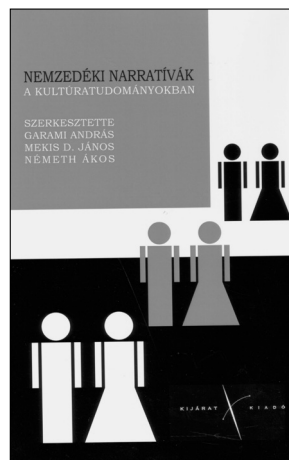
GENERÁCIÓS SZEMPONTOK

*Garami András, Mekis D. János, Németh Ákos (szerk.): Nemzedéki narratívák
a kultúratudományokban*

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszékén rendezték meg azt a konferenciát, amelynek középpontjában a *nemzedék* fogalma állt – az ott elhangzott előadások továbbgondolásából megszülettek aztán a tanulmányok, illetve elkészült néhány, fontos forrásként kezelt írás fordítása, és megszerveződött az a kötet, amely sokkal többet nyújt, mint amennyit egy konferencia anyagát közreadó könyvtől megszokhattunk. Mint minden olyan kötetnél (illetve konferenciánál), amely egy számos módon kontextualizálható hívószót adott (feltehetőleg) felkérésként a szerzőknek, megfigyelhető némi esetlegesség, támadhatnak hiányérzeteik – de nem lenne méltányos számonkérni egy tanulmányköteten, hogy ki/mi/miért nincs benne. Különösen azért nem, mert bár több generációhoz tartozó kutatók írásait adja közre, túlnyomórészt a legfiatalabbak írásai töltik meg, az ő esetükben pedig teljesen természetes, hogy a saját kutatásukat és a kijelölt kulcsfogalmat kapcsolják össze, nem átfogó koncepciók kialakítására vállalkoznak. A hiányok tehát (amelyeket valamennyire enyhíthetett volna, ha nemcsak szerkesztőként, illetve a köszöntő gondolatok szerzőjeként, de saját írással is jelen van Mekis D. János vagy Thomka Beáta) inkább azt jelzik, hogy alapvető fogalmat talált meg magának a pécsiek irodalom- és társadalomtudományi műhelye. A nemzedék számos szerzőnél, múnél, problémánál érvényesíthető szempont – gazdag is a vizsgáltak köre, szó esik, hogy csak néhány példát emlegessek, Szerb Antalról és Ljudmilla Ulickajáról, Tar Sándorról és Kemény Istvánról, Thomas Mannról és Karinthy Gáborról. És nem pusztán irodalomtudományi szempontból közelítenek a kötet szerzői a nemzedékiség, a nemzedéki közeg, a nemzedéki elbeszélésforma kérdéséhez – már az előszó is a szociológus Mannheim Károly *A nemzedékek problémája* című, ebben a kötetben is többször hivatkozott tanulmányának gondolatával indít: „A nemzedéki jelenség a történelmi dinamika kialakulásának egyik alapvető tényezője. Külön feladat az egyszerre ható erők összjátékának a feltárása, aminek a tisztázása nélkül nem ragadhatjuk meg maradandó érvénnyel a történelem alakulását.” (9.)

A nemzedékfogalom szociológiai, történeti aspektusai csaknem minden írásban jelen vannak – és bekerültek olyan írások is, mint Barcsi Tamásé a hatvanas évek fiatalságának nemzedéki lázadásáról, vagy N. Kovács Tímeaé a nőknek a kulturális antropológiában játszott szerepéről, amelyekről nehezen állíthatnám, hogy közvetlenül hozzájárulnának a XX. századi magyar irodalom folyamatainak újragondolásához és megértéséhez. Áttételesen mégis hasznunkra

*Kijarat Kiadó
Budapest, 2012
262 oldal, 2800 Ft*

lehetnek ezek az írások, ha ezekről a folyamatokról kívánunk gondolkodni – mert úgy látom, ez a problémakör áll a középpontban, számomra a vállalkozás legnagyobb értéke az, hogy a XX. század fontos írói, és egyúttal a róluk szóló irodalomtörténeti, kritikai, emlékező szövegek kapcsán szembesülhetünk vele, milyen jelentésekkel telhet meg a nemzedék fogalma. Teljesen egyetérték Mekis D. Jánossal, aki a kötetben is hivatkozott *Nemzedékproblémák, irodalomtörténet, kritika* című írásában kiemelte: „A »nemzedékprobléma« vezérfogalom a kor viszonyainak megértésében, akár a kritikai beszéd, diskurzus főbb mozgásaira, akár az irodalmi intézményrendszer alakulására tekintünk” (Literatura, 2005/3, 363.)

Ahogy az előszóból is kiderül, a nemzedék, legalábbis első közelítésben, objektív, biológiai kategóriának tűnik – az odatarozást a születési dátum határozza meg, ezen túl pedig, ahogy Márai fogalmaz, „nemzedék, melynek közös ihlete, ösztönzése van” (10.). Jelenthet közös ösztönzést egy apa-figurává magasodó, egyben írói mintát adó előd (miként a prózaforodulat jelenségéhez kapcsolt szerzők számára Mészöly Miklós és Ottlik Géza), de legalább ennyire meghatározóvá válhat a közös traumatapasztalat, efféléből pedig nem kevés jutott épp a 20. századra. Miként a szerkesztőként is közreműködő Németh Ákos kiemeli *A tegnapi árnyékában. Az „esszéíró nemzedék” és kontextusa: a korszak európai és magyar nemzedéki retorikája* című tanulmányában (számomra az egész kötet egyik legösszetettebb, legizgalmasabb írása ez), épp a sorjázó traumák mélyítették el a generációk közti töréseket: „A nemzedéki megszakíttottság és újrakezdés tapasztalatai a 20. század során a korábbiaknál is koncentráltabb formában jelentkeztek, mivel az első világháború, illetve az azt követő idők gyors egymásutánban bekövetkezett történelmi kataklizmái a különböző korcsoportok tagjainak tapasztalati elkülönöződését eredményezték.” (90.) Igaz, a 20. század második felében a generációs határok akár már egészen elmosódottá válhattak, talán a traumatapasztalat elmaradásával összefüggésben. Míg a századelőn döntő különbséget jelentett, hogy valaki fiatal férfiként vagy kamaszként élte-e meg az első világháborút, addig Kemény István saját élménye az, hogy a meg-nem-élés hozott létre egy egészen tág időhatárokkal leírható generációt: „Az én nemzedékembe Kukorely Endrétől (1951) Peer Krisztiánig (1974) bele lehet venni minden olyan írt, aki a rendszer-váltás idejéig nem lett egyértelműen elismerve, vagyis (bár utólam ezt a szót): kanonizálva. Kicsit szűkítve: az én nemzedékem azokból áll, akiknek már nincsenek személyes ’56-os emlékei, de már felnőttek voltak 1990-ben. De nem is ez a legfontosabb: van egy közös szemlélet, egy okos és rezignált, önironikus világlátás.” (A Ménesi Gábornak adott interjút idézi: Fekete Richárd 157.) És, persze, traumák és ezek átalakulása kapcsán érdemes lenne azon is eltopprengeni, hogy Máraiék nemzedékének Gavrilo Princip merénylete volt az alapvető, világot felrobbantó megrázkódtatás, 1993-ban pedig egy rajzfilm megszakítása válhatott olyan generációképző erővé, amelynek az *EX Symposion* 2010-ben tematikus számot szentelt. Miként Jekel András írja ebben a lapszámban: „1993. december 12-én a Magyar Televízió egyes csatornáján a *Kacsamesék* közben elsötétült a képernyő, s hosszas adásszünet után bejelentették Antall József miniszterelnök halálát. Az akkori öt-tizenöt évesek, azaz a mai húsz-harminc évesek nagy része emlékszik erre az eseményre. Sokan generációs traumaként jellemzik az esetet. [...] Nagyon sok gyermeknek ez volt az első találkozása a halállal és egyúttal a politikával is.” (*EX Symposion*, 2010/70, 66.)

Persze, ha az irodalomtörténetet mint elbeszélést nézzük, akkor a 20. században hagyományosan és hosszú ideig nem történelmi traumák és azok megélése mentén különböztettük meg az egyes nemzedékeket – a lázadást, a szembenállást, az előző nemzedékkel való szembekerülést okozta töréseket egyaránt elmosva egy folyóirathoz kötöttük a 20. század írógenerációit. Ahogy Fekete Richárd írja: „A nemzedék fogalma az irodalomtudományban értelemkonstruáló erővel bír, ennek talán legkézenfekvőbb példája a Nyugat történetének generációs, leegyszerűsített elbeszélése.” (157.) Az egyszerűsítés

eredményezte azt, hogy még évtizedekkel a folyóirat megszűnése után is annak új nemzedékeit emlegettük – ez a felfogás pedig olyan folytonosságot sugallt, amely sem az írói beszédmódokat, sem az irodalmi intézményrendszer alakulását, sem az egyes írócsoportok egymáshoz való viszonyát tekintve nem volt igazolható.

A 20. század irodalmának a *megszakítottság* lett az alaptapasztalata, ezért az irodalomba belépők a saját helyüket a lázadáson keresztül, az irodalmi apákkal való szembehelezkedésben találták meg, akár rituális apagyilkosságokat is elkövetve: „A modernitás korában a folytonossággal szemben sokkal inkább a társadalmi tudat megszakítottságának kifejezői a nemzedéki alapon szerveződő politikai, irodalmi, művészeti diskurzusok. A nemzedéki narratívák kialakulásának hátterét az apák és fiúk nemzedékenként megújuló antagonizmusa jelenti, mely koronként más-más értékrendbeli, világnézeti tartalmakkal telítődik, és jellemzően a fiak nemzedékének generációs alapú lázadásaként tör a felszínre.” (Németh Ákos, 89.) Mindez olyan mintázatokat is eredményezhetett, hogy a „fiúk” a „nagyapákat” kezelték megelőző hagyományként: ahogy Garami András a prózafordulat nemzedéki kérdései kapcsán meg is jegyzi, „az 1970-es években induló szerzők nem az előző korszakhoz viszonyítva határozták meg önmagukat, hanem visszanyúltak a klasszikus modernség hagyományához, illetve az erre a vonulatra alapozó későmodernség szerzőinek koncepcióihoz.” (188.)

Bár a *Nyugat* folyóirattal hozzátétőlegesen egyszerre indult (hagyományosan a *Nyugat* első nemzedékeként emlegetett) írók esetében egy egész könyvre való probléma merülhetne föl, a kötetnek az első, a *Nyugat nemzedékei és utóélete* című blokkjában csak Karinthy Frigyes, a Nemes Nagy-Babits viszony és Szerb Antal kap külön tanulmányt. Az utolsó írás ráadásul, Szerb Antal monográfusáé, Havasréti Józsefé, legalább ennyire a helyén lenne a következő ciklusban is (*A két világháború közötti szellemi műhelyek nemzedékfogalmai*), hiszen leginkább Németh Ákosnak az esszéíró nemzedéket középpontba állító írásával lép párbeszédbe. Havasréti a Szerb Antal halálára érkezett kortársi reakciókat vizsgálja, kibontva a Szerb temetési beszédét tartó Keresztury Dezső sokat idézett mondatának („Egy nemzedék színe-javát roncsolta szét a közibük vágó bomba”) kontextusát. Azt a kontextust, amely a vészkorszakon az amnézia stratégiájával lépett túl, és Szerb Antalnak a saját „zsidó” identitásához való összetett viszonyáról mélyen hallgatott. Németh Ákos pedig egy Ortutay Gyula naplójában (és kevésbé részletesen más forrásokban) fennmaradt esetet elemez, amikor is Szerb Antalban alapjaiban rendült meg a generációs összetartozás érzése, és tört össze egyúttal az a csodálat, amelyet nemzedéktársa, Márai Sándor iránt érzett: „Márai [...] Farkas Sándor végtelenül érdekes, izgató, de hamis és konjunktúrát kiszolgáló új könyvét idézgette, bizonygatva a zsidó faj nagy bűneit. Végül is, sarokba szorítva kijelentette, hogy igenis van külön európai és külön amerikai faj, s hogy könnyen megkülönböztethető jegyei vannak mindkettőnek, mint minden fajnak általában. Szerb Tóni halálra rémült ettől a sok zagyvaléktól, s Márai elrobogása után a szó teljes értelmében sírva fakadt, és jó ideig sírt. Megrendítette Márai nem új keletű pálfordulása.” (Idézve: 100.) Az eset és elemzése nem pusztán a Szerb- és Márai-értésünk szempontjából lehet lényeges: azt a kötetben csak rejtetten jelenlévő lehetőséget is felmutatja, hogy nemcsak generációkat összekapcsoló, de azokat szétvető traumatapasztalatról is érdemes gondolkodnunk.

Úgy tűnhet az eddig elmondottak alapján, hogy a fiúk, apák és nagyapák uralják az egész kötetet – szó sincs azonban arról, hogy a gender-szempontra kimaradt volna a könyvből, hiszen, miként a szerkesztők leszögezik, „megkerülhetetlen az Ortega által felemlített [lásd: José Ortega y Gasset: *Korunk feladata*, Budapest, Napvilág, 2003] nemek ritmusának kérdése: ha voltak női dominanciájú korok/nemzedékek, volt-e, van-e, lehet-e női oldala a nemzedéki kérdésnek, beszélhetünk-e »anyákról és leányokról.«” (14.) N. Kovács Tímea és Földvári József társadalomtudományi tanulmányai talán még inkább kiemelik

a 20. századi magyar irodalomról folytatott gondolkodásunk korlátait: de ezt a legkevésbé sem a kötet hibájaként említem. Éppen annak köszönhetően, hogy a társadalomtudományi írásokban hangsúlyosan jelen van, az irodalomtudományiakból pedig döntően hiányzik a női nemzedékek szempontja, a könyv megvilágít egy olyan problémát, amelyet későbbi kutatások bonthatnak csak ki. Az egyik legérdekesebb, valójában odavetett megjegyzés ebben a tekintetben V. Gilbert Edité, aki egy a nemzedékiség kapcsán teljesen releváns kortárs orosz alkotást elemmez, Ulickaja *Imágóját*, és itt említi meg, hogy az egyik hősnő, némileg reflektálatlanul, még az anya-lánya konfliktust is az irodalmon keresztül, és éppen ezért szinte magától értetődő módon csak apa-fiú ellentétként tudja elgondolni: „Antonyina Naumovna nem volt botránykezdeményező alkat, de miután Olgát kirúgták az egyetemről, átélte minden keserűségét annak a szakadásnak, amely a jól ismert orosz vonal, az »apák és fiúk« vonal mentén következett be. Éppen ezért nem tett szemrehányást a lányának...” (Goretity József fordításában idézi V. Gilbert Edit: 146-147.)

V. Gilbert Editéhez hasonló elemzéseket, a nemzedéki élményt tematizáló regényekről, novellákról, szívesen olvastam volna többet is – Takács Izoldáé hasonló még, aki Thomas Mann *A Buddenbrook házában* vizsgálja meg a nemzedéki kérdést. Ez utóbbi tanulmányban viszont a szépirodalmi alkotás kissé illusztratív szerepbe kényszerül, szociológiai-társadalomtudományi elméletek demonstrációs terepévé változik. Könnyen lehet, hogy generációs különbségből is fakad, hogy a magam részéről szívesebben látnám a fordított utat – kiindulópontként inkább olvasnék arról, hogy a mű maga miként teszi megkerülhetetlenné a nemzedékiség kérdését, és nem arról, hogy a művet kell „belehelyezni a nemzedéki kérdéstről szóló diskurzusok általános ökonómiájába”. Vagy, miként Koncsos Kinga írásában, lemondanék róla, hogy egy elméleti bevezetőt olvassak végig „költői szimbolizáció, fantázia és költői nézés” kapcsán azért, hogy a Babitshoz mint költői apához kötődő Nemes Nagy-versek elemzésig eljuthassak. A generációs különbséget talán nem is jogosan emlegetem itt: önkritikusan magamba nézve azt kell megállapítanom, hogy az effajta előzetes fogalomtisztázás, az elméleti keretek részletes felvázolása inkább a fiatal korban született elemzések sajátossága szokott lenni, később talán törvényszerűen történik meg az, ha megtörténik, hogy a tárgy, a mű által felvetett szempontok kerülnek előtérbe.

A magam számára különös jelentőséget adott a kötetnek az, hogy megerősítést kaptam: Kosztolányi Dezső jelenlegi tudásunk szerint első, nyomtatásban megjelent novellájáról gondolkodva nem véletlenül érzem relevánsnak a nemzedékiség fogalmát. A *Károly apja* című novelláról van szó, amely első változatában még a *Kifelé* címet viselte, és először 1904 szeptemberében, a *Szeged és vidék*ben jelent meg (kötetben először a *Boszorkányos esték*ben) – ezt olvashatjuk róla írói önvallomásként a Kosztolányi Kritikai Kiadásban most megjelent, a levelezésből készült könyvek sorát elindító kötetben: „»Kifelé« című novellámat egyszerre, majdnem lázban (nem lámpalázban) irtam; sietve, talán elnagyolva, át nem olvasva, nem javítva, de nagy erővel. Ezt kellett írnom. Budapestről haza térve egy dráma eszméje motoszkált agyamban s ennek alap gondolata pattant ki a vázlatos és lámpalázos elbeszélésben, melyre most is nagy szeretettel tekintek. Elgondoltam, hogy mily távolságban áll egymástól az a |:két:| nemzedék, melynek egyike Kisfaludi Károly, Jókai, Kemény olvasásán nőtt fel, míg a másika Ibsenből, Nietzscheből, Spencer Herbertből szivta fel szellemi [!] kiképzéséhez szükséges talaj-táplálékot. S ennek a két ellentétes »eszme-delejjel« eszme-fluidummal ellátott nemzedéknek szikráit, lángkéveit és villámait akartam reprodukálni, s akarom most is, mikor reggeltől estig nyugtalanul járkálok ide s tova, hogy megtaláljam azt a pontot, melyen a problémát legkönnyebben húzhatom ki. A műforma már nem kérdéses. A két világ hatalmas összeütközésére csak a dráma kínálkozik. Az eszközöket is kiválasztottam: a régi világ képviselője az apa, az újé a fiú lesz, s egy kiábrándult idealista, s egy fölfelé törő, nyugalmat nem ismerő tempe-

ramentum forradalmas kavargásában fog megtisztulni az a gondolat, hogy bárkihez, – s szüleinkhez is – csak annyiban van közünk, a mennyiben lelkünkhöz rokon. A fiú felveszi a harcot a szülői ház nyárspolgárságával, aprólékoskodásával, az apa rövidlátóságával, meghasonlik az egész családdal s végre egy hóbortos és bölcs barátja karján ott hagyja a tisztos és öreg embert, a szülőanyát, a testvéreket, azzal a cinikus, de lélekemelő mondással, hogy »ezekhez az emberekhez« nincs semmi köze.” (Kosztolányi Dezső *Összes Művei Levelezése I. 1901–1907*, szerkesztette Buda Attila, Kalligram, Pozsony, 2013, 132–133.)

A drámából, mint ma már tudjuk, novella lett, Kosztolányi pedig élete vége felé mint-ha megírta volna ennek az írásnak a „párját” is, a *Barkochbát*, ahol már Esti Kornél tartozik az apák nemzedékéhez, és vele áll szemben Jancsi János, a fiú, akit az életrajzi olvasatok József Attilával szoktak azonosítani. Már az is igen összetett és árnyalt kép tehát, amelyet ebben az izgalmas kötetben kapunk a nemzedéki tapasztalatról, a nemzedékről mint értelmezői alakzatról, de mindaz, ami a *Nemzedéki narratívák a kultúratudományokban* című könyvből kibontható, még ennél is sokkal, sokkal messzebbre visz.

Szederkényi Ervin Hanus Erzsébettel

A TESTRŐL

Keresztesi József beszélgetése*

Keresztesi József: *Arra gondoltam, hogy a mai estének laza, keresztöltéses jellege lehetne: menet közben Szilárd néhányszor felolvassa a verseiből, Zoli pedig zenélne. Úgy terveztem a beszélgetés menetét, hogy az Abramovič-videoinstallációtól indulunk, és oda jutunk vissza, ha minden jól megy. Az első kérdésem az volna, Szilárd, hogy szerinted mit is láttunk az Abramovič-tárlaton? Első pillantásra voltaképpen egyszerű üzenete van ennek a filmnek: gyerekek játszanak háborúsdit idillikus környezetben, már ha Laoszt madártávlatból lehet annak tekinteni, a végén pedig elégetik a fegyvereket. Az üresség nyolc leckéje happy enddel zárul. Valóban ilyen egyszerűen megfejthető üzenet ez szerinted?*

Borbély Szilárd: Egyrészt biztos: legalábbis ez a transzparens üzenete. De hát nem ez az egyszerű üzenet a lényeg, gondolom én, hanem az, amit közben látunk, és ami sokkolóan hathat, ami provokatívan hat. Rengeteg dolog van, ami ehhez kapcsolódik, ami erről eszébe jut az embernek, afrikai gyerekek és így tovább – ez egy laoszi történet volt.

K. J.: *Számomra az installáció ürességfogalma érdekes. Az „üresség” buddhista kontextusban tökéletesen pozitív fogalom, míg a nyugati kultúrában valamiféle hiányt jelöl. Talán ennek a kisfilmnek a jelentése nem feltétlenül rögzíthető és didaktikus. Fürth Eszter írja a revizor.hu-n megjelent kritikájában, hogy a happy end a film végén voltaképpen fegyverletétel. Nem arról van szó, hogy a gyerekek felszabadultan elégetik a játékfegyvereket, hanem leteszik őket, és szépen, sorban, fegyelmezetten elvonulnak.*

B. Sz.: Nyilvánvalóan nagyon sok értelmezés kapcsolódhat ehhez. Nem tudom: mind ez mást jelent a fiatalabbaknak, mást az idősebbeknek. Amikor először ránéztem az interneten a képekre, akkor azt hittem, hogy ezek igazi fegyverek. És aztán jobban megnézve láttam, hogy ezek nem igazi fegyverek. Én voltam katona, használtam igazi fegyvereket. Egy olyan generációhoz tartozom, amelyik a háború poszttraumás generációja volt. Tizenyolc évvel a háború befejezése után születtem. És akkor még javában élt a félelem, '63-64-ben. Kornis írja a könyvében, hogy '63-ig az emberek nem tudtak normálisan viselkedni, beleértve az ő szüleit és mindenki mást is. Azért '56 után, '64-63-65 körül, a hatvanas években még abnormális volt a világ, és a gyerekkor is. Emlékszem, hogy amikor tévét néztünk, akkor csupa háborús filmet néztünk, *A négy páncélos és a kutját* meg egyebeket...

K. J.: *Az jó is volt.*

B. Sz.: Jó volt. Más nem volt. Mi magunk is azt játszottuk, és nem lehetett ilyen jó fegy-

* A beszélgetésre 2012. április 22-én került sor Budapesten, a Múcsarnokban Marina Abramovič *Az üresség nyolc leckéje* című videoinstallációjának a kísérőrendezvényeként (2012. február 23. – 2012. április 29., kurátor: Boros Lili). Az estet Borbély Szilárd felolvasása, illetve Lantos Zoltán hegedűjátéka tagolta; az ily módon három részessé váló beszélgetés szakaszait csillaggal választottam el egymástól. Borbély Szilárd először *Az Éjszakához* és *A tízezer* című verseket olvasta föl, a második körben *A Magzathoz* és *Az Anatómiához* címűeket, befejezésüképpen pedig *A pázsitot*. Az elhangzott szövegen igyekeztem a lehető legkevesebbet változtatni, mindössze apró stilizációkra szorítkoztam, hogy megőrizsem az élőbeszéd-jellegét. A cím egyszersmind a rendezvénysorozat címe is volt. (K. J.)

vereket venni, mint amilyen ezeknek a gyerekeknek van, hanem csináltunk fából. Nagyon szerettük a fegyvereket.

K. J.: Nagyon érdekes, amit a háború utáni poszttraumás helyzetről mondasz. Abramovič életműve a fiatalkorában, a hetvenes években előadott performanszokkal vált híressé és hírhedtté egyszerre. Ezekben a performanszokban valamiféle határátlépést kísérel meg, fizikailag teszi kockára a saját testét, a saját életét. Megvágja magát késsel, visszajátssza ennek a felvételeit, és próbálja rekonstruálni, hogyan vágta meg magát; oxigénhiányban eszméletét veszti egy lángoló ötágú csillag közepén, és a közönségnek kell kihoznia onnan, hogy életben maradjon. A leghíresebb ezek közül a hetvenes évekbeli performanszok közül, melyek a Ritmus sorozatcímen váltak ismertté, amikor kitesz hetvenvalahány tárgyat maga elé, és hat órán keresztül engedi a közönségnek, hogy ezekkel a tárgyakkal bármit megtehesen. Objektummá változtatja önmagát, a tárgyak között pedig van rózsaszál, méz, szike, megtöltött pisztoly. A közönség az elején nagyon óvatos és visszafogott, majd a végén az egyik tagjának úgy kell kicsavarnia a másik kezéből a fegyvert. Az objektum tökéletes psziszitívása voltaképpen egy idő után agressziót vált ki a nézőkből, valamiféle határátlépés történik, megszűnik az esztétikai távolság, amit normál esetben a műalkotással szembeni viszonyunknak tulajdonítani szoktunk. Te verseket írsz. A te eszközöd nem a test, nem a közönség bevonása egy fizikai szituációba, hanem a nyelv. De aki a nyelvvvel dolgozik, nyilván az is igyekszik valamiféle határt megszüntetni, valamiféle távolságot fől számolni.

B. Sz.: Visszatérve még az előzőhöz: én nem ismerem jól Abramovič tevékenységét, de arról, amit olvastam és amit mondasz, eszembe jut Hajas Tibor, aki ugyanazt csinálta vagy valami hasonlót. És azt gondolom, hogy ez ugyanaz a generáció. A trauma utáni, tehát a háború után született generáció, a '46-47-49-ben születettek még Európában is javában háborús tudatban élnek, és ezt újrajátsszák. És azt gondolom, hogy innen a határátlépéseknek ezek az önvészélyes kísérletei – bár nem vagyok ebben járatos, meg jogosult se vagyok erről beszélni. Az a generáció, azok az évjáratok, akik a hatvanas években születtek – épp ezen a határvonalon, amikor már azt hittük itt, Európában, hogy lehet normálisan élni, mert elég messze van a háború meg a forradalom is –, nagyon sok mindent vittek tovább. A szülők emlékezete, a nagyszülők emlékezete, ezek a traumák, amelyek visszavisszatértek álmokban, mindenféle formában – ez benne ragadt mindenkinek a tudatában, az enyémben is. Nem véletlenül játszottuk mi is, azt hiszem, annyira szenvedélyesen ezeket a háborús-partizános meg egyéb játékokat. Egyszer majdnem sikerült is az egyik falubeli fiút fölakasztani, mert épp *A Tenkes kapitányának* azt a jelenetét játszottuk le, szabadon a film után, amikor valami áruló labancot föl kell akasztani, és volt egy kicsit ügyefogyott, kevésbé akaraterős fiú, a Bálint, akin ki is próbáltuk, hogy is működik ez. Egész addig jól működött a dolog, amíg a Bálintnak a feje nem lilult el, és a nyelve nem csúszott ki a szájából. Na, akkor mindenki elszaladt. Akkor hazarohant mindenki. Véletlenül egy felnőt arra járt, levágta. Ez is egy ilyen performansz volt.

K. J.: Abramovičnál is így kezdődik. Egyébként 1946-os születésű, tehát nagyjából az én szüleim generációja. A szülei jugoszláv partizánok voltak. Az édesapja nagyon hamar elhagyta őket, az anyja pedig katonaviselt asszony volt, valami múzeumigazgató, és iszonyatosan kemény kézzel fogta. Ez szerintem benne van az egész történetben. Marina Abramovičnak huszonkilenc éves koráig este tízre otthon kellett lennie. Azokat a performanszokat, amelyek máig borzolják a kedélyeket világszerte – például amikor bevesz egy kapszulát, és katonai állapotba kerül tőle, vagy kis híján megfullad, vagy véresre sebzi magát –, úgy kellett előadnia, hogy este tízre otthon legyen. Ezek afféle matinék voltak, ezek szerint. Ez nagyon-nagyon érdekes szituáció; nem is véletlen, hogy el is szaladt a hetvenes évek Jugoszláviájából, ahonnan nem lett volna muszáj elszaladnia, Amszterdamba disszidált.

Ami a traumát vagy a traumafeldolgozást illeti, ennek az egyik módja a performansz, hiszen jelen időbe teszi az eseményt, amely ott van, fizikailag jelen van. A traumafeldolgozás másik módja az, ha elmondjuk a dolgot. Ez a költői út, ha lehet így nevezni. Ahogy Ottlik írja az Iskola a

határonban, Szeredy Dani azért volt nagyszerű srác, mert minden napjuk végén újra elmondta, hogy mi történt velük. Újra elmesélte az összes szarságot, amibe belenyomták őket, és ezzel varázstalanította vagy hatástalanította ezeket. Működik ez szerinted? Működőképesnek találad-e a költészetnek ezt a funkcióját a saját tapasztalataid és saját szövegeid alapján?

B. Sz.: Teljesen, természetesen. Másról sem szól igazából, azt hiszem, az írás vagy akár a költői írás. Konkrétan az én esetemben... – ezt messziről kéne indítani. Az a kötet, amiről ma próbálunk beszélgetni, *A Testhez* című kötet, kifejezetten traumafeldolgozáshoz kapcsolódik. Merthogy nekem az volt az álmom, amikor elkezdtem verseket írni, hogy olyan költészetet csináljak, ami ellene mond annak, amit a leginkább elgondolunk, amikor az iskolában és másutt költészetéről beszélnek. Hogy a szépirodalom afféle szórakoztató dolog. Egyáltalán, számomra az elviselhetetlennek tűnt, hogy vannak ilyenfajta versek, amelyeket „nagy vers” funkcióban használnak. Hogy akkor el lehet mondani, és egy verssel ki lehet takarni egy költőt, vagy egy probléma meg van oldva. Minthogyha abban meg volna valami nagyon-nagyon fontos dolog fogalmazva, és akkor az úgy le van zárva – és akkor vissza lehet hozzá zárandokolni, hogy milyen szép, és akkor csodáljuk, és újra elmondjuk, és Latinovits is elmondja, meg X, Y, Z újra és újra elmondja. Számomra ez elviselhetetlennek tűnt, és hamisnak, hazugnak, és azon voltam, hogy az volna az igazi, számomra való költészet – mert fontos volt, hogy ezzel foglalkozzam –, ami mindezt nem akarja. Nem egy verset, hanem sok verset csinálni, és nem szépet, hanem másfajtat: ami nem okoz esztétikai örömet, hogy jól hangzik, és hogy el lehet mondani, meg lehet hallgatni, hanem elgondolkodtat vagy megráz, vagy újabb kérdéseket tesz fel, de nem ad válaszokat, és így tovább.

K. J.: Akkor most arra kérlek, hogy mutassunk valamit a közönségnek a kötetből. Olvass föl egy-két verset, és innen folytatjuk.

B. Sz.: Kettőt olvasnék föl bevezetésképpen. Annyit még magyarázatképp hozzá kell fűznöm, hogy ez a kötet, *A Testhez* című kötet akkor érthető, meg a benne lévő versek is, hogyha a *Halotti pompa* című könyv utótörténetéhez kapcsoljuk, amely előző könyvben a gyilkosság kérdése volt a legfontosabb számomra. Aztán pedig monomániásan visszavisszatértem hozzá, és nem tudtam szabadulni attól, hogy a költészetben mit lehet kezdeni ezzel a dologgal, a gyilkossággal. Ez egy téma – egy tény, aminek sokféle értelme van, és mindig vissza kellett térnem hozzá. Ezek dokumentumok javarészt, átírások. Tehát nem kitalációk, nem én írtam, hanem csak fölhasználtam őket.

*

K. J.: A kötet, amelyből Szilárd fölolvastott, *A Testhez* címet viseli. Az az alcíme, hogy „ódák és legendák” – erről még beszélni fogunk. Kétfajta szövegtípus található ebben a kötetben, ha jól látom (ódák és legendák, nyilván). A szövegek egy része, amiint arról a jegyzet tanúskodik, tulajdonképpen talált tárgy, átvétel. Így szól a jegyzet: „Különösen két gyűjteménynek vagyok hálás: Singer Magdolna: Asszonyok álmában síró babák, születés és gyász (Jaffa Kiadó, Bp., 2006.), illetve az Eszter Könyvek sorozatban megjelent, Pécsi Katalin által szerkesztett Sós kávé (Novella Kiadó, 2007.) antológiának. Valamint a *Legenda Aurae gyűjteményét forgattam még haszonnal.*” – ez, ha jól tudom, egy tizenharmadik századi szentéletrajz-gyűjtemény, legendárium. Ezek a legendák a kötetben női sorsokat beszélnek el, túlnyomórészt abortusszal, vetéléssel kapcsolatos tapasztalatok, interjúk szövegei. Amit most hallottunk, az az E. Zsanett nevű lány vallomása, akinek az ügyében, amiről nyilván mindenki hallott, ha jól tudom, nem született még jogerős ítélet.

Ezek talált szövegek volnának, amelyeken nem sokat mozdítottál. Versbe tördeled őket, és a vége felé – ennek éppenséggel nem, de a legtöbbjüknek a vége felé – valamiféle finom és kicsit megbicsakló rímes zárlat áll. Mi volt a szándékod ezekkel a talált tárgyként fölhasznált szövegekkel, amelyeken igazából nem mozdítottál sokat, és nem mondható, hogy az adott történetet újrameséled megemelt

költői nyelven? Ez nyilván összefüggésben áll azzal, amiről az előbb beszéltem, miszerint nem akartál megemelt költői nyelven szóló nagy antológiadarabokat írni.

B. Sz.: Azt sem akartam... Igazából a *Halotti pompa* nevezetű könyv után egy csomó kérdés maradt bennem, amelyek az erőszakhoz, a gyilkossághoz, a testhez – nem tudom pontosan elmondani, mindenféle spekulációk, amelyek ehhez a dologhoz kapcsolódtak. Ezekhez a kérdésekhez vagy sejtésekhez kerestem én valamifajta fogódzót, aminek a segítségével – mint egyfajta traumáról – beszélni lehet róluk. Amikor az én életemben, pontosabban a szüleim életében volt, ami volt, egy trauma, és utána ezzel foglalkoztam, próbáltam ezt megérteni, egyszer csak látni kezdtem azt, hogy annyira jelentéktelen ez az én történetem, ez az én problémám, vagy akár az ő történetük és problémájuk. Ha ezt meghosszabbítjuk, ugye, itt van egy olyan világ körülöttünk, amely tele van elvarratlan, kibeszéletlen, megfejtetlen dolgokkal-jelentésekkel (mondjuk így, egyszerűen – vagy bonyolultan), amelyeket nem tudatosítunk, amiről nem lehet beszélni, amelyekkel nem lehet mit kezdeni. Ugyanígy ott vannak az Auschwitz-túlélőknek a történetei. Egyszer csak elgondolkodtatott engem az, hogy mindazt, amit a légerekről, Auschwitzról, erről az ügyről tudunk, amelyek beégtek, ott vannak szimbolikusan a tudatunkban, ezeket mind férfiak mondták el. Nem nők. A női sorsokról, azokról, akik átéltek-túléltek, és utána folytatták az életet, akár úgy, hogy szültek – ezekről az életekről alig lehet valamit tudni. Vajon miért van ez?

Amikor a kezembe került Singer Magdolnának a könyve egy könyvesboltban, néztem, hogy mi lehet ez, beleolvastam, és egészen megrendített, és ott maradtam a könyvvel. Megvettem, és akkor azt láttam, hogy ez egy másik olyan nagy történet, amiről nem beszélünk: az abortusz-történetek. Hogy nők együtt élnek ezzel, aztán anyák lesznek, meg feleségek, meg nagymamák, és nem beszélnek. Singer Magdolna gyűjteménye éppen arról szól, hogy vannak tabuk, amelyekről nem lehet beszélni. Ezek a tabuk kívülről jönnek, és belül is vannak. Mind férfiak, mind nők magukba integrálnak tabukat, amelyeket nem lehet nyelvvé tenni, nem szabad nyelvvé tenni. És vannak kívülről diktált dolgok, amelyek úgyszintén szabályok, amelyeket nem szabad áthágni. Határok vannak, amely határokon innen nem tudjuk, hogy mit jelentenek azok a dolgok. És mind-mind összekapcsolódik: ezek a történetek és ezek a tabuk összekapcsolódnak az erőszakkal, a gyilkossággal, legyen az akár a magzatnak a meggyilkolása. De hát az erőszak is, egyszerűen a nemi erőszak, a családon belüli erőszak, egyszerűen a nőekkel szembeni erőszak bármilyen formája olyan, a mai Magyarországon is még mindig, erősen férfivilágban, amiről nem lehet beszélni. A Zsanett-ügy például nagyon érdekes eset. Történt, ami történt ott körülötte, hallottam a híreket – egy idő után mindig odafigyeltem erre, hogy mi történik, hogy hol tart ez a dolog. És akkor lehetett látni, hogy a férfibeszéd, ami áthatja a médiát is, meg a politikai hatalmat is, ezt az egész témát kidobja, és nem tudnak vele mit kezdeni. És akkor én ezt átírtam, elküldtem egy lapnak: azt gondoltam, hogy ott hangosabban tud megszólalni, a *Népszabadságnál*. Az akkori versszerkesztő, Varga Lajos Márton, aki egyébként velem szemben, azt hiszem, inkább elfogult volt, mint sem, visszaküldte, mondván, hogy ez politikai vers. Akkor elgondolkodtam rajta, hogy hol van a határa a „politikai” versnek és a „nem politikai” versnek.

K. J.: *Mostanában felfutása – szezonja?, évada? – van a politikai költészetnek. A Literának most zajlott a politikai vers verseny. Ha létezik tág értelemben véve politikai téma, akkor a tiéd tökéletesen politikai vers. Akkor ez most egy kitérő lesz: mit gondolsz erről az egész vitáról, ami a magyar politikai költészet körül zajlik, vagy mit gondolsz a magyar politikai költészet állapotáról?*

B. Sz.: Akkor politikai vers, hogyha testpolitika. Ha a testpolitika valóban politikaként értelmeződik, akkor politikai vers Zsanett ügyének az átírata. Ez, amit fölolvastam, éppen az a szöveg, amely egy internetes oldalon akkor elérhető volt valamelyik feljebbíteli bírósági eljárásból: a Zsanett vallomása, ami videóként fönn volt, én pedig akkor

ezt átírtam. Egy picit nyúltam bele, csak nagyon picit, és próbáltam Zsanett intonációját megtartani vagy megőrizni. De én azt gondolom, hogy ez miért volna politikai vers? Ez testpolitika. A testpolitika is politika, de amiről az ÉS-ben beszélnek vagy talán a *Literán*, az egészen más értelemben áll.

K. J.: Szerintem annyiban politikai, ha egy állami szervezeten tagjai, rendőrök követnek el ilyesmit. Nyilván más – politikai – kontextusba állítja a dolgot, mint ha egy galéri tagjai követik el.

A „talált tárgyakkal” való foglalatzkodást nem most kezdted. A Fény a magasból című, Kolozsvárott kiadott mesekönyved Lukács evangéliumából Zakariás és Erzsébet történetét meséli el. Megmozdul Mária méhében a gyermek, amikor találkoznak (és megint ott vagyunk a magzat-történetnél). Az evangéliumi szövegen voltaképpen nem sokat változtatsz. Beteszel egy-két mondatot egy-két helyen, illetve egyetlenegy képet, egy gyertyahasonlatot. Annak az írásnak legalább a nyolcvan százaléka, de lehet, hogy keveset mondok, maga az evangéliumi szöveg. Tehát voltaképpen ugyanazt az eljárást alkalmazod egy teljesen más helyzetben...

B. Sz.: Egy korábbi kísérlet volt, amikor Kafka-leveleknek a részleteit írtam át. Nagyon érdekes mindenfajta játszadozás vagy kísérlet, amikor hozzányúlsz egy szöveghez, picit átírod, és akkor a magadévá teszed. Ez nagyon érdekes dolog, mert igaz, hogy nem te írod abban az értelemben, ahogyan az eredetiségről gondolkodunk – nem te írod, de rajta hagyd a nyomát a saját gondolkodásodnak. És akkor is megváltozik a szöveg jelentése, hogyha nem forgatod föl az összefüggéseit, és nem változtatsz rajta nagyon sokat. Lehetne azt gondolni, hogy ez valamifajta misztikus dolog, mert te dolgozol azzal a szöveggel, nagyon bensőséges lesz a viszonyod vele. Nem tudom, hogy volt-e olyan az életedben, hogy valakinek a ruháját kezdted hordani?

K. J.: Az öcsém hordta az én ruháimat.

B. Sz.: Nem úgy, hogy a nagyobb testvérről marad a kisebbre, hanem valakinek a ruhája úgy lesz fontos számodra, hogy az mindig arra emlékeztet, hogy valakinek a ruhájában jársz. Amikor a kisebb testvér hordja a nagyobbikét, akkor ez nem merül föl, mert muszáj neki. De amikor tiszteletből hordod, vagy valamiképpen érzékelteted azt, hogy neked ehhez viszonyod van, akkor gesztussá lesz. A nagybátyám ruháját hordtam én így. Azt akarom csak mondani, hogy amikor egy szöveggel dolgozol, hogyha picit is változtatsz rajta, abba beköltözik az, amit te gondolsz közben. Én azt gondoltam például, amikor kezembe került Singer Magdolna könyve, hogy ezek nagyszerű dolgok, csodálatosak, olyan mély történetek és olyan megrázó történetek, mint a szenteknek a legendái, tehát ezek legendák, ezek szent történetek, és akkor én úgy fogom ezt használni. És gondoltam, hogy ez nagyon egyszerű dolog, mert úgyis csak átírom, és akkor csak egyszerű műveleteket hajtok végre. De nem ez történt, hanem végtelenül nehéz volt, és nagyon-nagyon megviselt. Vagy három-négy évig mindig elővettem ezt a könyvet, nézegettem, és borzasztó nehéz volt átírni, bár nem sokat változtattam rajta. És attól volt nehéz átírni, hogy be kellett költözni abba a szövegbe: át kellett élni, ami ott történik, együtt kellett lenni azzal, amit elmondtam-átírtam, bár nagyon kicsit nyúltam bele.

K. J.: Ennek nincs ahhoz köze, hogy te nem verseket, hanem könyvet írtál? Hasonló típusú szövegeket írtál egy könyvvé, tehát nem egyetlen nagy verset akartál csinálni egy talált szövegből, hanem egymáshoz kellett hasonítani ezeket szövegeket, hogy illeszkedni tudjanak az egész könyvnek a szövegébe.

B. Sz.: Persze, természetesen ez volt az alapvető nehézség. Elgondoltam valamit, és ahhoz kerestem példákat, ahhoz kerestem nyelvet. Mások történetét fölhasználni végtelenül nehéz. Egyszerűbb volna saját történetet írni, mert azt te találd ki, és te uralod azt a történetet – bizonyos értelemben. De átvenni... És a történet arra szolgál, hogy nyelvet találj ahhoz, hogy elmondhass valamit, amiről te végtelenül keveset tudsz, csak sejtessz. Én férfiember vagyok, és én el sem tudom gondolni, hogy mit jelent az, amit egy nő él át. Én a hatvanas évek közepén születtem, és nem tudom elgondolni azt, hogy mit jelentett

részt venni a háborúban. Rengeteg dolgot kéne megértenem, de arról sincs fogalmam, és nem tudom elképzelni, hogy mit jelentett Auschwitz, mit jelentett a tábor, mit jelentett az, ahogy odavitték az embert, és hogy ott volt, és hogy visszajöhetett. De szeretném megérteni. Tehát szeretnék olyan nyelvet használni, vagy olyan nyelvet találni vagy olyan versnyelvet találni, amelyben ezek a dolgok jelentéssé válnak.

K. J.: *Idáig azokról a történetekről beszélgettünk, amelyeket „legendáknak” nevezünk: talált történetek, talált szövegek átírásai. De mik ezek az „óák” a kötetekben? Efféle címei vannak ezeknek a verseknek, hogy A kesztyűbárhoz, Az ablakhoz, A névelőhöz vagy A körvonalhoz. Ezek általában strofikus szerkezetű rímes szövegek, és nem állítanám, hogy mindegyiket értem az elejétől a végéig. Teljesen más típusúak, mint a „talált tárgyak”. Mik ezek, és miért gondoltad, hogy ebből a két anyagból kell összegyűrni egy könyvet?*

B. Sz.: Nem tudom. Fogalmam sincs. Nem tudok jó választ adni. Ezek ironikus óák. Történeteket, mások történeteit használtam arra, hogy nyelvet találjak valamihez, amit szeretnék elmondani. Ez eddig tiszta sor. Amikor ezekkel a történetekkel, interjúkkal, visszaemlékezésekkel dolgoztam, akkor rettenetes nehéz volt, és borzasztó nyomás alatt voltam. Azt láttam, hogy ezek a történetek bizonyos fogalmakat használnak, de bizonyos fogalmak, amelyek afféle nagy költői vagy filozófiai fogalmak, a mi kultúránknak nagyon-nagyon jelentéssé, mély fogalmi, itt nem merülnek föl. Viszont hirtelen egy lavórnak iszonyatos ereje lesz. Egy tárgynak. Vagy egy esendő fogalomnak, ami a jelentésekhez, a nagy fogalmakhoz képest alulnézetet jelent, valamilyen ironikus rápillantást a dologra. És akkor, ahogy ezekkel a történetekkel dolgoztam, egyszer csak bizonyos dolgok fogalomná váltak, és olyan erővel kezdtek ott lenni, mint ahogy abban a nagy hagyományban, ami az ódaköltészet volt. A klasszicizmus idején valamilyen kiemelt, nagy fogalomról megpróbálta elmondani az ódaköltő – később is, a romantika idején, afféle áldóában – azt, amit tudunk kéne, de nem tudunk, és ehhez a fogalomhoz kapcsolódik. Tehát ami a költészetnek a dolga volna: hogy egyrészt összefoglaljon, nyelvet adjon valaminek, amit már tudunk, és a sejtéseket is odahelyezze mellé – mert a nyelv arra való, hogy bányásszuk ki belőle, amit még nem tudunk, hogy a sejtések is ott legyenek. És akkor ezek a sejtések voltak, amelyek a történetekkel, interjúkkal, visszaemlékezésekkel foglalkozva megjelentek, és erről akartam valamit elmondani. Nem tudom – mert nem tudom. Használtam azt a fajta lírai instrumentumot, hogy lehetséges ilyen ódaszerű verseket írni, és hogy ennek van egyfajta működésmódja. No hát, én ezt ismerem, mert ezzel foglalkozom, tanítom is ezt a működésmódot – ráálltam.

K. J.: *Olvass föl most megint, arra kérek.*

B. Sz. *(a könyvben lapoz):* Nem biztos, hogy értem én ezeket a verseket: én ugyanúgy vagyok vele, mint amit József mondott, hogy ő nem érti – én sem értem. De valami miatt úgy éreztem, hogy ez így van helyén.

*

K. J.: *Van egy titkos tervem, hogy úgy kanyarítsam ezt a beszélgetést, hogy Szilárd elérje az utolsó debreceni vonatot. Ehhez azonban még pár kérdésre válaszolnod kell. A kötet nagy része a testre kérdez rá, a testtel foglalkozik. Akkor van értelme testről beszélni, a testre kérdezni, ha feltételezzük, hogy létezik valami más is rajta kívül. Van egy nagy tehertétel a keresztény hagyományban: azt ígéri ez a hagyomány, hogy testben is föltámadunk. Megigazulunk, megjavulunk – a tönkrement test fizikai létpülése, amit tapasztalunk magunk körül, semmissé válik. Ugyanakkor van egy nagyon érdekes vonulata a kötetnek. Nem fogom most fölolvadni A poszthumánhoz című verset, de talán majd fölolvashatod a vége felé. Nem csupán a test-lélek kérdéssel foglalkozol, nem csupán a holokauszttal mint nagy töréssel vagy nagy szakadással, hanem a biomechanikával is. Miért éreztél ilyen fontosnak, hogy költészeti témává tegyed?*

B. Sz.: Azért, mert, ahogy említetted, a test végtelenül megterhelt és nagyon-nagyon központi jelentőségű dolog. A költészetben is módfelett fontos, sokat beszélünk róla. De amire az én érdeklődésem irányult, az elsősorban az erőszak, a test mint az erőszaknak a tárgya, vagy ehhez hasonló. Tehát ilyen értelemben engem igazából nem az érdekelt, hogy a testen kívül van-e más, hanem hogy a test mit jelent most. Hogyan tudunk rátekinteni? Én nem hiszem, hogy általános nézet volna, hogy az emberek a testükre úgy tekintenek, mint a föltámadás zálogára. Ez valószínűleg nem igaz. A többség, még hogyha vallásos vagy templomba járó vagy hívő is, katolikus vagy keresztény is általában, akkor is azt gondolom, hogy ez a tudat, ennek az evidenciája már rég nincsen a közkultúrában benne. De akkor mi marad? Mi az, amit a test jelent ma, amikor ez a szó elhangzik? Egy bávatag dolgot mondok még mellé: a költészet kellemetlen és számomra nem szimpatikus vonulata görgeti tovább a lélekről való ilyen-olyan dolgokat. És én azt gondolom, hogy jó lenne, hogyha őszintebben vagy tisztábban próbálnánk rátekinteni arra, amit akkor mondunk, amikor a „test” szót ejtjük ki, vagy ehhez kapcsolódóan bármit gondolunk. Rettenetes sok nagyon izgalmas kérdés van, ami nem kerül be a köztudatba, nem válik vitatémává, amikor a mai embernek a testéhez való viszonyáról, a test kulturális szerepéről meg hasonlókról kellene tudni. Én azt gondolom, hogy ez végtelenül hiányzik akár a közoktatásból, a nevelésből. Rengeteg dolog hiányzik ebből a tudásból. A testről való őszinte beszéd nagyon kerülendő, merthogy tele van tabuval. A test igazából már nem is azért érdekes számunkra, merthogy vallási vagy misztikus vagy – nem is tudom – filozófiai jelentései vannak, hanem azért válik érdekessé, vagy azért van még egyáltalán benne az izgalmas dolgok körében, merthogy a tabuknak a gyűjtőhelye. Rengeteg tabu kapcsolódik hozzá, és rengeteg megválaszolatlan kérdés merül föl. A teológia sem akar vele mit kezdeni. Számítatlan dolog: a mesterséges megtermékenyítés, ennek a jogi körülményei, az eutanázia és annak az igenlése – egy kultúra öregszik el, és vágyik arra, hogy tisztességes halált halhasson. De nem lehet erről sem őszintén beszélni. Rengeteg, rengeteg... Akár ami a pornográfiában történik a testtel, vagy hogy az örömtelen szexualitás tömegcikké és áruvá válik. Borzasztó – borzasztó dolgok vannak, ha egy kicsit is belenézel és belegondolsz, hogy miféle tabuknak a gyűjtőhelye a test.

Én ezt nem tudom, erre én végképp nem tudok semmiféle választ adni, hogy a feltámadással például mit lehet kezdeni ma. Mit kezd vele az egyház, mit kezd vele a teológia. Végtelenül szép és fontos dolog az evangéliumból, hogy a test mégiscsak avval a metaforával írható le, hogy az templom. Tehát hogy a testünk, a test – és minden emberi test – valami végtelenül csodálatos dolog, és kitüntetett dolog, és olyasmi, aminek a tisztántartása fizikai, szellemi, mentális értelemben is alapvető volna – de a fogalomnak a tisztántartása is nagyon alapvető volna. Akár a költészetnek is az volna a feladata, hogy ezt a tiszta dolgot mutassa meg, még akkor is, ha határátlépéssel, tabuknak a feszegetésével jár. Nem tudom. Elégedetlenség van bennem.

K. J.: *Még valamit feltétlenül meg szeretnék kérdezni tőled. A kötet két versében egy másik hang is megszólal a háttérben: Pilinszky János hangja. Az Alázathoz című költeményben Szent Ferenc a tárlóban kitéűzött lepkéknek prédikál, ha jól értem a képet. Itt nyilvánvalóan az „Üveg alatt, tűhegyre szúrva / ragyog, ragyog a lepkeábor. / Önök ragyognak, uraim” visszhangzik, tehát a Sztavrogin visszatér című Pilinszky-vers, amely lepkegyűjtemény-ügyben a magyar irodalom legfontosabb verse. A másik pedig A Testmélyhez című versed, ahol egy fotót írsz le, méghozzá egy közismert Auschwitz-fotót, egy öregasszonnyal és három gyerekkel. Itt a korai Pilinszky hangját hallom megszólalni. Egy olyan költészetben, amely témájává teszi a teológiát vagy a keresztény hagyományhoz fűződő viszonyt, nyilvánvalóan megkerülhetetlen a Pilinszkyvel való nem is tudom, micsoda – számolás?*

B. Sz.: Különös játék az, hogy a fotóleírás, ez a képleírás a korai Pilinszkynek a hangját imitálja. Merthogy őszintebb dolgokat érzek a korai Pilinszky-nél, mint a későinél, mint a

Szálkánál. Mert ott valami hazugságot, valamilyen elvárás, valamifajta kurrens filozófiai-teológiai közvélekedésnek a kiszolgálását érzem sokkal inkább, és az engem valami miatt zavar. A másik vers, amit említettél, ez a lepkeárolós izé – itt is valami végtelenül idegesít engem, mind a Pilinszky-versben, mind annak a hatástörténetében...

K. J.: *Mind Sztavroginban...*

B. Sz.: Abban is.

K. J.: *Megjelent egy könyv Hankovszky Tamás tollából Pilinszky János evangéliumi esztétikája címmel, amely megpróbál kibontani egy komplett esztétikai alapállást Pilinszky munkáiból. Sok Pilinszky-naplórészletet és -esszét citál azzal az alapvetéssel, hogy egységes esztétika olvasható ki Pilinszky írásaiból, méghozzá olyan, amelynek a hit az előfeltétele. Pilinszky írja az Egy lírikus naplójából sorozatban, ez egy '65-ös szöveg: „Az év elején Auschwitzban jártam. Az egyik fotó hozzásegített szemléletem bizonyos újrafogalmazásához. Mészelt karámra emlékeztető deszkák között egy fejkendős öregasszonyt hajtanak a kivégzőbarakk felé. Az öregasszony körül két-három kisgyerek lépeget a salakos út jóvátehetetlen közönyében. Álltam a kép előtt, s erőnek erejével megakartam állítani a húsz évvel ezelőtti boldogtalanságot – ahogy látszatra a fényképfelvétel megállította. De én a valóságot akartam megállítani. S akkor megértettem, hogy semminek sincs értelme, ha nem tudjuk jóvátenni azt, ami már megtörtént. (...) én hiszek abban, hogy jóvátehetjük azt, ami megtörtént, s méghozzá személy szerint azokkal, akikkel megtörtént – személy szerint a meszelt deszkák előtt 1942-ben lépegető öregasszonnyal. A költészet számomra ha nem is pontosan ezt jelenti, de majdnem ezt: a jóvátehetetlen jóvátételét.” Más helyen Hankovszky a szentmisét idézi mint a tökéletes színházat, ahol megtörténik még egyszer ugyanaz, megtörténik valamiféle kilépés az időből; aztán pedig a Pilinszky színházeszményéről beszél, a mozdulatlan színházról. És akkor itt vissza is kapcsolódnánk Abramoviéhoz és a performanszhoz, ahol a jelen időben történik meg valami, esetenként újra és újra. Szerinted van ilyesféle potenciál a költészetben? Egyáltalán, mit gondolsz Pilinszkynek erről a feltételezéséről?*

B. Sz.: Hát ez nagyon nehéz kérdés.

K. J.: *Azért hagytam a végére.*

B. Sz.: Nagyon nehéz úgy ez. Ezeket a szövegeket én is nagyon sokszor olvastam, és módfelett szerettem volna érteni, hogy mit is akar Pilinszky ezzel. Én ebben nem hinnék, nem tudok hinni. Én azt gondolom, hogy ebben nagyon erősen benne volt a hatvanas-hetvenes évek fordulója. Nagyon-nagyon sok változást vitt végbe a keresztény teológia a második háború után, hogy megértse azt, ami történt – hogy mit jelent teológiailag. De az a nyelv, amit Pilinszkynek kellett használnia... Biztos, hogy minden másképp történt volna Pilinszky költészetében, hogyha ez egy őszinte világ lett volna, amiben ő beszélhetett volna. Ha nem egy megalázott országnak egy megalázott költője lett volna, akinek kegy volt az, hogy létezhet: rovott múltú, klerikális reakció, satöbbi, satöbbi. Miután már elég sokat olvastattak vele lektorként borzalmakat, akkor végre szabadon engedték, hogy csináljon, amit akar. Nem tudom. Azért nagyon közel van még mindaz, amit Pilinszky pályáján, Pilinszky gondolkodásában, abban a költői nyelvben szabad volt használni, és amin szabad volt beszélnie erről a botránnyról, mindarról, amit ő botránynak nevezett. De egyáltalán, hogy ez fölhangozhatott ezen a hatvanas-hetvenes évek kori Magyarországon, ahol erről nem volt szabad beszélni, annak az volt az ára, hogy egyfajta csonkolást kellett neki adni, beletenni ebbe az ájtatos nyelvbe. Van benne valamifajta ájtatosság. Én elgondolkodtam, újraolvastam Pilinszkynek az esszéit a születésének az évfordulója kapcsán múlt év végén, hogy milyen érdekes az – és ez soha nem merült föl bennem hiányként –, hogy a harmincas években Pilinszky végignézi a zsidótörvényeket, végignézi a zsidók elhurcolását, és nem ér el hozzá. És utólag sem lehet olvasni arról, hogy ért el hozzá mindaz, ami történt. Aztán végigéli az ötvenes éveket, a Rajk-pert, az összes borzalmat, utána '56-ot, mindent végigél, de mindebből nem látom, hogy mit gondolt erről. Tehát van egy nyelv, amit Pilinszky használ, van egy világ, amiben nincs szabadság – amit ismernie kell,

hiszen az evangélium a szabadságról szól. Pilinszkynek tudnia kell, hogy ha az evangélium szellemében gondolkodunk, akkor a szabadság megkerülhetetlen, teológiailag és az egyes ember életgyakorlata szempontjából, de még a halálának a szempontjából is. De ezek a kérdések nincsenek kibontva. És elgondolkodtam azon, hogyan lehetséges az, hogy ezekről nem olvastam. Most már, azt hiszem, mindent olvashatunk – lehet, hogy még nem – Pilinszky hagyatékából, de erről én nem olvastam. Ezt nem értem.

K. J.: *Ez jó végszó szerintem.*

Borbély Szilárd (*Szilágyi Lenke fotója*)

BORBÉLY SZILÁRD (1964–2014)

Az *Íliász* utolsó énekében, Akhilleusz és a fia holttestének kiadásáért könyörgő Priamosz jelenetében, a gyász és a megbékülés ritka pillanatában, így szól a trójai királyhoz Akhilleusz:

„Most hát ülj le a székre; s a fájdalmat, mi szivünkben van, hagyjuk szunnyadni, akárhogy sujt is a bánat: mert a fagyos zokogás nem használ semmit a földön. Isteneink a szegény múlt embernek eképen szóttek bús létet, míg őket a gond sose gyötri. Mert hisz Zeusz küszöbén két hordó áll, tele rosszal duzzad az egyik, a másikban van a jó, amit ő ad. Van kinek összevegyítve ad onnan a mennyköves isten, akkor az egyszer a rosszba kerül, másszor meg a jóba; s van kinek ő csak gyászosat oszt, szidalomra jelöl ki: s ezt nyomorú éhség hajszolja az isteni földön...”

(Devecseri Gábor fordítása)

Borbély Szilárd halála talán azért rázott meg sokakat (olyanokat is, akik nem ismerték őt magát, csak a költészetét), mert úgy érezhették, úgy érezhettük, hogy aki most eltávozott a világból, nemcsak „egyedüli példány”, nemcsak több, költészete révén, mint legtöbbszörünk, de olyasvalaki is, akinek aránytalanul, igazságtalanul sok gyászost osztott a hordójából az isten. Öngyilkossága utólag rendkívüli súlyt adott némely húsz vagy tíz évvel ezelőtti sorának, költeményének, interjúrészletének, amelyek már önmagukban is drámai erejűek voltak, de mostantól megismétlődő vallomásoknak, jóslatoknak, segélykiáltásoknak is értheti őket az olvasó. „Csak elviselni / tudjam, mit elviselni másnak könnyű / volt” – áll a *Hosszú nap el* című költeményében. A *Berlin/Hamlet* kötetben az *[Invaliden Strasse]* című vers így kezdődik: „A félelemről kéne még beszélnem. A reggelekről, / amikor izzadságban ébredtem. Emlék nélküli álmok / után. És nem akartam semmit. Eltűnni csak. Csendet, / némaságot.”

Pedig Borbély Szilárd a személytelen költészeti hang lehetőségeit kereste, s találta meg, a *Hosszú nap el* egymásra zuhogó, ismétlődő, kántáló soraiban is, a *Halotti pompa* súlyos, darabos, hideg siratóénekeiben is. Rendkívül tudatos és radikális alkotó volt, aki a magyar irodalom egészéhez képest alakította ki saját költői gyakorlatát. „[A] modern magyar irodalmat, intézményesülésének körülményei által meghatározott módon, inkább a sors, mint a metafizika érdekli. A bölcelet és a lét kérdései is csak annyiban kerültek érdeklődése homlokterébe, amennyiben a sors kérdéseivé váltak” – írta *Hét elfogult fejezet a magyar líráról* című programszerű esszéjében. Őt viszont, a 2000-es évektől kezdve egyre inkább, az emberi létezés alapkérdései foglalkoztatták, filozófiai és teológiai kérdések. Olyan megszólalásmódot keresett, amely képessé teheti a beszélőt, hogy ne az énjén keresztül lásson rá az emberi létezésre. Azért fordult a felvilágosodás előtti költészeti műfajokhoz és formákhoz, a középkori himnuszok, barokk szekvenciák nyelvezetéhez és szemléletéhez, mert úgy vélte, beszélőket talál bennük, akik nem az énjükön, hanem a Megváltón keresztül pillantottak az emberi életre.

Meghökkenve olvastam némely nekrológiájában, hogy akkor halt meg, amikor végre elismert íróvá vált *Nincstelenek* című regénye által. Nem így történt. A kortárs magyar irodalom olvasói valójában *Hosszú nap el* című költeményének 1993-as közlése óta kiváló költőként

tartották számon Borbély Szilárdot. A *Halotti pompa* kötetét (2004) sok kritikusa úgy fogadta, mint az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb magyar költészeti teljesítményét. „Az egyik legelismertebb mai magyar költő” – írta róla kétnyelvű, német–magyar kötetének előszavában osztrák szerkesztője 2009-ben, s így is volt. A *Halotti pompát* követő évektől interjúkban, prózai írásokban (különösen *Egy bűntény mellékszálai* című megrázó esszéjében) egyre többször beszélt a származásáról és családjáról: személytelen költészete mögött láthatóvá tette önéletrajzát. A *Nincstelene*knben, s kötetbe még nem gyűjtött, önéletrajzi anyagot stilizáló (antikizáló) újabb prózaverseiben ez a törekvés teljesebben ki. S az olvasók bizonyára könynyebben találnak utat a regényhez, mint *A Testhez* verseskötetének személytelen, metafizikai távlatot vagy iszonyú súlyt hordozó, rontott nyelvű történeteire.

Önnön élettörténetének politikai értelmét is kereste: a regényét kísérő-értelmező, az *Élet és Irodalom* hasábjain megjelent, rendkívül fontos esszéje (*Egy elveszett nyelv*) választ kívánt adni arra is, miért termelődik újra országunkban az úr–szolga viszony, s miért nem alakulnak ki a szabad és bátor élet feltételei. Ez a bölcséleti ambíciójú költeményeket, főnyom irodalomtörténeti értelmezéseket író szerző, Csokonai és Kazinczy írásműveinek kutatója és gondozója, költő kortársainak figyelmes kritikusa, az utóbbi években társadalmának szörnyű folyamatai felé fordult. Felkavaró, bonyolult, nagy nyelvi erővel megszólaló drámát írt *Az Olaszliszkai* címmel az e településen történt lincselésről és bűnperéről; elbeszélést a romagyilkosságok gyilkosairól; egy másikat a kisfiát és feleségét megölni készülő férfiről (*Végignéz*): agresszív és szenvedő megszorítottokról és megnyomorítottokról.

S párhuzamosan e drámai és prózai alkotásokkal, mintha változott volna a lírája. *A Testhez* vagy a *Nincstelene* olvasója úgy vélheti, hogy Borbély Szilárd írói világában nincsen feloldás, nincs megkönnyebbülés. Újabb (önéletrajzi-antikizáló) prózaverseiben viszont halk játékos-ironikus szólam is megjelent, szinte megbékülésként. Mintha az elbeszélő próza írása levett volna valami nagy terhet a költészetről, amely ettől lazább szerkezetűvé, prózaibbá, több hangúvá tudott válni. A *Jelenkorban* közzétett utolsó költeménye, a *Pegazus, szárnyak*, miután elmondja egy ló keserves halálának a történetét, így ér véget, (antik) istenekként látatva a szereplő parasztokat: „Így éltek az istenek a lovakkal, / a görbe folyó partjainál, hol a távoli kék / hegyeket délibáb felhőzte el szemük / elől, a nyári melegben a délibáb, meg a / szemhéjről lefutó csipős izzadságcspepp.” Vajon ha költője megírta volna a teljes ciklust, kitarotta volna-e végig a kétértelmű hangot, vagy elkomorult volna a beszéde, mint Akhilleuszé az *Íliász* utolsó énekében? Nem tudhatjuk; az utolsó ciklus nyitott maradt.

Takáts József